

Vikerkaar

9/1990

Märt Väljataga, Asko Künnapi, Jüri Kaldmaa jt luulet; Jaan Kruusvalli, Andrus Tuisu ja Aina Saylani proosat; Eerik Kross Eesti kodakondsusest; Dixi: Mait Raun kahtlustab eliiti kriisis; Kaido Kama intervjuu; promovendi Bernard Kangro elulugu; psühhoanalüüsi loeng jätkub; Astrid Reinla, Piret Viirese ja Hasso Krulli arvustused; Heiki Ahonen poliitvangide nimekirjast

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

September 1990, Nr 9

Sisukord

- Märt Väljataga *Lühike eesti luule ajalugu* 1
Jaan Kruusvall *Ükskõiksus 3 Öösel 5 Kui pole inimesi 6 Jutustus 6 Kevadel 6 Võib-olla 6 Igavikust 7*
Andrus Taisk *Kahekesi 7*
Elo Veë *Luulet 11*
Ruth Jyrjö *Luulet 14*
Lüsi Ojamaa *Luulet 17*
Aina Saylan *Vana 19*
Askõ Künnap *Luulet 28*
Jüri Kaldmaa *Luulet 30*
Pire Lindpere *Enno Halleki kunst 32*
Arne Merilai *Tantsus keerleb inimese jalg ja koera käpp II 36*
Marie Heiberg *Fragmente kirjadest Friedebert Tuglasele 49*
Martin Ehala *Ruum ja reaalsus Bernard Kangro arbujalikus luules 52*
Kauksi Ülle *Kangro tõisi võromaalastõsiah 59*
Eerik Kross *Pisut mõtteid Eesti kodakonasusest 61*
- Dixi**
Mait Raun *Jälle eliidi kriis! 67*
Meie intervjuu
Kaido Kama intervjuu Andres Heinapuule *Olla enese moodi 69*
Elav ajalugu
Promovençi Bernard Kangro elulugu 74
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng 75*
Charles Brenner *Tungid 78*
Vaatnurk
Astrid Reinla *Mille külge tark ei puuta 84*
Piet Viires *Taevane ja maine armastus 87*
Hasso Krull *Kaks sammu väljapoole 89*
Kaleidoskoop
Heik Ahonen *Poliitvangide nimekirjades! 93*
Foorum
Peeter Elbing *Sergei Soldatovi kosmograafia 95*

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: Tiit Veermäe

Esikaanel: Enno Hallek. «Minu aerud Eestist ja mälestused». Õli, puit, 1975. Tiit Veermäe foto.

Tagakaanel: Enno Hallek. «Kalasaag». Õli, puit, 1979. Tiit Veermäe foto.

MÄRT VÄLJATAGA

Lühike eesti luule ajalugu.

Alguses ei saanud ma ise ka aru mida ma rääkisin.
Siis pandi mulle ladina keel suhu
ka sellest ei saanud ma suurt aru.
Aga ma õppisin Riia ja Tartu vahet matkates
kuni isegi aafrika keel oli selge.
Lõin oma näo järgi endale jumalad
ja rääkisin nendega.

Pärastpoole jätkus mul enda jaoks aega ainult
arsti- ja ajalehetöö kõrvalt.
Läksin lätlasele mehele ja mind maeti Kroonlinna.
(Tõsi küll — mõnekümne aasta pärast kaevasin ennast välja
aga see tuleb hiljem.)

Vahepeal aga olin igamehe pruukida.
Nii ei jäänud lõpuks muud üle
kui putkata Poolamaale
ja mõtelda endale välja suurmehed.

Aga kus siis alles elu tuli tossas . . .
kuni sain professoritooli.
Sestpeale on mu suu olnud vaheldumisi
šokolaadi ja sõnnikut täis.

Olin reheahi ja vahakujude muuseum
otsustasin anda oma viimasest leivast vaenlasele viimne pala.
See oli küll ilmaasjata.

Siis, jah, kaevasin ennast Kroonlinnas välja.
Kondasin ringi nagu zombi — ei elus ega surnud.
Kakskümmend aastat Suurt Halli.

Kuni elu võttis elatavad vormid —
lubati vältida suurt algustähte
ja neljajalgset jambi, võisin peegeldada tegelikkust
kunstiliste kujundite kaudu —

Oh kuis sädemeid kiljus mu hing!

Alates 1970. aastast jäin püstipäi kummargil seisma
hambad tangis pühas argipäevas lõkketule ümber kestma.
Tegelikult oli kõik muidugi persses persses.

JAAK KRUUSVALL

ÜKSKÕIKSUS

Tüdruk ei rääkinud Adole armastusest sõnagi. Kas see niisugune asi saab üldse võimalik olla. Kas võib niisama koos tahta olla, teineteisele meeldida, teineteist tegelikult armastadagi — aga sellest mitte rääkida, mitte mingisuguseid avaldusi teha. Milleks siis üldse elu, milleks siis üldse olemine, kui seda pole sõnadega kinnitatud, tunnistatud. Vähe-malt Adole näis nii. Et armastad sa või ei, aga armastusest rääkima pead; kui temakesele kuulud ja temakegi sinule kuulub — ja peamine — tahab kuuluda, siis peab sõnu tegema, ennast väljendama, sõnadest endale justkui tuge leidma. Nagu oleks vaja ennast õigus-tada, end välja vabandada. Või on siis kõrvadele nii kena kuulda, mida süda sees tunneb. Muidugi, Ado oleks võinud ka rääkimata olla, aga ta ei saanud aru, miks tüdruk vaikib, miks vaikib õrn habras olevus — ja ei luba Adolgi suud avada, kui too tundmusist tahab kõneleda. Ta ei valetaks ju. Või valetaks. Või valetaks tüdrukki, kui huuled pikkadeks tähtsateks sõnadeks, pika tähtsa fraasi ütlemiseks paotaks — justkui halastust paludes . . .

Kord viibis Ado raudteejaamas, seisis perroonil, saatis tüdrukut, kes oli juba vagunis ja nüüd sealt läbi aknaklaasi välja vaatas. Rääkida enam omavahel ei saanud, niisama jõllitada ka ei olnud mõnus — ning Ado silmitses taevast ning jäigi seda vahtima, sest sealgi toimus olulist. Pistrik ajas pääsukesi taga. Kuid pääsukesed olid vilkad linnud, pistrik neid kätte ei saanud, nad põikasid röövli eest kõrvale ja asusid vaenlast hoopis ise taga ajama. Ning ega jäänudki pettunud pist-rikul midagi muud üle, kui lennata depoo katuse alla ühte nišši tagasi, kust ta ilmselt väljunud oligi.

Ning ega ei tasugi tollest juhtumist rohkem rääkida. See aeg, kui Ado taevast võitlust jälgis, sõitis rong tüdrukuga minema ja Adol oli hirmus kahju, et nii juhtus.

Tegelikult oli Adol väga vilets kõrvakuulmine, sellepärast pole imes-tada, et ta veduri lahkumisvilet ja rongirataste lõksuma-hakkamist ei kuulnud. Ju oli vilets kuulmine talle looduse poolt kompenseeritud hea silmanägemisega.

Ta tahtis rongile järele joosta, võib-olla oleks selle enne perrooni lõppu kättegi saanud, kuid ta jalad ei kuulunud sõna.

Ta jäi kujuna seisma ja vahtis eemalduvale monstrumile järele.

Perrooni otsast tulid aga tema pilgule vastu, jaama poole, teised saatjad, igasugused mehed ja naised, kes olid millegipärast väga

rõõmsad ja elevel, nagu oleksid nad lõppeks lahti saanud kutsumata külalistest.

Tema aga jäi nüüd ilma veel sest viimasest pilgust, aga võib-olla ka puudutusest, mis oleksid võinud toimuda, kui tüdruk oleks osanud kupeeakna klaasi alla lasta ja oma käe sealt välja sirutada — võib-olla ta tegigi seda viimasel momendil. Ado nii ei teadnudki.

Ado seisis veel mõned hetked perroonil, varsti oli see päris tühi.

Kõik saatjad, ka need, kes rõõmsad ja elevel, olid kadunud.

Ado vahtis veel ikka lahkunud, või õigemini öelda — lahkuvale rongile järele. Sest rongi viimane vagun veel paistis.

Ja siis mõtles Ado selle rongi tagasi sinna perrooni äärde.

Mõtles: rong tagurdab ja peatub täpselt samas kohas, kust startis viie minuti eest.

Nii tegigi rong Ado kujutelmades. Ja sedaviisi sai Ado oma tüdrukule siiski veel pilgu heita ja tema sooja kättki oma pihus pigistada.

See oli seda enam vajalik mõlemale, Adole ja tüdrukule, sest millal nad jälle muidu kokku saavad selles suures maailmas.

Kord nad said kokku veel küll, tänaval, rahvasummas, ei mäletagi — kus see oli, Ado oli siis väga väsinud, pikk tööpäev seljataga, Ado oli passiivne, ta oli mahajäetu . . .

Tüdruk tundus nagu kellegi teise oma olevat, Ado ei uskunud, ei võinud uskuda, et neiu tahab temaga olla ja kutsub tema kaasa. Aga nii just oli, toimus. Nad eemaldusid rahvasummast, tiptundide rüsinast — ja embasid teineteist vaiksemas kohas, vaiksemates paikades — kus inimesi vähe. Nad seisisid sõnatult teineteise embuses. Ilusad hetked. Noormees ei olnud küll pealetükkiv, sest tüdruk tundus olevat kellegi teise oma. Tüdruk kutsus Ado kaasa oma tuttavate, oma sõbranna juurde. Nad sõitsidki. Bussiga. Sõidu ajal noormees tukkus. See oli nagu sõit välismaale.

Ja tütarlapse tuttavate, sõbranna juures viibimine oli justkui viibimine teise rahva hulgas, teise rahvuse aladel.

Adosse suhtuti muidugi hästi. Tüdruk väljendas oma käitumisega igati — tal on noormehesse tõsine suhe. Midagi vandeseltslaslikku oli nende vahekorras seekord, väliselt. Aga noormees ei uskunud enam eriti millessegi.

Nad olid võõras asulas, ühes majas. Selles oli palju inimesi — tüdruku sõbranna, sõbranna mees, siis — veel mingid onukesed, sugulased. See oli heasüdamlik ühine pere.

Ado vahtis aknast välja. Kui kaugele nägi! Maja asus kõrge mäekalda peal. Täiesti serva peal. See oli väga järsk mägi. Alla sest aknast oli isegi kõrge vaadata. Aga kui kaugele nägi! Aken oli kardinateta, ei varjanud midagi. Taevas oli sinine-sinine. Kõikjal — tundmatud kohad. Rohi ja mäeveerud olid küll mingi pruunika tolmuga kaetud, nagu asuks läheduses söekaevandus. Ja tüdruku tuttavad olidki

kõik kaevurite moodi, väga lihtsad, heasüdamlikud, tugevad inimesed. Näis — niisugustelt inimestelt saab alati abi kui vaja. Igasugust abi.

Tüdruk muudkui rääkis ja rääkis oma sõbrannaga salajuttu. Ado muudkui vaatas süvenenult aknasse, püüdes haarata avarusi, varje ja valgustatud, ja samas — püüdis unustada tegelikkust. Pruunikate mäeveerude vahel, orgudes, võis märgata küpseid viljapõldusidki kolendamas.

Kuid noormehe silm proovis samal ajal ka kõne katkendeid, mida tõi esile tema tüdruku suu, kinni püüda, lugeda. Parajasti seletas ta sõbrannale midagi niisugust, umbes:

«Tundmused, mis on hinges, neid on nii palju kirjeldatud. Ei saa ju olla, et veel midagi seal kellelgi peidus on. Viha ja armastust on kirjeldatud kõikvõimalikke nüansse arvestades, pole vist ühtki pooltooni vahele jäetud. Uudsust sinna juurde on andnud ainult asukohtade . . . geograafiliste asukohtade vahetumine . . . sotsiaalsete olude muutumine . . . vast. Eks ole! Ka kõlbluse mõistete muutumine . . . või religioonide arvestamine . . . Eks ole!» Tüdruku hääletoon kord kõrgenes — energiliselt, siis jälle langes. «Aga põhiline on korduv loost losse . . . romaanist romaanisse. See on huvitav, kuid ühtlasi ka ebahuvitav. Lõppude lõpuks . . . Eks ole!»

Sõbranna noogutas.

Tüdruk jätkas, Ado luges ta huulilt:

«Mis aga veel kirjeldamist vajab, ja on kirjeldamata lõpuni — see on ükskõiksus. Selles on midagi uut, näib — seniolematut. See on põhjatu ala, haaramatu asurla. Hirmuga suundud sinna. Patt pole mitte armastuses, aga seal. Ja see tõmbabki ligi. Mis on seal? Ja miks? Kus on selle juured? Sest õied, ja ka viljad . . . on ju teada.»

ÖÖSEL

Taevas olid täpselt samasugused pilved nagu Kristjan Raua pliiatsijoonistusel «Kahekesi». Sellised neljakandilised, nurgelised — justkui jäätükid sinise mere peal. Pilved liikusid kiiresti. Jäi mulje, neil on vaja kuhugi õigeaks ajaks kohale jõuda. Ja näis — nad on väga osavõtmatud maapealse elu suhtes, mis, muide, oli loomulikult ka tõi.

S. B. vaatles neid. Pilvede vahelt vilksatasid aeg-ajalt tähed, nimetud tähed.

S. B. seisis laotuse all lihtsalt sellepärast, et ta polnud varem selliseid maalilisi pilvi näinud, kuigi oli soovinud. Pilved tekitasid ärevustunde hinge, süvendasid veelgi üksindustunnet, seda kosmilist üksindustunnet, seda teadmist, et sa ei ole ilmas igavene ja pilved põgenevad vaid sust üle ja põgenevad ka siis, kui sind enam ei ole sellel kohal seismas sellepärast, et oled juba surnud.

Pilved tulid loodest ja läksid risti üle taeva. Kogu päeva oli sadanud vihma, kuigi polnud veel kevad, oli talve keskpaik. Ööseks jäi vihm järele. Aga kraavides vulises sinna kogunenud vesi.

Maa peal tuult polnud, puude ladvad püsisid liikumatult. Kuid üleval oli taevane tuul, see piitsutas pilvi tagant.

Lõpuks olid kõik need pilved üle taeva aetud, kõik need eraldi liikuvad nurgelised . . . Järgnevad tulid juba liitununa, ühiseks massiks kleepununa, kompaktselt tervikuna, halli eesriidena. Ja enam ei näinud tähti vilksumas, ei näinud puude latvugi. Muutus kõikjal pimedaks ja koledaks, ainult vete vulinat oli kuulda.

KUI POLE INIMESI . . .

Mind üllatab linn siis, kui ta on tühi — õhtul hilja, öösel, varahommikul.

Huvitaval kombel on sama ka metsaga. Ja lageda põlluga. Nad üllatavad siis, ja mõjutavad hinge, kui on tühjad, kui neis pole inimesi liikumas.

JUTUSTUS

Õösel rändas taevas kuu. Tema liikumine justkui jutustas midagi; millest ta jutustas!?

Jutustas — et tema on igavene, ja maa, ka maa, millele ta valgust heidab, on igavene; aga inimesed — need ei ole igavesed, nad on juhuslikud, on tulnukad . . .

KEVADEL

Juba maikuu lõpp, kuid õunapuud pole veel õitsele puhkenud.

Ja tammegi pungad on veel pakatamata. Külmad ilmad.

Kuid viimastel päevadel sadas palju vihma, ja suurvesi viis kraavis kõik konnakud allavoolu ära.

VÕIB-OLLA

Inimesel peab olema mingi saladus või unistus tagavaraks; ta peab olema armunud või lootma, et teda ootab ees midagi — kangelastegu näiteks, oma elu rängematel hetkedel peab ta siis vastu, säilitab jõu ja värskuse.

See on nooruses nii.

Kuid vanemaks saades kaob kõik. Kõik on ükstaspuha. Ees ei oota midagi. Elu muutub rängaks katsumuseks. Kogu aeg võid välja lennata orbiidilt, lüüa saada.

Tegelikult aga ei juhtu võib-olla midagi hullu. Oled nagu päike, nagu kuu — vahel loojas, vahel särad. Rada on tuttav.

Pigem oled komeet, tohutu suure sabaga — liugled laotuse all, tekitades hirmu: enesele ja teistele. Jah, ka enesele.

Kuni kaod läbipõlenuna teadmatusse, lõpmatusse, jättes vaid (võib-olla halva) mälestuse.

IGAVIKUST

Igavik mahub väga mõnusasti mõnesse tundi. Mõne tunniga elad läbi tõusud-mõõnad, vaimustuse ja pettumuse, jõuad ühest äärmusest teise ära käia.

Nagu purjutaks ja pärast kaineneks.

Liiga lühike tundub siis igavik. Ei taha nõnda vähe.

Ei taha, et pettumus on ligidal. Olgu ta kaugel-kaugel. Võitja tahaks olla kaua-kaua.

ANDRUS TUIISK

KAHEKESI

Mees ärkas kella tiksumise peale. Toas oli nii vaikne, et tiksumine segas rahulikku magamist. Tavaliselt ärkas ta hommikuti laste kisa peale, aga täna oli kõik vaikne.

Mees pani silmad uuesti kinni, ju naine on lastega kuhugi läinud. Kuid samas taipas ta, et soe asi tema reite vahel oli naise käsi. Naine magas tema kõrval. Mees vaatas hetke magavat naist ja pööras siis pilgu laste voodite poole. Need olid tühjad. Huvitav, ta tõusis istukile, et kella vaadata.

Kell oli kümme.

Aga mis sest kellast, lapsed olid ju väikesed, ega nad saand siis omapead kuhugi minna.

Ainult koos vanematega.

See mõte rahustas meest, ta läks kööki ja pani kohvivee tulele. Lotendavas pidžaamas laua ääres saia lõigates mõtles ta aga ikka veel lastele. Noorem oli alles kaheaastane, teda ei saanud üksi kojugi jätta, alati pidi keegi juures olema, rääkimata siis üksi väljaminekust.

Mees vaatas enda peegeldust aknal.

See ei tulnud kõne allagi. Rahunenult määris ta võid saiaviiludele.

«Issand, kui hea rahulik. Keegi ei karju ega ela sul seljas.»

Naine ringutas köögiuksel ja asus juukseid kammima.

Mees pani noa käest. «Panin kohvi tõmbama,» ta pühkis käed ja läks tuppa, et riideid vahetada.

Korteris valitses vaikus.

Tulles pani mees raadio mängima ja istus rahulolevalt laua taha. Naine oli kohvi tassidesse valanud.

«Kuule, kumb paneb ta kella ühe ajal magama? Ma peaks tööl olema,» tilgutab naine koort kohvi sekka. Tulemus auras kenasti.

Akna taga säras päike. Mees naeratas, juust tema saia peal oli korralikult sulanud. «Mis kell sa tagasi jõuad, ma lähen kahe paiku minema.»

«No ma tulen siis poole kolmeks koju,» naine rüüpas kohvi ja jäi mehele otsa vaatama.

«Pole ju kedagi magama panna.»

«Õige jah,» mees hakkas naerma. Nad olid ju naisega kahekesi. Lapsi polnud kodus.

See kõik oli olnud hommikul. Nüüd nad istusid kahekesi toas, raadio valjuhäälselt mängimas, ja vaikisid.

«Võib-olla läheks kuhugi,» naine küsis seda kuidagi ebalevalt ja vaatas mehe poole. «Meil ju vaba õhtu.»

Mees vaikis. Kõik nende õhtud olid alati olnud sisustatud, kuna üks pidi kodus lapsi vaatama. Nii nad olid harjunud omi õhtuid lahus veetma. Mõte, et nad võiksid naisega kahekesi kuhugi minna, tundus talle täiesti absurdseks.

«Võiks ju kinno minna,» leidis mees lõpuks. Kino hämar saal pakkus kaitsvat üksindust.

Aeglaselt jalutades tulid nad kahekesi mööda pimedaid tänavaid kodu poole. Kino oli nende lootusi igati õigustanud. Veel tülleski oldi selle kütkes, nii et kummalgi puudus tahtmine rääkida. Oli vaikne õhtu ning tähed särasid kutsuvalt. Eemal kõlas vedurivile ja hall kass kadus aedade hämarusse. Ritsikas saagis pimeduses ja mehe käsi leidis naise oma. Sõnu polnudki vaja. Aga sellegipoolest mehe huuled liikusid. Ma armastan sind, kuulis naine öeldavat. Tähed särasid, ja nad tulid vaikides läbi öö.

Mees ärkas kella tiksumise peale. Toas oli nii vaikne, et tiksumine segas rahulikku magamist. Tavaliselt ärkas ta hommikuti laste kisa peale, aga täna oli kõik vaikne.

Huvitav. Mees pani silmad uuesti kinni, ju naine on lastega kuhugi läinud. Kuid samas taipas ta, et soe asi tema reite vahel oli naise käsi. Naine magas tema kõrval. Mees vaatas hetke magavat naist ja pööras siis pilgu laste voodite poole. Need olid tühjad. Huvitav, ta tõusis istukile, et kella vaadata. Kell oli kümme.

Agasest kellast, lapsed olid ju väikesed, ega nad saand siis omapead kuhugi minna. Ainult vanematega koos.

See mõte rahustas meest, ta läks kööki ja pani kohvivee tulele. Lotendavas pidžamas laua ääres saia lõigates mõtles ta aga ikka veel lastele.

«Issand, kui rahulik. Keegi ei karju ega ela sul seljas.»

Naine ringutas köögiuksel ja asus juukseid kammima.

Mees pani noa käest.

«Panin kohvi tõmbama,» ta pühkis käed ja läks tuppa riideid vahetama. Püksid näpus, jäi ta seisma keset tuba. Naine kolistas köögis nõudega, mees nägi teda, aga ei kuulnud midagi.

Korteris valitses vaikus. Mehe käsi kobas raadiot, otsides lülitit. Vali muusika täitis vaikuse.

«Kuule, kumb paneb ta kella ühe ajal magama? Ma peaks tööl olema,» naine tilgutas koort kohvi hulka.

Rahunenult istus mees laua taha ja vaatas oma võileiva peale, «Mis kell sa tagasi jõuad,» juust oli korralikult sulanud, «ma lähen kahe paiku minema.»

«No ma tulen siis poole kolmeks,» naine tõstis tassi ja jäi mehele otsa vaatama.

«Pole ju kedagi magama panna.»

«Õige jah.» Nad olid ju naisega kahekesi. Lapsi polnud kodus.

See kõik oli olnud hommikul. Nüüd nad istusid kahekesi toas, raadio valjuhäälselt mängimas, ja vaikisid.

«Võib-olla läheks kuhugi,» naine küsis seda kuidagi ebalevalt ja vaatas mehe poole, «meil on vaba õhtu.»

Mees vaikis. Vaikuses lärmas raadio.

Õieti polnud ta selle peale kunagi mõelnudki.

«Võiks ju kinno minna,» leidis mees lõpuks. Kino hämar saal pakkus oma kaitsvat üksindust.

Aeglaselt jalutades tulid nad kahekesi mööda pimedaid tänavaid kodu poole. Kino oli nende lootusi igati õigustanud. Veel tülleski olid nad selle illusiooni kütkes, nii et kummalgi puudus tahtmine rääkida.

Nagu ikka, oli vaikne õhtu ning tähed särasid kutsuvalt. Eemal kõlas vedurivile ja hall kass kadus aedade hämarusse. Ritsikas saagis pimeduses ja mehe käsi leidis naise oma. Sõnu polnudki vaja. Agaselle-

gipoollest mehe huuled liikusid. Ma armastan, sind, kuulis naine öeldavat. Tähed särasid, ja nad tulid vaikides läbi öö.

Mees ärkas kella tiksumise peale. Toas oli nii vaikne, et kella tiksumine segas rahulikku magamist.

Tavaliselt ärkas ta hommikuti laste kisa peale, aga nüüd oli kõik vaikne. Mees pani silmad uuesti kinni, ju naine on lastega kuhugi läinud. Kuid samas sai ta aru, et soe asi tema reite vahel oligi naise käsi. Naine magas tema kõrval. Mees vaatas hetke magavat naist ja pööras siis pilgu laste voodite poole. Need olid tühjad. Huvitav, ta tõusis, et kella vaadata.

Aga mis sest kellast, lapsed olid ju väiksed, ega nad saand siis omapead kuhugi minna. Ainult koos vanematega.

Noorem oli alles kaheaastane, teda ei saanud üksi kojugi jätta, alati pidi keegi juures olema, rääkimata siis üksi väljaminekust.

See mõte ärritas meest, ta läks kööki ja pani kohvivee tulele. Lotendavas pidžaamas laua ääres saia lõigates mõtles ta ikka lastele.

Ei, välja nad ei läinud, mees pööras pilgu aknalt tagasi lauale, nuga ta käes toksis järjekindlalt lauaplaati.

«Issand, kui vaikne,» naine toetus köögiuksele.

Mees pani noa käest.

«Panin kohvi tõmbama.» Ta läks tuppa, et vahetada riideid. Ja püksid käes, jäi ta seisma keset tuba. Naine kolistas köögis nõudega, mees nägi, aga ei kuulnud midagi.

Korteris valitses vaikus.

Aeglaselt tõstis mees käe ja koputas vastu kappi. Ta koputas tugevamini. Vaikus. Ta lükkas kapi ümber, vaikus purunesid klaasid. Naise käed asetasiid lusikaid kohtadele.

Mees vaatas naist, ta käsi kobas raadiot, otsides lülitit.

Vali muusika täitis vaikus.

Naine võpatas ja «kuule, kumb paneb ta kella ühe ajal magama,» tilgutatas koore laudlinale.

«Ma peaksin tööl olema.»

Mehe näpud kleepusid juustusse. «Ma peaksin kell kaks ära minema.»

«Ma,» naine vaatas mehele otsa. Ta silmadesse valgusid pisarad. «Pole ju kedagi magama panna.»

Ulgudes vajus naine lauale.

«Õige jah,» nohises mees ja vaatas aknast välja.

Õues langes laia valget lund.

«Ma tahan oma lapsi tagasi saada,» naine oli pea tõstnud ja pühkis silmaaluseid.

«Kuuled. Ma ei taha enam niimoodi olla.»

Mees noogutas sõnatult. Ka tema tahtis juba lapsi koju tagasi.

Aga see kõik oli olnud hommikul, nüüd tulid nad vaikides läbi öö. Kino oli nende lootusi igati õigustanud. Veel tülleski oldi illusiooni kütkes, sestap puuduski kummalgi tahtmiline rääkida.

Nagu ikka oli vaikne õhtu ning tähed särasid kutsuvalt. Eemal kõlas vedurivile ja hall kass kadus aedade hämarusse. Ritsikas saagis pimeduses ja mehe käsi leidis naise oma. Keegi nuuksatas saalis. Sõnu polnudki vaja.

Aga sellegipoolest mehe huuled liikusid. Ma armastan sind, kuulis naine öeldavat. Tähed särasid ja käsikäes tulid nad kahekesi läbi öö.

ELO VEE

Majast kus kedagi pole

Väike punaste põskedega poiss sööb õuna. Taustaks on katlamaja ja viiuliklass nr 56. Kodus saab ta rihma.

Täna on pidulik päev. Toimub Ülepeegililine Suusatajate Konkurss. Valitakse Suusaprintsess ja Noor Pianist.

Anna see oma emale. Ja anna kindlasti. Ma helistan ja küsin kas sa andsid. Miks sa ei andnud.

Lgptd lpsvnm. Tn rgm dstsplnst. S n kst r.
Pl rhl G j B-g. Nd rkvd tnns krd. Sgvd m jtg.
Ms t sll pl tlt?

Lgptd lpsvnm. Kslk n lb. Ngmsn!

Saalis on aktus. Uksest trügib FF-3. Et paremini näha, tõstab ta käe silmade ette. Saalis on päike. Saalis on aktus. Saalis on Pahade Õpilaste Matus kuni järgmise korrani. Langetatud päi seisab WQW kateedri esinaine. Ta rinnas on roos. Ta rinnas on lein.

Peegli ees seisab O kaheksandast beest. Ta mõtleb. Homme on hirm. Täna on hirm. Hirm mittemillegi ees. Ta surub sõrmed vastu peegelpildi sõrmi. Ta selja taga hüpnootiseerib Tsiiviliseeritud Aju. Ja peab teda hulluks. Vastu lõikavat valgust, ajaleht kaenlas.

Peeglis on täna rõõm. O kaheksandast beest näeb valget aknalauda.
Ei ole kuhugile minna. Peeglis on täna rõõm. Peegliorkester mängib,
Tsiiviliseeritud Aju peab kõnet. Muhedalt naeratab ta. Valvsalt.

Ta ütleb, et homme. Ta ütleb, et elu.
O surub käed kõrvadele, aga muusika tungib peldikusse.
Ta ütleb, et helge. Ta ütleb, et valge. Ja ta ei aima.

Peegel väreleb. On kevadpäikse tähistamine viiendas klassis.
Koridor on pikk ja punane. Ka lagi on punane.
O-l on inetud juuksed, seda ütleb Feminiinne Õpetaja Kes Räägib
Elust Nii Nagu see On.
O kuulatab ukse taga. Sisse ei julge minna. Aga sees OLLAKSE.
Ja hoitakse käest kinni. O käest ei hoia keegi kinni.
Enamuse käest hoitakse.
Aga kuidas saabki hoida kui teda SEAL pole.
Võib-olla on süüdi juuksed.

Silmad värelevad. Homme on Y eksam. Ülehomme on Y järeleksam.
Üle-ülehomme on viimane võimalus. Väljas on juuni. Kuum,
villane juuni.
Õhtu on lämbe. Õhtu on kutsuv ja rahulik. Parempoolsel toolil
istub õpetaja Eksamitehaaitaja. Aga homme on eksam.

Täna on Y eksam. O istub eksamil. Eksam on kuivanud vahvel.
Eksam on kriit õpetaja käes. Eksam on määrav ja pühalik.

$$5x + 3x = 16$$

Tooge lauale oma ilusad valged lehed. Tooge lauale põhjendus
oma olemasolust. Ilusal valgel lehel. Ilusal puhtal lehel.

Täna on erakordne päev. Täna siis saame teada. Kes meist.
Täna laulavad linnud. Täna laulavad inglid. Täna.
Kes tegi see tegi. Kes ei, sellele inglid ei laula.
O märkab inglit punase vahtra otsas. Peeglikooli kolmanda korruse
aknast.
Ingel on vait.

Täna on vähem pühalik päev. O istub endisel kohal.
 $6y - 8x - 9y - 5x - 3456789xy = 34x - 671y + 90xy$
Nii lihtne. Kuulsid, NII lihtne. Pea meeles, sulle öeldi NII LIHTNE.
Sa ei tahagi kuulda inglil häält?
Kollaste juustega ingel.

Lgptd lpsvnm. Sss khksndt klssd lptmsg pln t vlb j rgnsrd
kts smn pl. Tn thlpn st.

Singiga võileivad. Niisama võileivad. Hõljuv kõne Peeglisaali kohal.
Tss! Kõne!

Kallid Peegli tulevikud. Paljud teist said kuulda ingli häält.
See on hea. Te olete väga armsad. Ronige märke. Jõudke tippu.
O tunneb, kuidas süda läheb pahaks. Peabki minema.
Sest ta ei kuulnud ingli häält.
Keegi mängib klaverit. Keegi pühib pisaraid. Keegi.
Ja süda on paha. Sest eikeegi.

Ilusat suve teile. Ilusat suve teile. Ilusat suve teile.
Ilusat suve teile.

O paotab Peeglisaali ust. Teises saalinurgas mängib orkester.
Virtuooside Värelev Orkester. Sädelev sümfoonia. Pealkiri?
Helid hiilivad selja tagant. Ole ettevaatlik. Opus 45.

Võtke veel võileiba õpetaja milleks me need siis tegime.
Aitäh.

Kuldsed helid. Vapustavad helid. Helid nagu nuuksed.
Lgptd ksljd. Lst sv tl!
Th!

Õhtu on ilus. Sajab kuuma vihma. O jalas on kingad. Ta läheb läbi
kuuma vihma. Vihm paitab ta kingi. Põskedel on jäänused Peeglist.
Möödasõitvad majad. Tuul, kes ülehommest sureb. Täna peab O
kahetsema.

Sest kollaste juustega ingel.
Kuum vihm sajab üle niigi märja näo. Peeglis väreleb rõõm.
Selja taha jääb värelev rõõm. Ingel istub koosolijatega ühes lauas.
Sööb kooki. Tiibadel koogi punakashall kreem.
Tsiliseeritud Aju kõneleb Elust.
Kõik plaksutavad.

O läheneb Majale. Ta pole seda maja kunagi varem näinud.
Uks on lähti. Kas on sääl keegi?

UUUUUUU

Majast ei vastata. O avab kõik ukсед. Avab KÕIK ukсед.

Kes sa oled O?

küsitakse Majast Kus kedagi Pole —

ta ei vasta.

VEEL pole aeg.

RUTH JYRJO

Liigfamiliarne kiri eesti luuletajale

Ka Sina Juhan kirjutasid endast
& kuigi sain sest mõnda lugeda
mul polnud Sinu peeglix olla au
ka olen lavalt korra kuulnud sää!
Kultuurimajas Väikelinnas tyril
kuis minu imestusex ette laul-
sid rahvale kes polnud rohke arvult
& tahtis ette öelda: vaimult suur
& mõttelt sygav on me kohtumine
Nii Sindki Juhan majutas Kultuur

See ammu juhtus Nyjd ka mina arvan
& kirjutatan et kirjutangi vahel
kas endast kyll ei julge kysida
Sa vaatasid mind väga väsinä näoga
Raekoja Platsil inimeste vahel
kui suitsetasin Rääkis Kõneleja

Nii raske on kultuurne pysida

*

Kirjuta kirjuta
Sinu suvi on läbi
kinni vajuvad järjest
uxed mis pysisid paokil
Istu & kirjuta
põlen minagi läbi
varsti korjame kokku
viimsed lehed mis laokil

Siis on näha kuis juulis
istusid kraavipervel
jõid viina & tydisid ruttu
mu plikapea lähedusest
Mida Sa minust tead
või siis teistest kes tervel
aastal ei pääse Su muige
tumedast tähendusest

Kirjuta neist kes jäävad
naerma teisel pool uxi
et Sul on kortsud juba
& pole õiget huvi
enam kedagi näha
Lesid & kuulad «Luxi»
jahedax jääb Su tuba
Tulen & läbi on suvi

Rhapsody in black

Olengi arust ära
& suure isuga hull
Sa õnnex ei näe mind täna
sa läxid just hommikul
Nii nagu Sa lähed vahel
Ma jätsin veel parki meelde
kui ilmus põõsastest Rahel
see valus & liiga leebe
Siis tegime lõkke maha
& juurde kogunes teisi
jutt liikus et kliima on paha
& plaaniti lõunassereisi
Paar tulijat paistsid uued
yx nooruke uje & blond
ju kandsid sõnumit tuuled
et mädaneb inimkond

Nagu ikka tean radu
asulaist läbimarsse
kaelale liibuvat madu
& rõõmuga mängitud farsse
Postpunkki nukrat & laiskust
sõrmi verisex lyya
kodanlik-mõnusat kaitstust
traditsioonist end myya

Oma viimasel suvel
yhe öö ennetan Teda
kes mu jälgedes tuleb —
ehk jõuan põgeneda
Näe mu lõhkine plus
veel mõni päev sobib lipux

& see kurb randevuu
elusoleku tipux
Siis tohib keegi teine
laulmisex võtta mu hääle
Sina kes läxid eile
mõtle homme mu pääle

*

Mu syda on kabaree
Aga Liza ei laula sääl
yldse keegi ei laula
tyhi tolmune lava
põrandal katkine sukk
lõpuni kähisend hääle
grammofonil & seinal
kavaleht sygishooaja

Meie kliimas — kui raske
oma elusal maskil
pisutki suunurki tõsta —
kohe on praegu sees
Tylpind konferansjee
tukub šampanjakastil
kuni siseneb tasa
Aprill mustjas muarees

LIISI OJAMAA

Holy (Sex Pistols / Unlimited Edition)

I saw your face dimly
through the night that surrounded us
Your body was hot
& I felt your hair against my cheek
You were asleep
& I was too happy
so happy that I felt like crying
You still held my hand
& I couldn't wipe off the tears
that came running down my face
I didn't know anything
I didn't want to know
The city lay somewhere under our bodies
I could feel in breathing
sound asleep
like a child of ours
the future child that had died
somewhere between the sheets
never reaching my body
The singing sea was somewhere
under the dark sky
& the rosy fog of sunrise
touched the world's edges
I thought I felt the Earth turn
For me
the night won't end
till another night
that will never come

Dream Song

In a dream I heard
a voice that called me
it sounded silent
as from far
I could not move
I felt like falling
'cause it was you
my guiding star

Seems you were made
to keep me dreaming
to light my way
through darkest nights
You called my name
I stood believing
that you were near
so warm so bright

As I woke up
that autumn morning
the rain was cold
the wind could freeze
But in my mind
you still keep calling
But in my mind
& in my dreams

*

Summers cool & winters freezing
Seems no years are passing by
& you're still the same little girlie
Knowing not the threat of Time
Dreaming still of handsome princes
Sometimes crying in the night
Writing poems without meaning
Trying to stand the fight for life

AINA SAYLAN

VANA

Laman Vilde tee korteris ema toas kušetil. On juunikuu algus. Aken on lahti, sellest tulevad sisse Mustamäe hääled: trollihääled, eraautode hääled, veoautode hääled, laste hääled, vaibakloppimise hääled. Kui on vaikne, mingeid muid hääli ei ole, siis kased ja paplid, mis ulatuvad viiekordsest majast kõrgemale (mina laman viiendal korrusel), kahisevad tuules. Ja on selline tunne, nagu ma lamaksin tegelikult maakohas. Kell on samapalju ja on samasugune ilm, et päikest ei ole, palav ei ole, tuul on ja putukaid ei ole. Hommikused toimetused oleksid tehtud ja lõunasteni oleks veel aega. Ma oleksin lehma lüpsnud ja karjamaale viinud, putru ja kohvi keetnud, hommikused nõud pesnud ja midagi veel teinud ja siis lamaksin niimoodi. Kas mul oleks siis parem tunne lamada.

Hakkas sadama. Hea kahin. Kui see vaiksemaks jääb, läheb mu tuju halvemaks, kui ta valjeneb, mu tuju tõuseb. Nii nagu lained käiksid mu sees. Kuni tuleb suur ja pikk vihm.

Lamasin kõhuli oma diivanil ega teinud häält. Vanaema luges hoope. Õmblusmasina rihtm tegi paljale tagumikule üsna tugevasti haiget. Ma ei tea isegi, miks ma ei karjunud. Vanaema ajas see vihale ning ta ütles mulle, et ma olen kange ka veel, ja ma mõtlesin, olen ma siis kange, kui ma ei karju. Lõpuks jättis ta järele, hoobid said täis. Mitu neid seekord oli, ei mäleta. Tõusin üles ja ajasin püksid jalga. Õudselts vastik tunne oli. Vanaema keeras raadio kinni (tavaliselt ma karjusin, kui ta peksis, ja raadio mängis siis selleks, et naabrid mu kisa ei kuuleks) ja hakkas oma kätele viinakompressi tegema. Pidin andeks paluma kõigepealt sellepärast, et pahandust tegin, siis sellepärast, et tal tuli mind peksta ja oma käsi vaevata, ja lõpuks tänama, et ta mind peksis ja sedasi minust kurjust välja ajas. Tegin kõik, mis pidi. Selleks korra asi jälle lõpetatud.

Elasime Mustamäe korteris ja meil olid lutikad. Võib-olla olid meil terve maja peale ainsana lutikad, sest me ei teinud kunagi keemilist tõrjet. Vanaema ei tahtnud. Ema küll soovitas ja mina olin ka väga tõrje poolt, aga seda ei tehtud kunagi. Meil oli kaks moodust lutikate vastu võitlemiseks. Esimene oli selline, et põrandat pesime vahetevahel tärpentiniveega. See pidi lutikaid peletama. Teine oli tõhusam. Öösel, umbes kolme — poole nelja aegu, kui minul oli kõige sügavam uni, tõusis vanaema voodist üles ja ütles: «Mairekene, pane nüüd silmad

kinni, ma panen tule põlema. Vaja on lutikaid ajada.» Pidin vastama, et mul on silmad kinni, ja siis pani vanaema tuli põlema. Ajasin end voodist üles ja algul olid silmad jube hägused. Linadel ja padjal oli enamasti mõni lutikas. Nüüd võtsime laua pealt ajalehed ja rebisime servast paraja laiusega ribad ja murdsime pooleks. Kõigepealt tapsime ära need lutikad, mis voodis olid — surusime nad küünega paberi vahel vastu lauda katki, nii et prõks käis, seejärel algas jaht seintel ja laes olevatele lutikatele. Kui ühtegi lutikat enam näha polnud, pani vanaema kõik paberid pissipotti (selleks oli tal üks vanaaegne hele-roheline vaas, tegelikult lillevaas, aga minu jaoks alati ainult pissipott — ei tea, kuhu ta peale vanaema surma sai?) ja pissis nendele paberitele peale. Ta pidi seda väga osavalt tegema, sest kael oli õige kitsas. Nüüd pidid lutikad oma lõpliku surma leidma ja vanaema või mina valasime kogu kupatuse peldikupotist alla ja tõmbasime vee peale.

«Tunned, toas on imelik hais?»

«Ei tunne.»

«Pane igaks juhuks aken kinni.»

Elasime esimesel korrusel nurga peal ja vanaema kartis, et aknast võidakse sisse ronida. Öösiti oli korteris palav ja kuiv, kuid akent ei jätnud vanaema peaaegu kunagi lahti, sest ta kartis, et ronitakse sisse. Lihtsalt ta oli selles kindel, et ronitakse sisse. Võis ka juhtuda nii, et bandiidid viskavad lahtisest õhuaknast sisse sellise pommi või ampulli, milles on mürkgaas, ning siis, kui meie surnud oleme, ronivad sisse.

Teinekord jättis vanaema siiski kõõgis õhuakna lahti. Ta sidus aknaligid traadiga omavahel tugevasti kokku, nii et õhupilu jäi 3—4 sentimeetrit. Aknalauale ladusimel kõiksuguseid kolisevaid ja purunevaid asju, et me kuuleksime, kui varas sisse ronib. Järgnev käitumine on selline: mina viskan tooliga toakna katki ja hakkan appi karjuma. Vanaema kolgib naabri seinale. Edasist stsenaariumi oli juba raskem ette aimata.

Minu arust ei olnud meilt midagi varastada. Meil oli vähe asju. Oli külgedel nuppudega «Rekord»-tüüpi raadio, ümmargune laud, kaks viini tooli, vanaema tammepuust kõrgete otstega voodi, «Singeri» õmb-lusmasin, tualettpeegel, minu diivan (kui see mulle lähikeseks jäi, osteti mulle lahtikäiv tugitool), minu kirjutuslaud ja paar tammepuust tooli, kaks väikest vaipa, üks Puškini raamat, lauluraamat ja väike saksa-eesti sõnaraamat. Puškini raamatu vahel oli veidi raha. Raha oli ka ühes pruunis savikannus, milles ma praegu külalistele kohvi keedan. Siis seisis kann niisama riivilil. Kõige suurem kogus raha oli naelutatud kõõgi aknalaua alla. Et vargad sisse ei saaks, olid vana-emal omad süsteemid. Meil oli valmiskirjutatud sedel, mille vanaema alati ukse vahele pistis, kui jalutama, poodi või kaugemale külla läksime. Sedelil seisis: «Läksin korraks välja. Tulen kohe tagasi.»

Käisin hommikul «ABC-s» ja istusin seal, kus kohvi ja kokteili müüakse. Jõin viinamarjamahlakokteili ja kohvi. Tuju oli niru, nagu ta on terve maikuu olnud. Üks mees korvisabas oli Juhani moodi. Mulle tuli tema nägu silme ette ja mingi tunne tuli minusse, ma ei tea, mis. Kokteil sai otsa, minu lauda istus üks venelanna väikese lapsega. Jõin kohvi ära ja tõusin püsti. Võtsin oma kilekoti, milles olid leib, sai, kohupiim ja kaks «Värskat», ning läksin poest välja. Kust saada raha, mõtlesin. Minna sügisest tööle, aga kuhu? Nägin enne Tartust ära-sõitu üht tüdrukut, kes ütles, et läheb «Sädemesse» koristajaks. Kella kuuest hommikul kella neljani päeval. Kaks päeva tööl, kaks vaba. Saab selle eest 140 rubla kuus. Pool elu annad ära ja saad nii vähe raha. Ära ei sure. Ka siis ei sure kuidagimoodi ära, kui ei saa 140 rubla kuus. Saad 100 või 70 rubla kuus. Ikka ei sure. Võib-olla suren ma ka varsti ära, ei pane ise tähele, kui olen vaikselt surnud.

Ukselukust ja ketist jäi kindluse tagamiseks väheks ja ühel päeval tuli vanaemal mõte: puurida põrandasse ukse ette auk, viilida pika raudvarva küljest jupp maha ja see auku toppida, siis on ukse avamine väljastpoolt võimatu. (Hiljem kujuneski meil selline väljend: «uks on poldi peal».)

Hakkasime tööle. Mina tõmbasin vanni alt tööriistade kasti ja vanaema otsis välja puuri. Kastis oli väga palju igasuguseid tööriistu, mis mul siiani alles on: puurid, peitlid, tangid, viilid, haamer, meisel, rauasaag, nikerdatud peaga naaskel ning igas mõõdus kruvikeerajaid. Mina olin vanaemal abiks. Võtsin mõned tööriistad, mida võis töö käigus vaja minna, enda kätte ja seisin vanaema selja taha. Oleksin tahtnud ka puurida, aga vanaema ei lubanud. Pidin leppima abitöölise rolliga. Vanaema sai augu valmis. Tõin köögist raudvarva, panin ta kapi peale ja hoidsin kõvasti kinni. Vanaema saagis varva küljest jupi maha. Auku pani ta kõigepealt kokkukeeratud pleki. See jäi sinna pidama. Sinna sisse käis polt. Polt passis ka ilusti. Läksin trepikotta ja surusin kõigest jõust meie uksele. Polt pidas vastu.

Kleepisime vanaemaga tapeete. Tema kleepis ja mina seisin niisama. Kui vanaema toolile ronis, hoidsin tal kätega keskkohast kinni, ja kui ta toolil seisis, hoidsin käsi üleval, et ta kohe kinni püüda juhul, kui ta peaks kukkuma. Vaheldumisi puhkasin kord üht, kord teist kätt. Vanaema pani tapeete üsna osavalt. Nurga koha peal vanaema ei teadnud, kuidas panna, et tapeet kenasti jääks. Ta tuli tooli pealt alla ja me arutasime seda asja. Vanaema pakkus välja mitmeid variante, mis mulle õiged ei tundunud. Ütlesin, et võiks panna nii, et kõigepealt üks sein nurgani ära ja siis sealt edasi teise seina peale. Vanaema idee oli: kohe kahele seinale ja siis nurga poole kokku. Ma ei julgenud vaidlema hakata, sest vaidlemine oli (mulle täielikult) keelatud. Tundsin ette, et nii läheb küll untsu. Läkski untsu. Siis hüüdis

vanaema, et oleks pidanud panema algul ühe seina nurgani ja sealt teist seina mööda edasi. Imestasin, kas ta siis tähele ei pannud, ma ju seda enne rääkisingi. Vanaema vihastas ja tal tuli kuri nägu ette. «Mis sa seal pobised? Või sina rääkisid. Valetama hakkad?» Ma ei uskunud, et ta ei mäleta, ja ütlesin uuesti: «Kuule, ma tõesti ütlesin, et nii võiks panna.» Parem, kui ma poleks seda öelnud. Vanaema vihastas kole-dasti. Ta hakkas kätega südame kohalt rinnust kinni ja oigas: «Ta tuleb minuga vaidlema! Ta teeb seda meelega. Ta teab, kui nüüd ärritan, lähavad mul jalad nõrgaks, ehk siis kukun. On emaga kokku leppinud. Seda ta siis plaaniski terve hommiku.» Arvasin, et ta võib end alla kukutada, ja hoidsin käsi vanaema külgedel. Vanaema ronis tooli pealt alla ja läks kööki. Nüüd rääkis ta minuga kolmandas isikus, mis tähendas seda, et ta oli väga ärritunud. Tapeedipanek jäi sinna-paika. Vanaema jäi haigeks. Kõigepealt võttis ta palderjani, mina seisin enamvähem sama koha peal edasi. Siis heitis ta voodisse ja oigas seal tasa. Olin vait ja mõtlesin, et kui ma rohkem enda õigustuseks midagi ei ütle, läheb see tal ehk mööda. Polnud ju kõige hullem kuri-tegu. Aga umbes poole tunni pärast läks oigamine valjemaks ja võis ha-kata atakki ootama. Ma polnud lugenud, mitu atakki vanaemal enne seda oli olnud, ja ma ei tea, palju neid veel hiljem tuli. Ning ehkki ta kaebas nõrka südant, pidi see tal siiski väga tugev olema, et tohutule palderjanikogusele, mis ta elu jooksul ära jõi, vastu panna. Tuli atakk.

Ma teadsin, et ma peaksin andeks paluma, oma tegu põlvili tema voodi ees kahetsema, aga ma ei tahtnud seda seekord teha. Tulgu, mis tuleb, mõtlesin, ma ei palu andeks.

Õhtu jõudis kätte ja vanaema oli vahepeal suikunud. Mina istusin hiirvaikselt oma lahtikäival tugitoolil. Ma ei saanud midagi teha, pidin olema hästi vagusi, et vanaema ei ärkaks. Mõtlesin, et ehk jätab selle asja nii. Aga kui olime voodid ära teinud ja teki all, just siis, kui mul uni hakkas tulema, kuulsin, ja mul tuli õudne hirm, sest ma teadsin, milline öö nüüd tuleb. Vanaema rääkis: «Nüüd võib ta magada. Ärritas vanainimese välja, temal pole sellest sooja ega külma. Ma võin siin surra, seda ta loodab. Saavad korteri kätte. Tema töö on nüüd tehtud. Ta magab. Ta peeretab mu jutu peale.»

Ma ei maganud ega polnud ka peeretanud. Mõtlesin, mis teda rohkem vihastaks, kas see, kui ma edasi vait olen, või see, kui ma ütlen, et ma ei peeretanud. Või see, kui ma näiteks vabandust paluksin, et ma peeretasin.

Minu vaikimine kruttis teda aina hullemini üles. Ma oleksin tahtnud üles tõusta, riidesse panna ja põgeneda ükskõik kuhu, aga selle asemel ma ütlesin: «Ma kuulen sind küll. Ma ei maga.»

Tundsini läbi pimedada õhu, mis meie vahele jäi, kui rahul ta sellega oli, et ma magada ei saa, kui ta räägib. «Mis mul sellest kasu on, et sa kuuled. Maga pealegi. Sa said ju oma tahtmise. Võid nüüd rahuliku südamega magada.»

Varsti hakkas vanaema nutma ja oigama. Ma lamasin edasi. Ma ei saanud minna andeks paluma. Siiani olin seda alati varem või hiljem teinud. Küsisin hoopis, kas ma saaksin teda kuidagi aidata. Tuua näiteks suhkruvett või midagi muud. Ta oli nõus. Tegin köögis tule ja segasin suhkruvett. Tulin vanaema voodi juurde ja toetasin teda selja tagant, kui ta jõi. Minus polnud vist mingeid tundeid sel hetkel sees. Paratamatu mäng, mida ma pidin kaasa mängima. Viisin tassi kööki ja läksin voodisse tagasi. Teadsin, et magamisest ei tule midagi välja. Püüdsin mõelda millelegi. Mõtlesin emale ja suvedele Keilas koos ema ja sõprade Anne ja Tiinaga. Mõtlesin Tisleri ja Aia tänavale, rongijaamale ja keskväljakule. Paikadele, kus ma käinud olin. Tiina maja taga — Huntaugus — kasvas suur tamm, mille ladvas me poiste löödud laudadel istusime, ja tamm õõtsus tuules. Siis nägin ma end istumas Tisleri ja Aia tänava ristil vanaema kolmejalgsel taburetil, mis pole tegelikult kunagi Keilas olnud.

Vanaema oli jõudnud sinna kohta, kus valu veidi järele annab ja ta hakkab lugusid rääkima. Olin neid korduvalt kuulnud ja oleksin võinud neid ise temale rääkida. «See oli Kaasanis,» ütleb ta. «Tatarlased röövisid tänava peal kasukaid.» Tuleb lugu sellest, kuidas nad mehega öösel linnast läbi tulid ja tatarlased vastu tulid. Siis olid nad mehega lõbusa näo pähe teinud ja valju häälega lobisenud, et jääks mulje, nagu ei kardaks nad midagi. Olidki mööda läinud.

Ma pean jätma mulje, et ma hoolega kuulan, seepärast ütlen ma aegajalt jah, ahah, nonoh. Vanaema libiseb ühelt loolt teisele, teiselt kolmandale ja lõpuks ta ei tea, millisest loost ta alustas. Ma ei ole oma pool tundi kuulanud, mis ta räägib. «Täitsa segi on läinud,» ütlen.

Ema ei elanud enam Keilas. Ema tuba ema asjadega seisis seal kasutuna. Ema ise elas Tallinnas tuttavate pool ja käis Tallinnas tööl. Me jalutasime tol suvel, kui ma olin 8-aastane, Mustamäel vanaema maja juures, kui vanaema ütles: «Noh, otsusta, Maire, kellega sa elada tahad, minu või emaga.» Ja ma pidin, mul ei olnud teist võimalust, ma pidin vastama: «Sinuga, vana». Sest vanaema oli mind eelnevalt ähvardanud: «Pea meeles, kui sa ütled, et tahad ema juurde minna, siis sel õhtul tuled sa veel minuga. Sa saad sellise keretäie, mis sul eluks ajaks meelde jääb.» Niisiis ma ütlesin: «Sinuga, vana» ja mu süda oli valu täis. Alles hiljem olen mõelnud, mida pidi mu ema süda siis tundma, tema ju ei teadnud, et vanaema oli mind ähvardanud. Aga 8-aastane laps pidavat olema võimeline otsustama, kellega ta elada tahab.

Vanaema tõi kuuldavale kindla sagedusega (iga 15 sekundi tagant) oigeid a-a-a. Mul ei olnud kuhugi põgeneda. Vastu hommikut jäi vanaema magama ja mina samuti.

Järgmisel päeval koolist koju tulles nägin, et vanaema on ikka haige ja tapeetide panekust polnud juttu. Vanaema ei rääkinud üldse midagi ja ma sain aru, et pean andeks paluma. Seisin kõõgi ukse juures, vanaema lamas voodis. Ütlesin: «Vana, anna mulle andeks, et eile nii tegin.» See oli nigel andekspalumine, aga aitas siiski. «Ah et nüüd tullakse andeks paluma ja mis andekspalumine see ongi. Kus sa enne olid? Halli kivi taga? Sul pole mitte süda sees, vaid kivitükk.»

Ma olin seda juttu kuulnud.

Tõusen ja vaatan kella — pool neli. Olen siin lamanud. Millegi värskete järele tuleb isu. Porgandite. Vaatan rahakotti, palju mul raha on. Kuus rubla ja kopikad. Kaante vahel on veel kümme rubla. Jätan kümme rubla koju ja lähen poodi.

Sõpruse puistee juurviljapoest ostan pool kilo värskaid hapukurke ja ühe tuutu tilli. Porgandeid ei paista. Lähen Ehitajate tee poodi. Enne «Männi» poodi jõuan järele suurt kasvu halliseguste lakkis juustega naisele. Hakkan temast mööduma. Issand jumal, Hilda Kuremaa! Aeglustan sammu, ei taha, et ta midagi pärima hakkab. Mis ma talle ütleksin? Et olen abielus, et lapsi pole. Et õppisin ja jälle õpin. Ei tea, mis nägu ta nüüd on? Kooliajal kõik kartsid teda. Ka mina. Hirm pole kadunud. Üks auto peatub meie ees. Kui ma näen, kes roolis istub, läheb ebamäärane hirmutunne mööda. «Hilda, sina! No kuidas elad? Nii ammu pole näinud.» Rohkem ma ei kuule. Vaatan tagasi nende poole ja naeratan. Mis ma neid ikka kardan. Naeratan veel mõnda aega — nii lähedane ja armas tundub mulle keskkooliaegse matemaatikaõpetaja nägu. Kui ma jälle tagasi vaatan, läheb endine õppealajuhataja poe trepi poole ja ma märkan, et tal on nii imelik kõnnak. Lühikesed ja nagu abitud sammud.

Ükskord, kui ma teises või kolmandas klassis käisin, jalutasime vanaemaga koolimaja juures. See oli minu kool, kohe meie maja vastas. Sellel koolil oli tol ajal keskealine väga energiline direktress. Keskkooli ajal avaldati temast artikkel ja foto «Noorte Hääles», kust selgus ka, et ta on kommunist. Seitsmendas ja kaheksandas klassis pälvisin ma direktressi erilise tähelepanu ja ta tõi mind profülaktika mõttes kohe aktuste alguses saali ette seisma, mis läks mulle väga südamesse. Tookord siis, kui ma teada sain, et see naine on minu kooli direktor ja minu vanaema tuttav, või said nad seal kooli juures esmakordselt kokku, jalutasime me kolmekesi — mina, vanaema ja direktress — kooli ees platsil ja nemad vestlesid kasvatusteemadel. Vanaema ütles, et last peab peksma, muidu temast inimest ei saa. Pekstes tuleb mõistus tagumendist pähe. Direktress kiitis, et peksma jah. Mina olin juba päris palju peksta saanud ja ma sain aru, et mul tuleb veel palju peksta saada, et minust korralik inimene kasvaks.

On reede õhtu. Täna käime vannis. Mina käin enne ja siis vanaema.

Pesen end puhtaks, kuivatan, pühin vannitoa põrandalt vee ära, pesen vanni puhtaks, panen korgi ette ja lasen vee jooksmata, panen öösärgi selga ja tulen tuppä. Vanaema on pooled riided seljast ära võtnud. Tal on seljas veel roosa liftšik (see on rinnahoidja koos pihikuga, mille küljes ripuvad pikad sukatripid), püksid ja sukad. Saadan vanaema vannituppä. Seal on soe ja aurune. Vanaema võtab ülejäänud riided seljast ja astub kolmejalgsele tumbale. Mina toetan teda käe alt ja aitan ühe jala üle vanni ääre. Siis saab ta ka teise jala sisse. Edasi tuleb vanaema üksi toime. Pean uuesti tulema siis, kui vanaema seinale koputab. Siis ma pesen tal selga ja aitan vannist välja astuda. Seni saan toas üksi olla.

Torud naksuvad aeg-ajalt ja mul on vahetevahel tunne, et vanaema koputab. Käin küsimas: «Kas sa koputasid?» «Ei koputanud,» ütleb vanaema. Kui ma ei kuule koputust, koputab ta mingi kõva asjaga ja hüüab: «Kaua ma pean ootama?»

Kuulen koputust ja lähen. On nii soe, et võtan öösärgi seljast. Pesen vanaema selga, seisan seni seal, kuni ta end loputab, ja aitan ta vannist välja. Läheme tuppä. Ma hakkan vanaemal kohe varbaküüsi ja konnasilmäsid lõikama, kuni need pehmed on.

Vanaema on voodis selili. Alustan suurte varvaste küüntest, need on kõige paksemad. Küüs on kõver nagu sarv ja liha sees peidus. Kangutan peenikese metallist heegelnõelaga küüne nurga ülespoole. Surun heegelnõela kaugemale küüne alla. «Vaata, et sa sisse ei torka.» «Püüan,» ütlen. Saan nurga nii sirgeks, et tangidega saab kinni hakata. Vajutan tangid kokku ja üks tükk tuleb lahti. Tõmban liha eemale, seal on näha veel küünt. Udin heegelnõelaga, saan kätte. Lõikan teise nurga ka ära ja siis kogu küüne. Teise suure varba küüne ka ja siis ülejäänud küüned. Vanaema külmetas kunagi Siberis raudteel lund rookides jalad ära. Käis neid suvel Mustas meres ravimas, aga küüned moondusid ja jäid paksuks. Nüüd konnasilmä. Võtan žileti ja lõigun ettevaatlikult. Vanaema ütleb: «Sina oskad ilusti lõigata. Ema niimoodi ei oska. Sa ikka ei vihka mind nii hullusti kui tema.»

Ma olen ainult ühe korra sisse lõiganud. Jalast tuleb ju jube palju verd.

Koolimaja ees rehitseb naine peenart. Üks sümpaatse näoga poiss läheb minu eest mööda. Mõtlen, et sümpaatse näoga inimestel on meeldiv kõnnak.

Jõuan poeni. Keeran vasakule, see tee tundub lühem. Poe eest jookseb läbi lai kraav. Kraavi ots ulatub trepini ja ma ei pääse läbi. Lähen poe tagant läbi ja paremalt poolt pääsen trepi ette. Vaatan vahepeal oma korteri aknaid. Needsamad aknad. Seesama maja. Mis tunne mul on. Seesama pood. Needsamad naabrid. Seesama mina. Vanaema

on üheksa aastat surnud. Kümme aastat tagasi. Kakskümmend aastat tagasi. Ma olin nelja-aastane, kui siia kolisime.

Mahlaleti ees on järjekord. Müüakse portveini. Inimesed ostavad kahe ja kolme pudeli kaupa. Võtan korvi ja lähen sisse. Võtan ühe koti mugulsibulaid. Muu jaoks raha ei jätku. Porgandeid ei paista. Müüakse lillkapsast, peakapsast, kartuleid, värskaid ja hapukurke, kaalikaid, päevalilleseemneid, küüslauku, tilli, tomateid, hapukapsast ja rohelisti kohviube. Päriskorvi palju asju minu meelest. Kassa kõrval on osa kaupu traadist riiulil, mille küljes ripuvad hinnasildid. Numbrid on kirjutatud musta tušiga kenas šriftis. Loen: 5.00, 6.00, 7.00, 2.30. Kõige kallimad on tomatid. Kui oleks palju raha käes, võiks tervislikku toitu osta. Minu ees seisev naine käib mitu korda korvi lisa toomas. Ta on saanud kokku kolm lillkapsast, kaks pakki tomateid, sibulaid ja tilli. Teeb sellest hea lõuna. Arve tuleb tal 14 rubla 5 kopikat. Kenake summa. Maksan oma sibulate eest 2 rubla 21 kopikat. Vaatan, palju see vein maksab. 6.80, kokkuleppehind. Kümnest rublast saab kolm rubla kakskümmend kopikat tagasi. Hea, et mul see kümme rubla koju jäi.

Vanasti ei olnud siin teisi poode ja selles poes müüdi kõiki toiduaineid. Letid olid siis teisiti ja teised müüjad olid.

Vaatan jälle oma aknaid ja mõtlen: see korter siin on minu korter, ma võiksin siin elada, kuni maja ära laguneb. Käia siin poes ja üle tee poes ja vahel «Männi» poes ja vahel «Szolnokis».

Sättisime end külla minema vanaema vennale Juljusele, kes elas oma naise ja poja ning tütreaga televisioonimaja juures. Olin veel küllalt väike, nii 9—10-aastane. Sain varem valmis kui vanaema ja küsisin, kas ma võin juba välja minna. «Hakkaksin bussipeatuse poole minema.» «No mine,» ütles vanaema. «Jaluta piki Ehitajate teed edasitagasi, aga ära mujale mine.»

Väljas oli talv. Läksin Vilde teeni. Ristmikul tuli minu juurde üks naisterahvas ja küsis: «Noh, mis sa siin jalutad?» «Niisama,» vastasin. «Jalutame koos,» ütles naine ja andis mulle ühe šokolaadikommi. Sõin kommi ära. «Kas sa laulda oskad?» «Võin proovida,» ütlesin ja hakkasin üht laulu laulma. Kodus ma laulda ei saanud ja päris hea oli. Vahepeal olime hakanud piki Vilde teed «Szolnoki» bussipeatuse poole jalutama. Peatuseni me ei jõudnud, keerasime enne tagasi. Vilde—Ehitajate ristmikul tuli neljanda korruse naine meile vastu ja ma teretasin teda. Ta teretas mind vastu. Varsti ütles see naine, kellega jalutasime, et ta peab nüüd ära minema. Keerasin Ehitajate teele tagasi ja vanaema tuligi. Rääkis talle, mis vahepeal oli olnud. Vanaema kohkus kangesti ära. Pidime koju tagasi keerama, sest sellises olekus, kus vanaema nüüd oli, ei saanud külla minna. Ta ütles, et see naine oli tapja. Sundida last talvel külmaga väljas laulma. Ning see kumm oli kindlasti mürgitatud. Ja miks ta jalutas autotee ääres? Naisel oli kokku lepitud, et sinna sõidab kindlaks kellaajaks auto

ja siis tõmmatakse mind autosse ja viiakse ära. Kuskil tapetakse mind ära ja lastakse veri välja. Verd pidi saama säilitada ja kalli raha eest müüa. Mind päästis tookord see, et ma teretasin meie maja inimesega. Too võis tapja näo meelde jätta.

Kodus andis vanaema mulle piima juua ja tegi jalgadele sinepivanni. Mul ei esinenud mingeid mürgitusnähte ja kurk ei jäänud ka haigeks.

Emä käis meil paar korda nädalas külas. Ma ei tohtinud emä külas olles sugugi oma heameelt välja näidata, see ärritas vanaema. Meil oli emaga üks nõks. Kui emä ütles, et ta läheb WC-sse, ütlesin mina, et ma tulen ka, mul on ka häda ja me läksime koos. WC oli ühes vannitoaga, ja kui me olime ära pissinud (vahel meil üldse polnudki häda), hakkasime koera mängima. See oli selline mäng. Näiteks on emä koer. Koer istub vanni äärel ja magab. Natukese aja pärast kõditan mina teda õige õrnalt kuskilt. Koer ei ärka. Krimpsutab nina. Kõditan tugevamini. Koer hakkab urisema, aga ei ärka. Nüüd ma sikutan üsna tugevalt. Koer teeb ühe silma lahti ja küsib: «Kes siin on? Ah, mulle vist ainult näis nii,» ja magab edasi. Tirin koera ninast. Koer teeb silmad lahti, saab kõigest aru ja ütleb: «Ah-haa, sina oledki see! Käes oled!» Siis vahetame osad. Kui me vannitoast välja tulime, imestab vanaema, mida me seal nii kaua tegime. Ei tea, kas ta kuulis ka midagi. Ütleme, et meil oli kakahäda ka ja sellepärast läkski nii kaua aega.

Istusin kirjutuslaua taga ja vaatasin aknast välja. Lapsed olid lasteaiast koju viidud. Paar suuremat, tõenäoliselt siitkandi poissi lasid raketist alla liugu. Vaatasin, kuidas nad lasevad. Olin mitu aastat, nii kaua kui see lasteaed seal oli, unistanud, et saan raketist alla lasta. Seda võimalust muidugi ei avanenud. Esiteks sellepärast, et ma sain väga harva üksi õue. Ikka koos vanaemaga ja teda ei tõmmanud lasteaeda. Me jalutasime niisama. Teiseks sellepärast, et lasteaia mänguväljak paistis meie aknasse ilusti ära ja selle ühe liu eest oleksin saanud keretäie mis hirmus.

Ma siiski sain ükskord sinna lasteaeda sisse. Vanaema oli siis ammu surnud ja mina ei elanud Tallinnas. Vahel käisin seal Mustamäe korteris. Emä tõi sinna toakase. Kask oli suur ja vajab ümberistutamist. Kuskilt pidi saama mulda. Olin märganud, et lasteaias olid õue peal suured mullahunnikud. Mõtlesin, kas mul sobib minna öösel sealt mulda varastama. Või peaks päeval küsima minema. See oli vene lasteaed ja ma ei lootnud, et nad mulle mulda annavad. Niisiis läksid öösel peale kella 12 ämbriga vaatama, kuidas sinna sisse pääseb. Nägin, et lennuk oli ikka alles. Väravad olid kinni ja kuskil ei paistnud aiaauku olevat. Pidin üle aia ronima. Võtsin ämbri mulda täis. Vaatasin lennukit ja mõtlesin, et polegi enam tahtmist sealt alla lasta.

Lähen vaatama, mis paber see seal tuule käes laperdab. Vene keeles on öeldud, et viige oma autod maja eest ära, muidu sooja vee tagasiandmine viibib. Ei tea, kas poiss on kodus. Lähen trepikotta. Vaatan, ega majaanikele kuskil mõnd kuulutust pole. Ei ole. Postkastis on poisi ajaleht.

Lähen tagasi ema kodu poole. Kui ma 37. keskkooli eest möödun, mõtlen nii: alati on midagi, mis ei lase rahulikult elada. Täna kestab praktika neljandat päeva, aga mina olen ikka Tallinnas. Tahaksin just nüüd minna tuppä, panna uks kinni, teha aken lahti ja heita voodisse, võtta päevatekk peale, lamada, kuulata hääli, mis akna tagant tulevad, ja magama jääda.

ASKO KÜNNAP

Kalaluumetsad

liiva sees soolaga silutud klaas
kaladest katsutud looduse lihv
korjan ta lahkudes taskusse maast
mõeldes et õhtuks on ookeanilt vihm

kellega kunagi kaljudel sai
kõnnitud roheka mereni ühes
möödunud kevade jahedas mais
kõneldud uppunud laevadest lahes

lõpliku vaikuse alguse eel
möödudes vrakkidest üksteise otsas
siiana oled sa hoovuses teel
laevade aeda kalaluumetsas

nii purunev

võimas galaktika on kas tead
keerutav kohvivaht tumedas tassis
kas näed sa pöörates nokalist pead
et mõnikord vaatlen sind õhtuses bussis
kui kurvad on tühjad istmete read
kui õrn ning purunev sa oled

mida sa kardad kas tüdrukuid
paotatud huuli ja ümaraid rindu
kas eelkõige silmi või maalitud suid
kui sulgudes endasse meenutad lindu
pigem küll rästast kui valevat tuid
kui õrn ning purunev sa oled

Usheri majas

eebenipimedus elekter läks ära
kangestun rabatud sügavast rahust
puutud mu vastu see olla siin mürgine
see tulla siin värvisest kütmata õhust

«lähme siit ära siin on eebenipime
sa kus tahes mujalt atekas üüri
põgene minuga Usheri majast
kus eebenipimedus pesitseb müüris»

ma haaran sul kinni tviidmantlihõlmast
kiiruga kaela pojengihall sall
«ööbime ühikas otsi takso jaoks raha
ma enam ei jaksa ma ootan sind all»

on kohti mis kiirgavad nähtavalt hämarust
kus elades nõtrun ja totrun ja väsin
eebenipimedus elekter läks ära
kuskil on seiskunud määratu masin

õhulosside ehitamise kunst

veider kui ütled sa õhu struktuurid
katkised hambad mis näoga ei sobi
miks ma küll vaatlen sind jälgin ja uurin
kuigi tean eksin ei näe nägudest läbi

rongid ja trammid ning liftid ja udu
maailm milles elad ja maailm mida maalid
tegelik tuba ja unenäo kodu
bauhauslikus mööblis avarad saalid

vakatan tuntavad õhu struktuurid
nisupõld tolmlleb peab lahkuma linnast
ööõhu lõhnast saad lossile müürid
kui puudu jääb tornist hingad viimase rinnast

JÜRI KALDMAA

*

läbi loobumiste läbi rahu
naasen oma ürgse mere kaldale
kus kui tosin sajandit
ootavad mind
rannaliivas küpsenud kartulid
ja puumõõgad ja juukselehvid
ja mesitarud ja laulatussõrmused
andestus ja vihkamine
kibuvitsamarjad kui leevikesed
raudteeäärses vōsas
ähmastuvad vikerkaaretriibud
süstivad mu kidurasse veeni
pika-pika jõe
mis nagu nooljas vene
libiseb hääletult
su silmade sügavasse ookeani

*

Norrule

Ära unusta et öö me vahel
pole enam kui läbipaistev klaas
kuhu koputavad metskitsede mullased sõrad
mõranevaid jooni Linnuteeks
kus mõni nirk või kivinugis
vilksab kui komeet
et sinu silmad näeksid pikka teed
all tähtede rõõmsat sapatit
ja oskaks astuda sa minu
kahvatule palavikus varjule
mis justkui teaks ning aimaks
et tuled siiski kuskilt
kuskilt kus paigaltammuvad kuused
raputavad karustelt kuubedelt okkapuru
et paista väarikaina keset väikest alevit
ja mu sajanditepikkune üksindus
on korraga vaid pelk hetk
mil suled silmad et nad taas avada

Ma tean su hirmu, tean,
kuis külma maikuud kardad.
Siis talvest tüdind on
su roheline palitu.
Taas tuleb Õpetaja, käes kel hõbevardad,
ja kaane alla sulgeb väljavalitu.

Meidki uhub minema
vaid jõgi, tema ränd.
Olgu Po või Pedja,
Seine või olgu Nasva.
Uulus kohisev ja Kivimäel nii vaikne mänd
siiski salakesi edasi meis kasvab.

*

Elekale

Sa vahel meenud mulle mõnel vaikselt aol,
kui akna taga hõljub nukker Jumal.
Jääb temast aeda lootus — väike kühmus vaim,
kes elustub kui halla hingav humal.

Ma olen endiselt su aia tõrges taim,
nii visa, vaene, lapselik ja rumal.
Kalk päikselõng mul laulab peenel pilvepraol.
Ma soojendan end tema külmal kumal.

*

Küll karusmarjapõõsastele kuhjub lund
ja hoiab embuses neid läbi talvevalude.
Mu ööl, mu pärlitel on noore tuha lõhn.
Veel heljun helbena ma kohal härmas salude.

Kuugi minestab ja langeb pilvehälli.
Kõik oksad taeva turritavad tummal helinal.
Siin vanas aias nagu õndsas rahu magaks
riieteta neiu puhtal lumelinal.

*
 Ei! Ärme ial kohtu!
 Sest saaks mu viimne surm.
 Ja mööda kiviklibuteed
 ma looklen sünnimerre.

Su mustist juustest heiskub
 tume pilv mu kohale.
 Ma olen nukker. Sa leiad
 minutagi kodutee.

PIRET LINDPERE

ENNO HALLEKI KUNST

Kõige lühem tutvustus, mida ühe kunstniku kohta anda saab, oleks selline:

Enno Hallek on sündinud 7. novembril 1931. a Rohukülas kaluri perekonnas. 1943. a emigreeris perekond Rootsi. Öppis 1953.—58. a Stockholmis Kuninglikus Kunstiülikoolis, on 1981. a alates samas maali-professor. Rootsi Kuningliku Kunstide Akadeemia liige. Alates 1963. a on esinenud isiknäitustega korduvalt Stockholmis, samuti Göteborgis, Lundis, Umeås, Torinos ja Pariisis, lisaks arvukatel ühisnäitustel. Tema töid on Stockholmi Moodsa Kunsti Muuseumis, Rahvamuuseumis, Göteborgi, Västeråsi ja Umeå kunstimuuseumis.

Kunstniku loomingut tundmata annaks selline tutvustus vaid esialgse võimaluse tema suurusjärgu määramiseks. Selguse mõttes tuleb lisada, et Enno Hallekil on kindel koht Rootsi ja Põhjamaade kunsti eliidi hulgas. See märge on vajalik meile, kes me vaatamise Halleki näitust kevadsuvel Kadrioru Kunstimuuseumis; meile, kes me tahaksime eestlasi kõikjal näha tunnustatuna.

Paul H. Reets kirjutab raamatus «Eesti kunst eksiilis 1980» (Stockholm, 1980): «See on isegi õnnis soovteadmine, et maapaos on olemas eesti kunst . . . Et kunstnikud, nooremate kunstnike puhul nende vanemad pärinevad Eestist, on see asjaolu küllaldane,

et rääkida eesti kunstist, või tuleb leppida vähemaga, et kunstnikud on küll nii või teisiti eestlased, kunst aga ühtib asukohamaade kunstiga ja kõikide muutustega ajas ja kohas? Kirjandusega on asi lihtsam, isegi väga selgelt lihtsam ja õigem, sest mis on kirjutatud ja mida loetakse ühiselt omas keeles, seal ei pruugi enam päritolu ega kuuluvust eriliselt arutada. Kunstides just selline ühiselt mõeldav ja ühisena öeldav väljendamine vahend puudub. Niinimetatud rahvuslikud motiivid ja teemad annavad end küll jõulukaartidel rakendada, kuid sellega ka silmatorkavalt eriline üldiselt piirdub.»

Ebakindlaks teeb tõesti. Teame, et «Pal-lase» kooli läbiteinud E. Haamer, K. Luts, Ed. Ole, J. Nõmmik, J. Grünberg jt jätkasid oma loomingut paguluses; kuid ei saa ju oodata, et Rootsis kunstihariduse saanud ja Rootsi kunstielu integreerunud kunstnik eesti kunsti viljeleks. Fakt, et Enno Hallek on Rootsi pealinna võiduvärava mosaiigimustris leidnud koha Muhu motiividest inspireeritud linnukesele ja eesti rahvusvärvidele, tekitab meis küll heldimust, kuid ei tee teda eesti kunstnikuks. Miski on ometi oluline. Nimelt see, et Enno Halleki enda sõnade järgi on suures osas tema loomingu määranud päritolu ja lapsepõlv. Eesti päritolu ja lapsepõlv Eestis.

Nii on mõttetu uurida, kas Halleki näitused Pariisis toimusid ikka mõnes prestiižikas galeriis või Rootsi kultuurikeskuses, ei ole põhjust vaevata pead sellega, miks ühes väljandes alustatakse rootsi kaasaegse kunsti ülevaadet just E. Hallekist (B. Sydhoff. Bildkonsten i Norden. Lund, 1973), teine aga ei maini teda sõnagagi (O. Granath. Svensk konst efter 1945. Stockholm, 1975), me ju ei pea otsima viiteid selle kohta, kas päikeseloojangu värvid ja sädelev valgus Halleki töödes on Lääne-Eesti rannikumadalikelt või Blekinge saarestikult. Meie jaoks on määrav Kadrioru lossisaalis ahju kõrval seisev Enno Halleki poisipõlvest pärit vana kulunud aerupaar, mis üle aastakümnete on ootamatus olukorras ja kontekstis kodumaale käima tulnud. Nende aerude kõrval on veel neli paari uusi aere, uusi mälestusi. Mitte nostalgilisi ja nukraid, vaid jaheda kerge lüüriilisusega töödelduid, mažoorseid värvikirevaid. Nii nagu on omane Enno Halleki loomingule tervikuna.

Käsitlusi E. Halleki loomingust on keskendatud sellele, et ta alustas realistina, mainitakse dualismi tema 1960. aastate töödes, kus mahlakas-lopsakas maastikunägemus ja selles peituv intellektuaalne pinge valmistasid ette teed tema hilisemaks väga kõrge individuaalsusega loominguks. Käesoleval näitusel näha pakutud manipuleerimised maastikuga (viltuvajunud, rippuv, statistiliselt analüüsitud, arvutiga töödeldud maastik) oma mõõdukalt skeptilise protestiga tehnoloogilise maailmamudeli vastu haakuvad 60.—70. aastate *Zeitgeist*'iga ja paigutuvad äratuntavalt Euroopa kunstipilti. Sotsiaalne kunst on aga nüüdseks minevik. Pärast 1957. aastat, mil Hallek tegi esimese puuskulptuuri kalaga (mis üsna selgesti, ehkki võib-olla sõltumatult seostub põlvkonna-kaaslaste loominguga USAs, näiteks G. Kohni poolgeomeetriliste puuvormidega), on ta aastakümnete jooksul loonud hulgaliselt hoopis iselaadseid objekte.

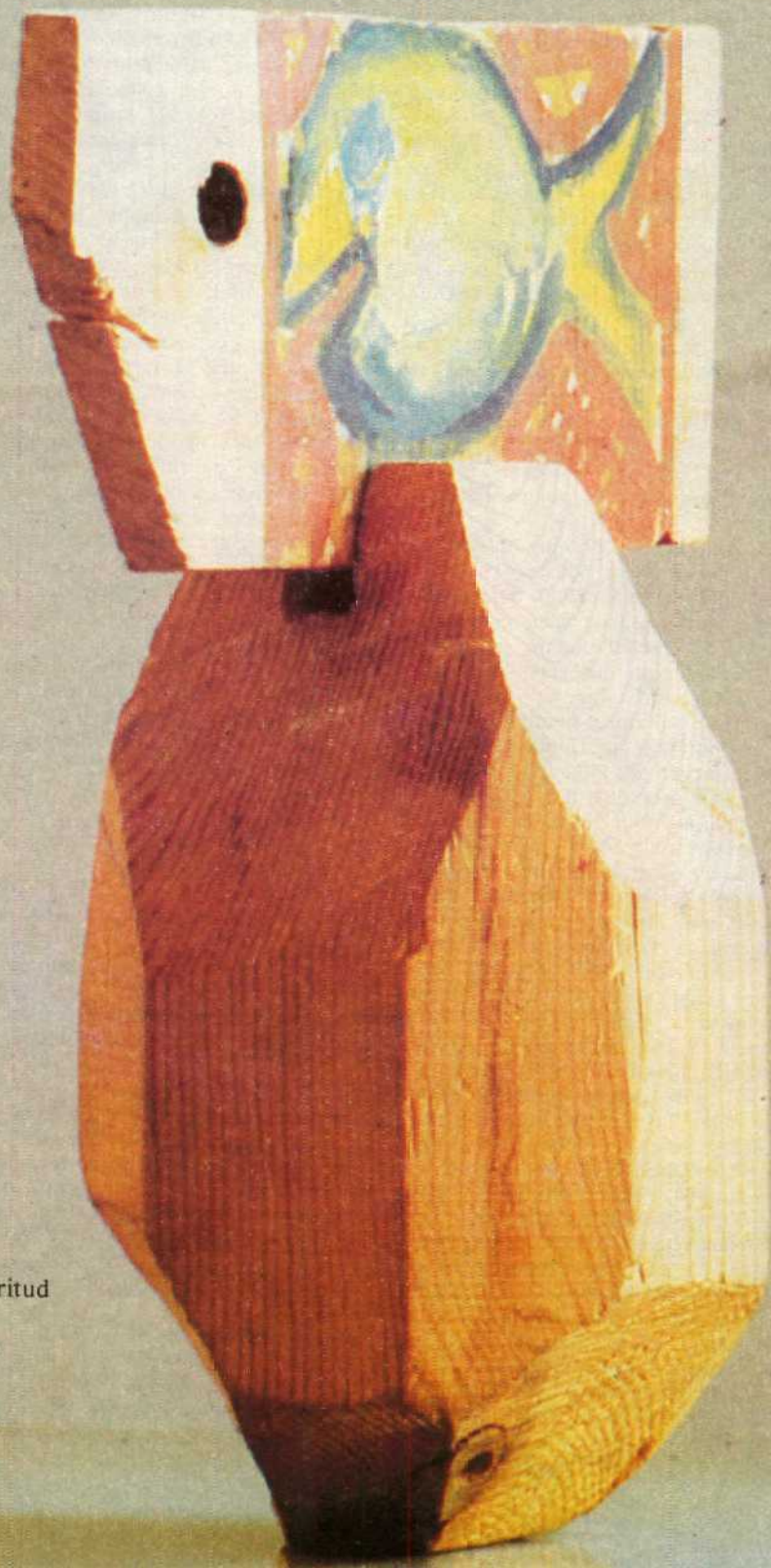
Rootsi on üldse iselaadne maa ja sealne kunstki on iselaadne, üpris kiretult-konstateerivalt rootslik. Selleks et endast märku anda, on rootsi kunstnikud sunnitud pidevalt kas arendama ja täiustama oma tehnikat, eksperimenteerima maailmakunsti tuntud võtetega või pöörduma tagasi rahvakunsti võimaluste juurde. Ja ka see on üsna keeruline, sest kõrvõimalikud vormid ja materjalid, mida varem seostati vaid kunstiväliste tegevusvaldkondadega, on juba ammu kujunenud kaasaegse kunstikeele osaks. 1960. aastatel sai mitme rootsi kunstniku meelis-materjaliks puu: alates Torsten Renquisti tahumatutest süžeelistest puuskulptuuridest kuni Per-Olof Ultveldti ja Elis Eriksoni

keerukamate kollaažideni ning Bror Hjorthi mahagonipuu tüvele maalitud naivistlike värvipiltideni. Ka Enno Hallek on eksperimenteerinud kõrvõimalikes tehnikates: loonud monumentaalteoseid koolidesse, teinud mosaiikkaunistused Stockholmis esimesele triumfikaarele (1989), kujundanud koos Åke Pallarpiga ühe jaama «maailma pikimas kunstimuuseumis» — nagu on nimetatud Stockholmis metrood (1973) jm. Truuks on ta jäänud aga maalile, ühendades selle žanri oma lemmikvõttega: anda näiteks kunagisest puuviljakastist järelejäänud lauajupidele või rannast leitud ajupuule sae, kirve ja noa abil puule vastuvõetav, otsekui ainusobiv vorm. Teatav rustikaalsus, talupojakultuuriga seonduv tiseritöö, kaudsed vihjed etnograafilistele esemetele näitavad, et Hallek tunneb käsitöökunsti traditsioone. Siin meenutab miski nende inimeste tegevust, kelle hobiks on iseäralikele puutükkidele ja -okstele paari sobiva võtte abil tähendus anda. Selles on midagi arhetüüpset ja seletamatult maagilist. Väljakutsuvalt mõjub Halleki kalade, saagide, mõök-kalade ja saagikalade tootemkujuks fetišeeritud, silmatorkavalt venitatud kuju — neid vaadates meenuvad R. Magritte'i ja F. Gehry kalad; nad mõjuvad lausa sürrealistlikult, rippudes üksteisest suurt hoolimata kord sõbralikult, kord agressiivselt, otsekui pulseerides emotsionaalseid signaale ja sümboolseid alltoone. Niisama väljakutsuvalt mõjuvad üha väsimatu värvipalett, puhtad spektrivärvid, tugevad kontrastid, kaootiline kirevus ja samas värviopetuse täpne järgimine, intensiivsed värvi- ja valgusaistingud, mis on temperamentsed ja spontaansed, kuid millel harva on lastud emotsionaalseks või sensuaalseks muutuda.

Värv ja vorm on jõu poolest võrdsed. Värv toob esile vormi, olles vaid osaliselt sellega seotud ja vastupidi. Loomulikult on igal olendil oma ilme ja iseloom, silmad ja hambad — aga see pole peamine. Kõik piirid on purustatud, piirjoontest üle astutud. Kas tegemist on puust väljalõigatud ja värviliseks maalitud kaladega või kalakujuliste abstraktsete maalidega? Kadunud on piir kahe- ja kolmemõõtmelise kunsti vahel.

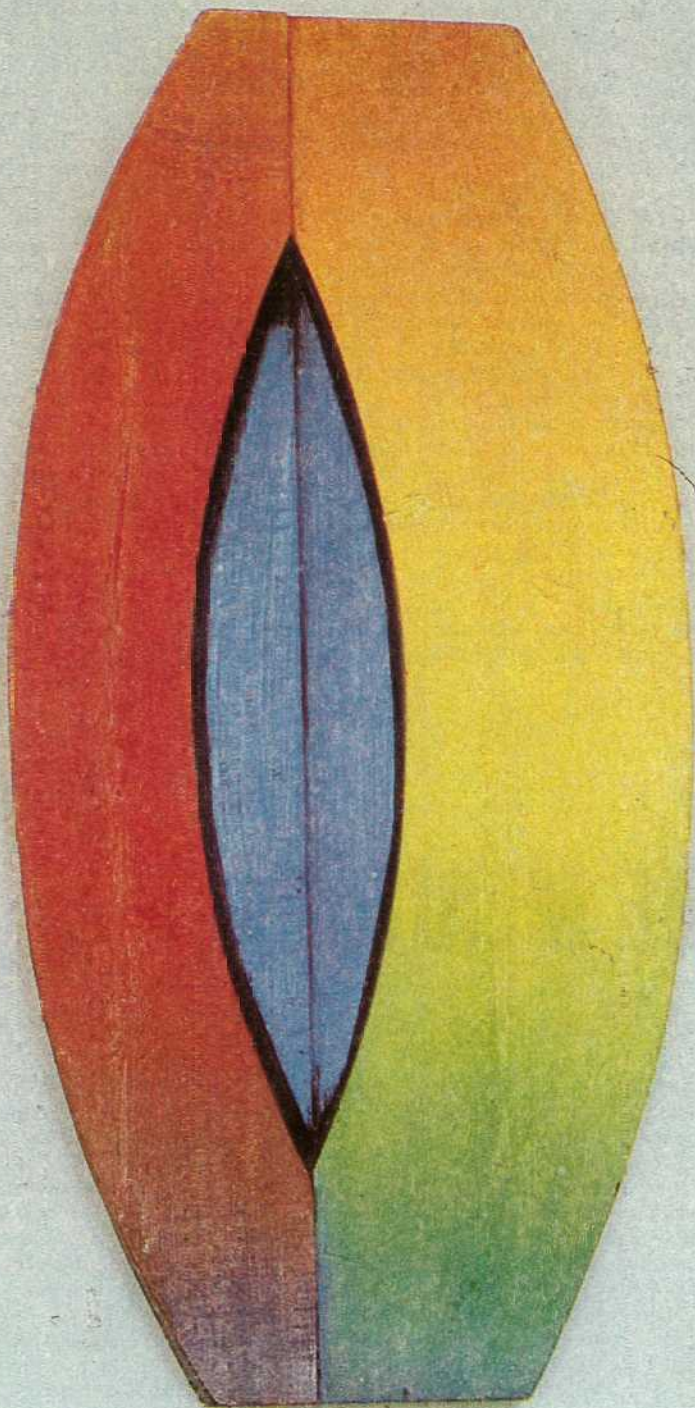
Halleki puureljeefid («Homage Kandinsky emale», 1974; «Minu ema ja Läänemeri», 1985; «Veenus Läänemerele», 1987; «Missionärlilik vorm», 1973 jt) kutsuvad esile võrdluse soome ühe juhtivama skulptori Kain Tapperi värvitud puureljeefidega. Tapper annab soomlasele üdini tuttavale puule ikoonilise tähenduse, sellel on soome heinaküüni, sauna, kuuri hõng; seal on sügav vaikus, peatunud aeg, motiivide — must kuu, põletatud kuu, vihm — sügavalt

Enno
Hallek.
«Maskeeritud
kala».
Õli, puit.
1957.
Tiit
Veermäe
foto.

Enno
Hallek.
«Hommage
Kandinsky
emale».
Õli, puit.
1974.
Tiit
Veermäe
foto.

sümbolne ja sakraalne arhailisus. See kunst ei vaja vaataja jaoks täiendavat seletust. Halleki kunstil aga on vaatajaga hoopis teine suhe. Hallek ei taotle filosoofilist abstraktsiooni, ehkki vaataja teab, et visuaalne külg peaks olema üksnes pool teosest ja tegijale on kunstiteose tähendus alati teistsugune kui vaatajale...

Enno Halleki kunst sunnib lisaks kõigele muule siiski juurdlema, kas meil on tegemist abstraktsionismi, ekspressionismi, postmodernismi või koguni popkunstiga, kuhu mõned kriitikud paigutavad kogu Halleki loomingu. Paradoksaalsel moel sobivad mitmed neist määranguist ühtaegu. Tulemuseks on originaalne omastiil. Kuid kogu ebakonventsionaalsuse juures pole Hallek vabanenud ka realismist. Muidugi ei ole juttu sellest, mida realismi all väga kaua mõisteti: looduse imitatsiooni, ekvivalentide loomist objektidele, mis eksisteerivad sõltumalt väljaspool kunstiteost. Seda sorti realismil pole midagi tegemist tänapäeva kunstiga ega ka Enno Halleki töödega. Halleki realism võiks avalduda elementides, millest taies koosneb: värv, vorm, joon, faktuur... Materjal säilitab oma iseloomulikud omadused,

pole põhjust midagi millegi muu pähe esitada, midagi muud esile manada, illusioone luua. Eesmärk on anda edasi elu lihtsaid, inimlikke külgi. See kunst on välja kasvanud tõelisusest, olenemata sealjuures realistlikust käsitluslaadist. See on näide, kuidas puhtabstraktne taies võib tagasi pöörduda traditsiooni. Halleki mustrid ja maastikud sisalduvad kõigis objektides. Mõnes mõttes on maastikud ka tema veidrad kalad ja säed, andes edasi ruumisuhteid maastikus, kunstniku tundeid looduse, maa, taeva ja mere vastu, tekitades ja taastekitades muljeid ja assotsiatsioone. Lapsepõlvest, päritolust ja kõigi eelnevate põlvede pärandist.

Ometi varitsevad ka niisugust loojat ja loomingut omad ohud. Veidraimigi tehnika, omapäraseim materjal, ironia, tahe teha teistmoodi ja ülim isikupära võivad teatud tingimustel standardiseeruda. Kord sõnumi teada saanud, on loodu tähendus meile selge ja see ei kätke endas meie jaoks enam saladusi. Võib-olla tuleks Kadriorus nähtud Enno Halleki tööd paigutada eksperimendikategooriasse. Kas see on tähendusrikas vaheetapp tema loominguteel või saab ehk samas suunas ka kaugemale minna?

ARNE MERILAI

TANTSUS KEERLES INIMISE JALG JA KOERA KÄPP II

Tavaettekujutuses on millegipärast kinnistunud arusaam, et liikumine meie luules «Noor-Eestilt» (1905—1916) «Siurule» (1917—1920) oli ühtne lüüriline protsess. Antud käsitluse huvides tuleb seda sisuliselt täpsustada. Tegemist on tõesti ühtse uusromantilise suundumusega meie kunstielus, mida iseloomustab l ü ü r i k a tormiline tõus, kuid see ei ole struktuuriliselt ühtne jätkumine, vaid vahendatud läbi lüroepilise vaheetapi. «Noor-Eesti» alguspuhang andis küll tugeva lüürilise tulemuse (G. Suitsu «Elu tuli» 1905, «Villem Grünthali laulud» 1908, M. Heibergi «Mure-lapse laulud» 1906, E. Enno «Uued laulud» 1909), kuid see diferentseeritud esteetikaga vaimne avarumise soikub alates teisest kümnendist, kusjuures I maailmasõja eel muutub lüürika

osa õige kiduraks. 1911. a tunnistab G. Suits luule otse väljasurevaks kirjandusharuks ning järgmise aasta luulepõldu peab täiesti ikaldunuks. A. Kallas keeldub sama tõttu 1912. a luuleülevaatest, J. Aavik kirub 1915. a brošüüris «Eesti luule viletsused» meie «lüüra jõuetust ja tiisikust». «Siuru»-põlvkond hakkab küll just sellel ajal eos jõudu koguma (M. Under, H. Visnapuu, J. Semper, J. Barbarus, J. Kärner, H. Adamson, A. Alle, A. Adson), kuid see ei ole olemasoleva jätkamine samadelt eeldustelt. Maailmasõjaeelne ja -aegne õhustik sundis lüürikat peatuma ja järele mõtlema. Selgelt ilmneb episeerumine E. Enno «Hallides lauludes» (1910), hilisema ballaadi autori Jaan Lõo «Nägemistes» (1916), V. Grünthal-Ridala tücati ballaadipärastes

teostes «Ungru krahv» (1915), «Merineitsit» (1918), «Saarnak» (1918), G. Suitsu ja K. E. Söödi loomingus.

Pööre objektiivsemate väljendusvahendite poole toob kaasa konflikti lüürilise ja eepilise jao vahel, mille täidab ohu- ja ärevustunde kohaselt dramaatiline alge. Igiballaadilikult lööb sellise kriisiaegse luule kohal levima grotesksete õdusnägemuste ja nõudliku lummuse kummastav atmosfäär. See on ühelt poolt viljakas pinnas uusromantilis- teks otsinguteks, kuid teiselt poolt ka ainu- omane lüroepiline situatsioon, milles meie kirjandusele tavaomaselt olulise kohta on alati hõivanud ballaad. Sedapuhku ei ole tema žanripilt aga kuigi ühene, milleks põhjusi on üsna mitu. Esiteks on alles läbimata vana ja tõsiselt taunitud lugulaulu poetika kivilinenud triviaalsüsteemi ületamise etapp, millega kaasneb klassikaliste žanrimalide hülgamine uusromantiliste ja individuaalsete katsetuste kasuks. Teiseks polnudki ju veel õieti selgunud ja kujunenudki struktuurilt kontrastse ja eheda žanri mudel, vaid olid loodud alles esimesed gnoseoloogilised ja esteetilised eeldused selle tekkeks. Sellest tulevalt on mõistetav novaatorluse ülekaal traditsiooni suhtes selle žanri edasise arengu jaoks võimalusi visandaval etapil. Sentimentaalne härdu ning didaktiline heietamine heidavad muidugi veel tagantjärele oma varje, kuid uus jõuline subjekt vajab enesetunnuseks juba vastuvõetavat, totaalset lüroepikat, täis intensiivseid emotsioone, dramaatilist pinget ja selgepilgulist intellektuaalsust. Lahtipürgimine lugulaulust (siin esitatud tähendusmahus) on nii tugev, et esimese hooga eemaldatakse üldse žanrimalist üldisemas ballaadilisuses, mis ühtlasi näitab subjektiivse alge prevaleerimist. Alles uuel kümnendil, iseseisvusaegses luules jõutakse tagasi ballaadipärasema poeetilise kooli juurde, s. o jällegi peale «Siuru» ja «Tarapita» lüürika ammendumist ja rööbiti elulähedusliikumise tõusuga. Selline on ballaadi ilmumise sporaadika — kriisist kriisini, kõrgetelt tippudelt alustele tagasi, järjekordse vertikaalse luulevõimaluse ootus ja täideviimine. Nii ka sellel ilmasõja- perioodil, mis ent kultuurielu üldise soikumise tõttu ja avaldamisraskuste varjus on pisut tähelepanematuks jäänud kahe superliikumise välgusähvatuse vahel.

Õpetlik on käsitletud murrangut žanri loos vaadelda Karl Eduard SÖÖDI luule abil. Nagu J. Tamme ballaadid balansseerivad K. E. Söödigi sajandilõpu eepilised lood ballaadi ja lugulaulu piiril, kuid maailmasõja künnisel pärast loomingulist kriisi ja ümberorienteerumist murrab ta selle vastu- olu läbi ning lausub täiesti uue ja kauakestva

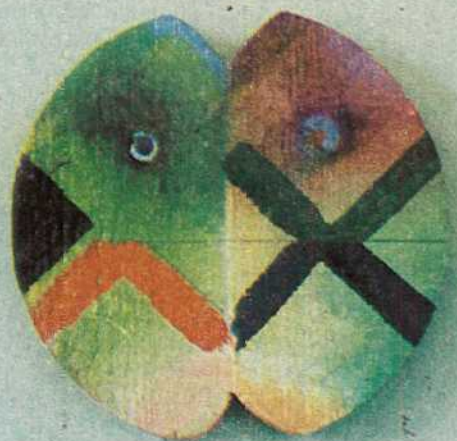
sõna žanri arengus. Ta astub sammu edasi J. Tamme laadi juurest nagu E. Ennogi, kuid erinevalt viimase ballaadide subjektiiv- sest sümbolismist liigub lähemale rahvaliku- male müstitsismile. Paul Ambur: «Jakob Tammega peaaegu ühel ajal hakkab ka Karl Eduard Söödi luules ilmema salapärase sümbolistlik joon, mis järjest areneb sügavuse ja kunstiheduse suunas kuni tänapäevani, kuna J. Tamm arenedes üha rohkem muutus muinasjuttude värsistajaks ilma sisemise süga- vama kunstilise elamušeta. Ernst Enno sümbolistlik luule jälle arenes idamaiste õpetuste najal järjest kaugemale meie rahva hinge- laadist.»¹⁹

«Aasa õite» (1890—91) armastus- ja ko- duluule kõrval algab Söödi luules ühtlasi sotsiaalse kannatuse teema, mille üheks ilminguks on esimesed ballaadikatsed «Endi- sed vaimud» ja «Haige eit». Sotsiaalkriiti- line lugulaululine ballaad kestab edasi «Rõõ- mu ja mure» (1894) eeleegilise romantika kõrval teostes «Kolm venda» ja «Kukeristi peremees». Kogus «Mälestused ja lootused» (1903) jätkub juba anakronistlikuvõitu men- taliteet Juhan Liivi elusaatusest inspireeri- tud ballaadilises luules «Kes ta oli?» ja J. Weitzenbergi järgi loodud «Laksi Tõnises», kuigi see luuleperiood ilmutab juba lõppemise märke. Järgnevad ongi Söödi luules põua- aastateks, ajendiks kahtlemata nii «Noor- Eesti»-poolne esteetiline šokk kui ka ühis- kondlikust murrangust tingitud segadus. Alles 1910. aastast astub Sööt jälle kindla- mini ešile ning eelkõige ballaadidega, mis moodustavad 1921. a ilmunud luuletuskogu «Kodu» üsna ebaühtlase valiku seast kõige terviklikuma ja tunnustatuma osa. Nii seisab «Noor-Eesti» varjamatult Söödi vanade ja uute ballaadide vahel nagu ta loomingus tervikunagi, kus neil aastail täheldatakse romantitseva ilutsemise asendumist elulisema hoiakuga ja uutemoodi suhtumist vormisse. Täpselt ja põhjalikult analüüsis seda teisene- mist Ants Oras, iseloomustades ballaadi areng- gut üldisemaltki:

«Noor-Eesti» ilmumisega eesti elu too- kord veel nii väikesele lavale, uute, kompli- seeritumate ja nõudlikumate luuletajaisik- suste esilekerkimisega, üldise euroopastu- misega hakkas ümber orienteeruma ka Sööt. Seni olid ta luule parimad saavutused olnud puht-isikutunde intiimsed, kuigi kars- ked esilepuhkemised. «Noor-Eesti» teadliku- mad vormipüüded ja tung objektiivsemalt

¹⁹ P. Ambur. Laulurästas hallaõös. Karl Eduard Söödi elu ja luule piirjooni. Tartu, 1942, lk 52.

Enno
Hallek.
«Misjonärlik
vorm».
Õli, puit.
1973.
Tiit
Veermäe
foto.

Enno
Hallek.
«Rootsi,
mis pagan
oled sa
minuga
teinud?
Väetiselennuk
ja lind».
Õli, puit.
1965.
Tiit
Veermäe
foto.

sümboolistatud tunde väljenduse poole ei jätanud Söödisse mõju avaldamata. Ajakiri «Noor-Eesti» sisaldab mõned tema õnnestunud eksperimendid («Põlismetsa järv» ja «Koerakoonud» — A. M.) osalt Suitsu «Elu tule», osalt «Tuulemaa» laadis. Ta taotleb nüüd tihedamat, teravajoonelisemat, stiliseeritumat nägemust ja mitmekesisemat, värvikamat vormi, ilma et loobuks oma senisest põhimisest lihtsusest ja loomulikkusest /- - -/. /- - -/ Sööt on Suitsult — ja selle kõrval ka teistelt — õppinud oskuse oma meeleolusid ümbritseda kindlamate raamidega ja ühtlasi neid nägelikult ja kõlalisel süvendada. Ilmub terve rida salapärasusest ilutsevaid, folkloristliku värvinguga maale — näiteks «Koerakoonud», «Laadateel», «Põlismetsa järv», «Metsjärve saladus». Riimid etendavad hoopis olulisemat osa, nad saavad väärtuslikuks karakteriseerimisvahendiks /- - -/. Suitsu «Soolaugastel» eeskujul hakkab esinema sama värsirea kordamist raamina stroofi alul ja lõpul kesksete momentide allakriipsutamiseks /- - -/. Peamotiive — terveid või poolikuid ridu — põimitakse reeglipäraselt korduva kajana süüsinna luuletise üldkoosse /- - -/. Nägemisemeel nihkub enam ja enam esiplaanile, visuaalsed muljed saavad meeleolu toonitatud peakandjaks, loodusele omistatakse rohkem tähelepanu. Vastavalt salapärase muinasjutulise taotlusele siirdub tegevuspaik sagedamini põlisesse ümbrusse, /- - -/ kohalik koloriit leiab hoolikamat käsitlest.²⁰

Tuglas, ehkki tema suhtumine oli toona tihti üleolev, tunnustab Söödi täisõnnestumist ajatundlike ballaadidega juba «Kodu» ilmumisaajal: «Ja tõepoolest õnnestub ta paremini just luuletuses, kus ei püüagi olla aktiiv, vaid lepib eepilise esitusviisiga. Siis ilmub tal usaldatavat realismi, ta väljendus murrab kulunud värsivormi ja omab jutustava ilme. Niisugused on ajaaineid käsitlevad ballaadid «Hilja!» ja «Nägemus». Kuid omad tõesti väärtuslikud luuletused on ta annud müüdiiliste ainetel alal, kus vorm ja sisu haruldase täpseusega ühte langevad ja naturalistlikult usaldatava terviku sünnitavad.»²¹ Küllap sattus Tuglas kiitma seetõttugi, et kinnitust leidis tema müüdiotsinguline *idée fixe*, mille erutava näitena toob ta «Koerakoonude» müüdi napi ja karmi lõpupildi:

²⁰ A. O r a s. Karl Eduard Söödi luule. «Eesti Kirjandus» 1933, nr 1, lk 7—8.

²¹ F. T u g l a s. Eesti kirjandus 1921. a. «Kirjandus—kunst—teadus» («Päevalehe» erileht) 4. III 1922, nr 10, lk 77—78 (—F. Tuglas. Kriitika, IV. Tartu, 1922, lk 185—186).

*Ümber tule hüppas koerakoonte kiriv kari. . .
Hoogu andis ähvardades koolja luine näpp.
Tantsus keerles inimese jalg ja koera käpp.*

Ballaad on tõesti ainukordne, kajastades oma groteskse sisuski žanri põõralaululist algupära, mille juurde Sööt jõuab kord uuesti «Kuusirbi õsus» (1937) ballaadiga «Viina-Matsi tantsutralling» ning mille ajaloolisel äratundmisel ühtlasi põhineb nii M. Underi «Õnnevarjutus» kui ka hulk teisi parimaid eesti ballaade (B. Kangro, K. Merilaas jt). Seega tõuseb «Koerakoonude» saatanlik tantsukeeris otsekui sunduslikuks ajastusümboliks, kus ähvardav ja võikalt võõrdunud, mosaiikne ning pelutavalt kihutav maailm on läbi konfliktitule ühinenud surmatantsuks loomastuva inimsooga. See on ajastu üks põhimüüte, tema (tantsu) kultuuri valemeid. Nägemus, kus karvane käpp inimlikesse suhetesse end vahele poetab ja kus sarvedega olend nende elu järele kiibitseb, on omane kõigile «Kodu» ohuballaadidele.

Söödi ballaadid iseenesest ei olegi midagi muud kui tema lüroepilisesse situatsiooni sattunud sümbolistliku lüürika täienemine nõutava eepilise koega ja dramaatiliste vahendite kaasamisega; koos ballaadi edenemisega kinnistub eepiline element edaspidi üha enam ka tema lüürikas.²² Võrreldes varasemaga on need žanriotsingud aga täiesti novaatorlikud (täiustunud kujul kordavad neid hiljem Hendrik Adamson ja Bernard Kangro oma luules). Esiteks on eepiline alge uudsenägemiselt kontsentreeritud ja fragmentaarne, lastes esile tungida aposiopesid ja anakoluutidel, sisenduslikel värsikordustel ja refräänil imitatsioonil, äreval dialoogil ning arengu äkilisel dünaamil. Kõik see loob ballaaditüübi, kus jutustus on ere ja pitoreskne, kuid põgus, ja lüüriline positsioon diskreetne, dramaatiline kiht aga väga esiletükkiv, kuna Söödi hilisem ballaad on nähtavalt sünteetilisem. Sedavõrd reljeefset dramaatilist käekirja kohtame vaid harvades meisterballaadides. Kus aga konflikt jääb looritatumaks ja eepiline kirjeldus ähmasemaks, seal nõrgeneb ka ballaadipärane signaal kuni üleminekuni heinelikuks ballaadilähedaseks lüürikaks («Keskööl», «Liuglevad valged neikingad. . .», «Hämarus» ja «Nõid»). Ballaadipoetikale üldiselt on tavatu ka 1. isiku kasutus jutustamisel. Samas korvab jutustava elemendi nappust pika trohheuse kasutus nagu ka (vabavärsilise, kuid lõppriimilise) «Hilja!» pikad perioodid. Varasemat arvestades ootamatu on

²² A. S a n g. Karl Eduard Söödi luule. Rmt: K. E. Sööt. Kogutud luuletused. Tartu, 1942, lk 20—21.

ka heitliku rütmistakaato rõhutamise trohheuse avardamisega trohheiidiks ballaadis «Alevi poisid mängivad marjast...». Kõik see teeb «Kodu» ballaadi üheks parimaks näiteks meie ballaadiloo ning paljuski ületamatuks mõjuallikaks hilisemale eesti ballaadile. Üldse võtab Sööt aktiivselt osa veel kolmest järgmisest ballaadilainest, mis muudab tema osa kogu meie lüroepika arengus eriti auväärseks.

Problemaatilisemad, kuigi samadest kunstilis-tunnetuslikest lähtetest lähtuvad on ka Ernst ENNO «kuldvidevikulised» lood kogust «Hallid laulud» (1910). On ilme, et nii lüroepiline situatsioon kui ka sajandi vahetuse lugulauline traditsioon on teda kallutanud looma neid eepilise koega lüürilisi luuletusi, mis ühtlasi põhinevad dialoogil või otsesel kõnel, kuid see ei tee tema laule selles kogus tingimata veel ballaadideks.

Seost žanriga ei tajunud ka varasem retseptioon, mis küll tõstis esile laulude romantiliselt raskemeelset ja muinasjutulist tundelaadi, aga neid ballaadideks nimetamata (V. Grünthal, P. Grünfeldt, K. A. Hindrey, B. Linde, A. Kallas, A. Jürgestein, G. Suits, H. Visnapuu). Alles 1925. a otsustab V. Grünthal-Ridala esees «Ernst Enno» nimetada luuletuskogu eepilise mat ja surmaromantikasse kalduvat, tumedatoonilist luulet ettevaatlikult ballaadideks ja «ballaaditaolisteks jutustavateks luuleteosteks», resümeerides ühtlasi kriitikas settinud seisukohta, et kogus «Hallid laulud» on «Enno, ennegi ballaaditaolistes luuleteostes, kunstilise täiuse ja küpsuse saavutanud». ²³ Mõtlemata paneb siiski see, et Ridala jaoks oli ballaadi mõiste tublisti nihkunud, sest näiteks tema enese «Tuulest ja tormist» (1927), alapealkirjaga «Kogu laulusid ja ballaada», leiame vaid üheainsa ballaadi pealkirjaga «Romanss», kuna selle žanri pähe pakutud on lihtsalt autobiograafilisi värsivormis pajatusi. Samal ajal A. Adson ja hiljem K. E. Söötki Enno puhul ballaade ei maini, küll aga teeb seda «Võiks otsast alata...», «Kolm eite» jt. Oma südamliku soojuse ja müstilise värina poolest on neile raske sarnast otsida meie luules. ²⁴ Ettevaatust ilmutades nõustub Ridala-Sääritsa seisukohaga ka Harald Jänese toimetatud kirjanduslugu: «Ilusaimad luuletused selles kogus on ballaaditaolised «Võiks otsast alata», «Kolm eite» ja «Vanaisa surm».

Oma südamliku tundesoojuse ja videvikulismüstilise meeleoluga suudavad need laulud haarata lugeja, panna värisema tema alateadvusse kätetud hingekeeled ja äratada tema südames seletamatut igatsust ning nukrust. Neist kõigist on tunda nagu mingit teisest maailmast tulevat hingust. ²⁵ Ja samuti Karl Mihkla kirjandusülevaade, kus neid nimetatakse «ballaadikujulisteks luuletusteks» ja lisatakse, et «Enno ballaade tuleb pidada tema kõige õnnestunumaiks luuletooteiks». ²⁶ (Samal ajal näiteks Enno-valimiku koostaja B. Kangro, kellel žanriaspektist on Ennoga palju ühist, seda terminit veel ei kasuta, nagu ka omaenda ballaadipärase luule puhul.) Ballaadi kasuks kaldub hiljem A. Oraski, ²⁷ samuti hinnatakse neid teoseid ballaadidena tänastes uurimustes ja juba kõhklusteta. ²⁸

Ballaadipäraseid on need luuletused kindlasti ja ballaadigi nimetust võib seega rakedada, eriti kui arvestada eelpool visandatud ballaadilist situatsiooni kõigi oma otsingutega ja lahtiuitlemistega lugulaulisest triviaalsüsteemist, millega kaasnes senise žanrimudeli tavalisest tugevam eitus.

Ehkki neis lugudes on suhteliselt vähe välist sündmustikku, ei puudu seal ballaadipärase ime sünd, mis teostub enamasti mõttes elu uuenemisest surma läbi. Kõnelemist «Hallide laulude» eepilise koe ja dramatismielementidega lüürikast kui ballaadidest õigustab mitu seaduspärasust. Esiteks — pöördumine introspektiivse lüürikaummikust eepilise ja objektiivse alge poole ühes dramaatilise osa aktualiseerumisega. Teiseks — triviaalsüsteemi eitus ja sellega kaasnev sotsiaalse temaatika ja ülekohtu kajastamine. Kolmandaks — rahvaliku kujundlikkuse kasv. Neljandaks — saatusliku paratamatuse meeleolude süvenemine, hirmu ja imede atmosfääri ülemvõim. Viiendaks — lahendava sünteesi otsimine inimeksistenti terviklikkust haaravatele totaalsetele probleemidele.

Ballaadilikult eksistentsiaalne problemaatika on täies ulatuses esindatud «Vanaisa surmas», kus kõige ilmekam on süntees tundliku lüürismi, rahvaliku süzee ja vanaisa surmamõtteist pingestatud hingelise monoloogi vahel. Sünnib eesti luule kauneimaid

²³ H. J ä n e s jt. Eesti Kirjanduslugu, III. Tartu, 1939, lk 36—37.

²⁶ K. M i h k l a. Eesti Kirjanduse ülevaade, III. Tartu, 1939, lk 94—95.

²⁷ Vt A. O r a s. Marie Under. Lühimonograafia. Lund, 1963, lk 32.

²⁸ E. S ä ä r i t s. Ernst Enno luule lähteist ja kunstijoust. «Keel ja Kirjandus» 1975, nr 6, lk 348—349.

²³ V. R i d a l a. Ernst Enno. Essee. Tartu, 1925, lk 10—16.

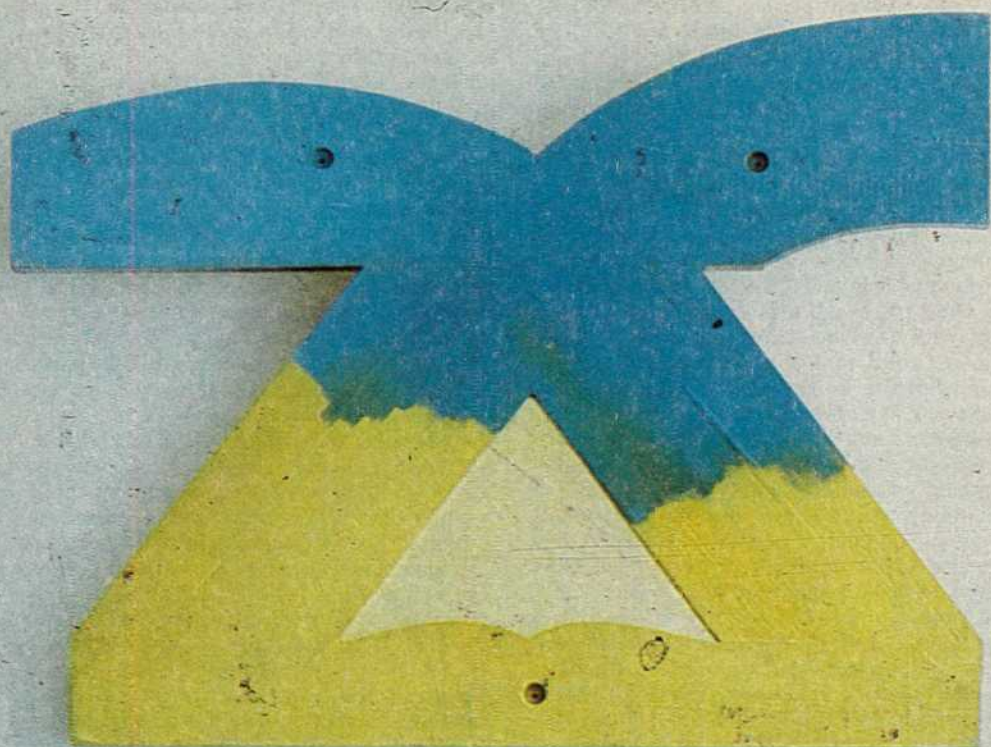
²⁴ A. S ä ä r i t s. Ernst Enno. Tema surma puhul. «Eesti Kirjandus» 1934, nr 5, lk 202.

Enno
Hallek.
«Saed»
Õli,
puit.
1970.
Tiit
Veermäe
foto.

Enno
Hallek.
«Minu ema
ja
Läänemeri».
Õli, puit.
1985.
Tiit
Veermäe
foto.

surmakujundeid:

Surm heinale sõidab,

tuleb ju säält.

Üle vainu õue poole.

«Kui kuuled, pereit, tibude häält,

Kas teri annad neil' laudi päält —

Kas võtad neid oma hoolde?..»

Samas on aga Enno luule sedavõrd programmine, et ta allutab žanri tugevamini kui tavaliselt oma poetika sisemistele seadustele, mis vähendab žanrihedust kohati kuni tunnuste täieliku hävimiseni («Nii pikk, nii pikk...», «Nii uuisin magama...»). Tänu oma tavale vastuolusid religiooselt lepitada ja ühte sulandada panteistlikuks visiooniks maailmakõiksusest ja elu igavesest ringkäigust, avaldab ta dramaatilisele algele sedavõrd tugevat survet, et kaob ballaadiomase kollisioonilisuse signaal ja asendub legendipärase usulise meeolu õrnuse ja halastava kõikemõistmisega. See tendents kordub hiljem näiteks H. Visnapuu legendiluules ja mujal. Aktiivne suhe avaldub ka värsiõpetuse seisukohast — just Enno tõi ballaadi rõhulise värsisüsteemi, eeskätt amfibrahhoidi, aga ka jambiidi. Vaevalt et teda ennast žanriprobleem häiris, sest tema tähelepanu koondus eelkõige žanrivälistele kvaliteetidele, ja kuna ta teadlikult ballaade ei loonud ja juhendus ainult žanrit võimaldavatest üldistest seaduspärasustest ja nende muudatavusest, siis ongi ehk otstarbekas lõpetuseks täpsemast määratlusest hoiduda viitega ballaadilisuse tasandile. Ballaadi tingimused on aga täiesti olemas ja tihti ka täidetud, kuid tänu loojakäe vahelesegamisele on tulemused ootamatud ja isikupärased. Siiski on ju need lood palju enam ballaadid kui näiteks kirjanudusajaloo poolt selleks peetud poeemid «Jüripäevaöö unistus» ja «Laul orjatele» G. Suitsu «Elu tules» või Hans Pöögelmanni «Rahumäel» (1913). Ballaadiomane sünteetilisus asetab need luuletused Enno poeesia kesmesse, ehk nagu ümberütlevalt väljendas H. Visnapuu: «Tsentraalse asendi Enno talendi ja isiksuse mõistmiseks «Hallides lauludes» omavad luuletised «Võiks otsast alata», «Kolm eite», «Sammsammu ikka» ja «Vanaisa surm.»»²⁹ Kas pole kummaliselt palju neid luuletajaid, kelle puhul on tulnud tõdeda, et ballaadilise luulega tõusevad nad oma loomingu kõrgpunktile?

Lüroepika-keskne vaatepunkt igatahes ei kinnita kuidagi aegade jooksul kinnistunud ettekujutust, nagu oleks E. Enno ja K. E. Sõõdi asend vaadeldava perioodi luulepildis mõneti sekundaarne. Samadele seadustele nagu nemad alluvad ju õige pea ka Gustav

SUITS ning Grünthal-Ridala ja seda hulga eepilisemas vormis kui eelpoolnimetatud. Juba «Tuulemaas» (1913), mis tormi ja tungi järgsetes reaktsioonimeeleoludes esindab «Elu tulega» võrreldes süvenenud tunnet ja vähemat romantilist paatost, tõusevad vormiuuendusliku külje kõrval esile sünteesiotsingud. Tajutavaks muutub käsitus isikliku aktiivsuse üsna tühisest osast ühiskondlikes muutustes ning huvisfääri tõuseb sügavam esteetiline kujundlikkus koos liginemisega igirahvalikkusele, mille kõrgväljendusks saab «Kerkokell». Peale «Tuulemaad», seoses kaasaalamisega maailmasõja künnisel seisva inimkonna dramatismile, elavneb rahvalik alge veelgi, mille tulemusena sünnivad välist reaalsust ja intuielamusi sünteesivad regivärsivormiline ballaad «Lapse sünd» (loodud 1914. a algul) ja autobiograafiline poem «Ohvisuits» (1920). Oma loomult on sünteetiline ka luuletuskogu «Kõik on kokku unenägu» (1922), milles üksikmeeleoludelt liigutakse tervikpildile kaasaegse inimese siseilmast. Senine ažuurne impressionistlikkus seguneb üha enam raskepärase, ekspressionistlikult detailirikka objektiivsustootlusega.

Seda üleminekumomenti kajastabki ilmekalt «Lapse sünd» (1922), mille keskpunktiks oli kaasaja ühiskonna sõlmprobleem — küsimus elu jätkuvusest surma hävitavas haardes ning sellest tuleneva eksistentsiaalse avatuse («Nüüd on lahti kalmu kaas, ahelata hirmu haud!») absoluutse vastuolulisuse kujutamine, loomine *contra* olematus. «Lapse sünniga» kulmineerub regivärsilise primitivismi harrastus Suitsu luules; samuti tähendas see ka otsustavat pöötet sotsiaalse ja isegi realismi poole ning siit lähtudes hakkab üha enam kasvama tema luule väljenduslik ekspressiivsus koos retoorilise ja intellektuaalse raskepärastumisega. Kokku põimitakse rahvalaulu ürgne inimlikkus ja uus-aegne peenenenud hingeelu, impressionistlik varjundiküllus ja teravalt kontrastsed sotsiaalsed motiivid, rahvuslik värsivorm ja modernne luuletaju.³⁰ Teos on varjatult autobiograafiline nagu «Ohvisuitski», lähtumata muidugi ainult perekondlikust tagamõttest või autori isevärki huvist kujutada naise tuhuvaevasid (see koht on olnud kriitikale järjepanu komistuskiviks), vaid kujutat nimetatud süžeesõrestiku najal loomissündmust üldse. Ja ei maksa unustada, et tegevusest eemale jääv isa on mees, kes asub Ilo külas, kes on «sõnade sõlmi, lugude lukku» ja «sõnatu, sõnulgi laulab / paneb pillilla magama, / kandelilla kambris», kes «hobuseta sõidab hooga» — s. o. muidugi Kunst, Luule ja

²⁹ H. Visnapuu. Enno tee. (Ernst Enno luuletajana.) «Looming» 1934, nr 3, lk 323.

³⁰ Vt: Eesti kirjanduse ajalugu, IV, 1. Tallinn, 1981, lk 131.

Ilu ise, kelle tõttu tuhuline palavas loomingu-saunas vaevleb. Tänu isikliku ja üldinimliku sisu ühendamisele õnnestub Suitsul tõepoolest panna kõlama «uusi keeli vanal kandlel». Omal ajal oli see kahtlemata põrutavalt novaatorlik lähenemine, kuid mõjub värskena tänagi. Ehk nagu arvustas F. Tuglas:

«Siin on kasutat nagu «Primitiivideski» rahvalaulu värsket impressionistlikku ütlemissiisi, kuid küllastet see vorm ometi juba nüüdisaegse inimese närvliku ja subjektiivse meeololuga. Huvitav, kuis Suits rahvalauluski pääsajalult selle naturalistlikku värskest on näinud, kuid täiesti hoidnud selle magusa ja ebaisikulise šabloonist eest, mis harilikult rahvalaulu imiteerijaid tabab. Surnud traditsioon on ainult nii palju väärt, kui palju ta tõuget annab uuteks saavutusteks. /- - / Kuid Suits on rahvalaulu laadi edasi arendanud ja hää näite annud, et see tardunud vorm ka oleviku luuletaja käes veel elavaks võib muutuda.»³¹ Erinevust Ridala-Eiseni valitud teest toonitas ka Hugo Raudsepp. «Ent kummalgi poeetil on oma erilik meetod, siht ja jumi. Ridala püüab muistseid keele vorme vanavarauurijana uuesti jalule seada, poeet kaob ajaloolase ja keelejälgija taha, mispärast ta teosed nüüdispõlvele rasked ja vaevaliselt mõistetavad. Suits on eelkõige poeet, kes rahvaluule allikast ammutab, kelle püüd on rahvaluules leiduvad sugemeid moodsale kunstluulele lähemale tuua. Ühe sõnaga: «Suits'il on uusi keeli vanal kandlel, Ridalal on kannel ja keeled mõlemad vanad.»³² Suitsu valik on muidugi ausam ja õigem, sest vanaks laulikuks tagasisaamise soov on ju kaasaegse jaoks enesepettus, mis ei aktsepteeri toimunud võõrandumist rahvaluulelisest teadvusest ja keelest, isegi kui imitatsioon võib kohati tulla täiuslik (*à propos* — ka reaalne rahvalaulik oli oma kuulajale kaas- ja mitte eelaegne inimene).

Antud perioodile omaset kerkib üles ka žanriprobleem — ehkki ajalooliselt on meil tegemist vana lüroepilise perekonnaballaadi jälgendusega, siis ilukirjanduspraktika taustal on teos eelkõige pikema poemi mõõtmeis lugu, millele vana ballaaditraditsioon on lähteained, seega siis poem ballaadist või poem-ballaad. Huvitav on autori enda määratluse evolutsioon. Ilmselt alates loomisest kuni selgunud avaldamisvõimaluseni suhtub Suits teosesse kui poemi, sest veel 29. VI 1921 kirjutab ta Bernhard Lindele: «Kavatseen uuest kogust poemi «Lapse sündimine»

iluväljaandena eriti Varraku kirjastusel illustreerida lasta.» Kuu aega hiljem (3. VIII) määratlus kahestub: «Nagu juba Vabbelts kuulsid, on mul trükivalmis väike poem (pikem ballaad) «Lapse sündimine». Trükkimise käigus on aga kaldutud juba ballaadi kasuks: «Ei jää niiviisi muud järele kui «Lapse sündimist» Tallinnas trükkida. Jõuluks peaks see ballaad tingimata ilmuma; ei ole Varrakul kohasemat jõuluraamatut.»³³

Kui aga silmas pidada kirjandusprotsessis selitunud tunnuseid, siis tuleb eelistada «Lapse sünni» žanrinimetusena poemi. See on aga pikem viieosaline luuletöö (K. Ristikivi sõnusti lausa väike-eepos),³⁴ mahuga ligikaudu seitse ja poolsada värssi! Underi pikim ballaad ei ületa 210 värssi, kõikudes muidu 45—124 värsi vahel; heietava Ridalagi pikim, ballaadistiilist eemalduma kippuv lugu «Lunastus» kogust «Sinine kari» (1930) on vaid neli ja poolsada värssi, kuna muud lood kõiguvad 100—300 värsi vahel. H. Visnapuu oma lühendamata variantides ei ületa 200, Mart Raud poemi-laadses «Rusemetes» 300 ja J. Kärner samalaadses kolmeosalises ballaadilikus poemis «Mugavad lapsed» 400 värssi, kuna näiteks K. E. Söödi kõige eepilise «Katk» on vaid 66realine. (Väline pikkus muidugi ei tähenda veel kallet eepikasse, vaid asi seisab eelkõige eri algete doseerimises. Kui «Katk» ongi eepiline ballaad, siis M. Underi «Vahet laps» ikka veel tugevalt dramaatiline (sünteesiline)). Kuigi pikka ballaadi on raskem sünteetilisena läbi viia, on üldiselt võimalik ette kujutada «Lapse sünni» mahuski dramaatiliselt veenvat ballaadi, ehkki selline kunstiline eksperiment oleks vist omajagu mõttetu. (Tundub, et just tänu G. Suitsule kiputaksegi meil mõnikord pikemaid poeme ka ballaadideks tituleerima.) Seega ületab Suitsu oopuse meie pikemaid žanrinäiteid poole võrra. Teiseks toimub siin jutustamine üldiselt välditavas esimeses isikus koos läbikumava konkreetse autobiografiaga. Kolmandaks — ballaadi vähene tegelaste arv (protagonist — antagonist ja jälgiv kolmas) on siin asendunud terve galeriiga, kellega kaasnevad kõrvalliinid ja eepilised või lüüriksed vahepõiked. Neljandaks on ballaadi suletud struktuur muudetud poemi avatud laadiks — tegevus koondub küll ühe sündmuse ümber, kuid on mitmestseeniline, koos sissejuhatause ja lõppsõnaga, sisaldades endas küll rahvaluulelise ballaadi, aga ka legendi ja lüürika elemente. Viiendaks on meil ballaadi suhtelise ühemõttelisuse asemel tegemist avara

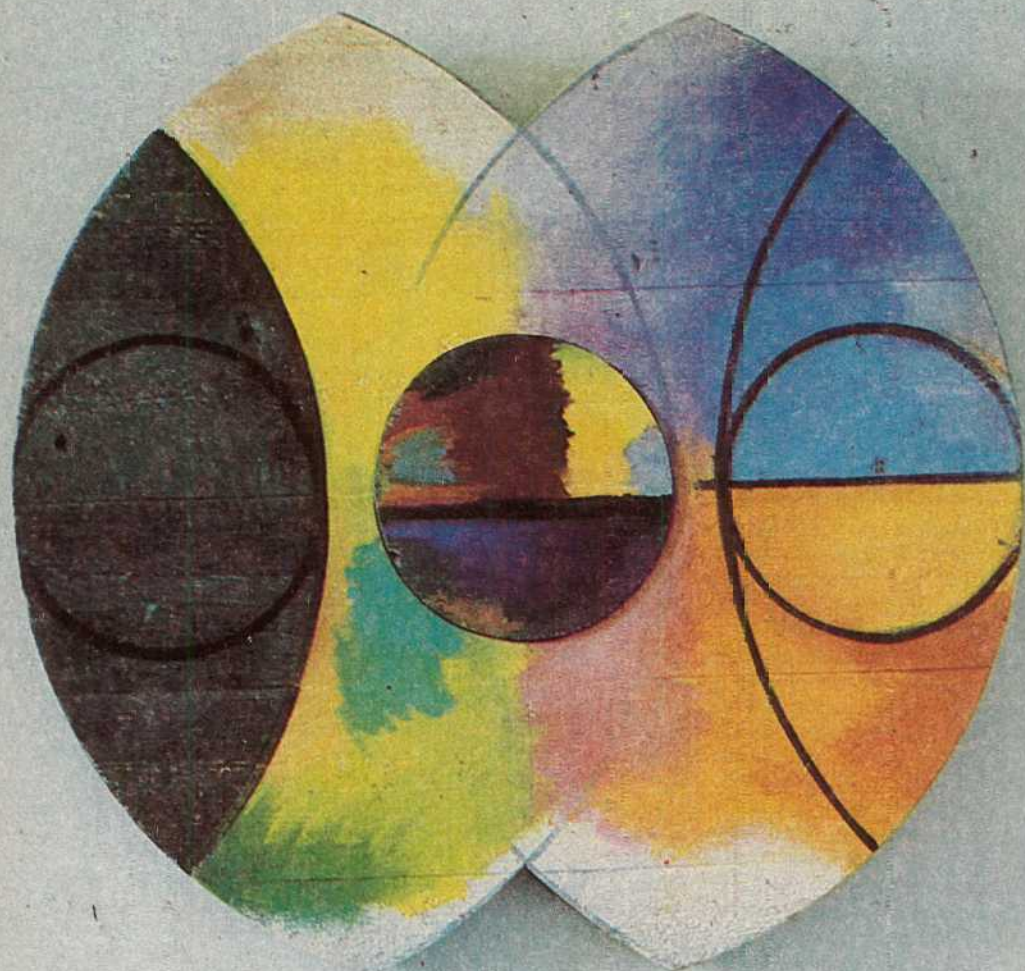
³¹ F. Tuglas. Eesti kirjandus 1922. «Looming» 1923, nr 1, lk 59.

³² H. Raudsepp. Eesti kirjandus 1922. «Vaba Maa» 17. II 1923, nr 40.

³³ KM KO, f 209, m 1:6, l 65 ja 72.

³⁴ K. Ristikivi. Eesti kirjanduse lugu. Vadsena, 1954, lk 60.

Enno
Hallek.
«Arao».
Õli, puit.
1982.
Tiit
Veermäe
foto.

Enno Hallek.
«Kalad».
Õli, puit.
1959—1985.
Tiit Veermäe foto.

kujundiväljaga teosega, kuhu mahub ühelt poolt isiklik, teiselt poolt ajakonkreetne või ajalooline aine. Tulemuseks on üldistus kõige erinevamaid tasandeid ja kihte pidi, sõnumiks on ülemlaul elule ja kunstile, üldse iluteenimisele maises hädaorus. Ületatud on ühe žanri kitsad piirid — «Lapse sünd» on ballaadi substraadilt lähtuv avar lüroepiline kujund, n-ö laiendatud ballaad, mis säilitab eneses ballaadiliku vahetu ja dispaarantse pingestatuse, ehkki eepilise poeemi pärane aeglasem ja soovavam tempo on tõstnud dramatismi kõrgemale ja eeterlikumale astmele.³⁵ Mahukas üldistus ja lähtepositsioon meie kaasaegse luule alguses teeb «Lapse sünnist» tõepoolest eepose-sarnase suurvormi, mis meie kirjanduse traditsioonis on alati lähtunud ballaadi substraadist (Fr. R. Kreutzwald, V. Ridala, A. Annist).

G. Suitsu suhe eelnenud lugulaululise triviaalsüsteemiga oli muidugi eriti järsult eitav, mistõttu lüroepiline situatsioon annab tema puhul iseäranis suurejoonelise ja isikupärase väljundi. Erinevalt Enno ja Söödi lüürikakesksest lahendusest oli tema ja Ridala valik eepika-suuline, mis neid aga ühendas, oli tunnetatud vajadus rahvaliku algega kontakt leida ja objektiivsemale laadile ligineda. Valitses isegi äratundmine, et rahvaliku eepikaga on nooreestilisk Euroopasse pürgimine kergemini teostatav kui originaalse panusega, sest lüürikast Euroopa puudust ei tunne (Suits muuseas soovis avaldada «Lapse sünni» ka soome, saksa ja vene keeles³⁶). Selline arvamus kõlas välja ka kriitikast. Arthur Roose:

«Ja tõesti näeme juba möödunud aasta kirjandustoodangus tugevat tendentsi eepika — jutustava luule ja realismi poole. See tähendab seljapöörarnist ohtrale lüürikale ja romantikale, meie kirjanduse suuremale pahеле. Siin leiduvad igatahes põhjused, miks meie kirjandus väljaspool kodumaa kitsaid piire nii vähe tähelepanu on saavutanud. Ja viimanegi kuulub, peab ütlemä, eepikasse, mitte ägä lüürika ossa. Seepärast tuleb ilmsikstulevat tendentsi eepose poole aina tervitada.»³⁷ Ilmudes loomisajast palju aastaid hiljem jäi «Lapse sünd» mõneti «Kõik on kokku unenäo» edenenud ajatunde varju, ägä viimanegi kippus juba tormitseva «Siuru»-jä ajaluuie sekka kaduma. Eesti ballaadilooie «Lapse sünd» siiski kaduma ei lähe, vaid

omab mõjuallikana suurt autoriteeti nii kahekümnendail aastail žanriga uuesti alustavale noortele (M. Raud jt) kui ka hilisemaile käsitlejaile (M. Underile, H. Adamsonile, H. Visnapuule jt, ning miks ka mitte V. Ridalale). Muule lisaks on Suitsu teos meie kirjanduse kauneimaid raamatuid ka kujunduse poolest — Ado Vabbe ja «Varrak». «Lapse sünniga» sai G. Suits ühtlasi autoriks, kes esimesena suutis luua ehtsa regilaulu laadis ning kes oli luules kasutanud kõiki viit eesti luules praktiliselt käibavat värsisüsteemi.³⁸ Rahvaluuleteadlased ägä arvavad, et «poeem «Lapse sünd» on kõige õnnestunum saavutas regiluuieimitatsioonide alalt üldse».³⁹

Omalaadi žanrisuhe ilmneb ka August ALLE «Ballaadis» kogust «Üksinduse saartele» (1918), mis kuulub ägä juba «Siuru» mängumaaieie. Siiski on ta, nagu ka kõrvalasetsev lüüriiline «Legend», ilmekaks märgiks sellest, kuidas «Siuru» lüürika on tõukunud eelnenud lüroepilisest ajastust. Ehkki eelneva sünnimärgidegä, on «Ballaad» täiesti kaugenenuid vanast tingimusteta tõsimeelsest lugulaulust ning asendanud selle impressionistliku sisutühjuse ja vormilise mängulustigä. Valitseb renessanslik-hamletlik meeleolu ja stiliseering *commedia dell'arte* laadis:

*Raudrüütliit soomusrüides
siin nähakse hingede ööl,
tal käsi on möögä pides
jä misericordia vööil. Jne.*

«Ballaad» on küll (ehtlallelikult) värsitehniliselt veidi ebaküps, kuid tema kerge jämb sobib ideaalselt äžuurse rüütliromantilise teemaarendusegä. Suhe žanrisse on täiesti modernne, mis tähendas sellel ajal vormilist mosaiiksust ja püüüü luua žanr žanri ja teema teema kõrvalie ilma olulisema sisulise ühtsusetä. Vanama ballaadi poetika eitus on küll täielik, kuid midagi žanriliselt konstruktüivsemat ka asemele ei pakuta — ägä seegi suhtumine jääb edaspidi kestma eriti nende autorite puhul, kes samuti oma teel ballaadi vaid põgusalt riivavad. Alle ei pööranud põhitähelepanu ballaadile kui niisugusele, vaid impressionistliku mulje väljamaalimiselle, mille jaoks «Ballaad» ja «Legend» lisab oma värvilaigu. Kahjuks ei löö mosaiik ägä sisemiselt küigi eredalt särama sünteetilise äge nõrkuse tõttu, sest elujanulise fantaasiapildi teket segab intellektuaalselt kuiv lähenemine. Nii kirjutas Jaan Käerner:

³⁵ Vt ka A. ALLE. Lapse sünd. Ballaad. Gustav Suits. «Päevaleht» 9. VII 1922, nr 158.

³⁶ KM KO, f 209, m 1:6, l 65.

³⁷ Äрни Raudoja / =A. ROOSE/. Lapse sünd. Gustav Suits'i ballaad. «Ägu» 21. VII 1923, nr 29, lk 940—942.

³⁸ Vt K. MURU. Gustav Suits eesti luules. «Keel ja Kirjandus» 1983, nr 11, lk 601.

³⁹ Vt: Tartu Ülikooli eesti ja üldise kirjanduse professori Gustav Suitsu 100. sünniaastapäevale pühendatud ettekandekoosolek, 19. novembril 1983 TRÜ aulas. Tartu, 1983, lk 12.

«See on üldse üks kummaline varjude maailm /- - -. Ta tunneb enese kodus olevat selles tühjas ning melankooliaõudses maailmas, ja kuigi ta seda loojana ei valitse, siis vähemalt mõistab ta seda. Tema värse, muidu kahvatuid, elustab vahel pilt või võrdlus, mis imehästi tabab seda muinasilma ja muinaskultuuri vaimu. /- - -/ Kuid see muinasilm on lõppude lõpuks ometi vähesoodus ala Allele. Sääl on tema ainekäsitusel ette tõmmatud kindlad piirid ja ta ei katsugi neid laiendada oma individuaalse fantaasiaga. Ta lepib enamasti mineviku mälestusmärkide ja kultuuritähiste loeteluga, tuletab meelde

rea episoodid unustatud jumalate ja kuningate elust, jälgib tuttavaid müüte, legende ja ballrade. Ta suudab sellele vähe lisada individuaalset värvingut. Tema teadmisi muinasilmast ja muinasvaimu mõistmist ei elusta ega hingesta inspiratsiooni puhang.»⁴⁰

Oma piisa lisas ent «Eesti pastoraali» loojagi ajajärgu lüroepikalahusesse, olgugi et hilinevad ja jaheda. Paljunäinud pööralaul võttis ka selle pala vastu.

⁴⁰ J. Kärner. Eesti uuemad luuletajad. Kriitiline ülevaade eesti luulest 1914—1924. Tartu, 1925, lk 91—93.

MARIE HEIBERG

FRAGMENTE KIRJADEST FRIEDEBERT TUGLASELE

/.../ Kirjutan Sulle, vaatan aknast välja, kaugemeelne õhtupäikese valgus üle Doome-mäe puude latvu ja katuste, mille vahelt paistab hall kirikutorn. Mu tuba üks neist päratuist igavaist Tartu mõõblika tubadest — ja mina olen jätnud hooletusse olekusse kõik, kõik. Kaktus on ju ära õitsenud ja ta verised närtsinud õilmed langevad iseenesest ära — nagu kõigil lõuna maa taimedel, mis ainult iluks õitsevad. /.../ Vaasiki on närtsinud lilled — ja õhtu palvet paluva lapsepildi ümber on varisenud punavaid raskeid helbeid bojengilt aga teisel pildil, kus Napoleon sõidab mägedes, vaht järel ja metsik ilus mäeahelik ja meri ümber — selle pildi üle varjub videviku hämarus.

Seindel eha kumas valged veeroosid valenduvad — imelikult hellalt, neid olen ma kui tähendusrikkalt meeleolus näinud ümbritsetud hellast paistest, nii ärgates mõnel rõõmsal hommikul ja ehaaegu. Äraunustajad, sinised õitsevad veel kummuti pääl, aga roosid on ära närtsinud, ja maikellukesed on koltunud kui murekahvatus on üle neid.

See on mu toa interjööör.

Mind ennast — ei olegi.

Vähemalt ei tunne ma ise seda! /.../

(16. VI 1918)

/.../ Ja veel keegi kahtles selle üle kas ta üleüldse elab: Fr. Nietzsche Sul! — Ta on nii armas ja mehelikult nii suur ja inimlikult — karm nii säravõrn. Oi tema mõne proosas luuletuse meeolulise isearanis on, nii endületav, et lugedes just näed kuis Fr. Nietzsche seda tundes ise on säääl.

Ich liebe dich o Ewigkeit. /.../

(1918; dateerimata)

/.../ Võib olla, et mu kogu elu ka muud ei ole kui sarnane kurb luuletus olemata armastusest. Võib olla, et ma isegi ainult üks kurb ja nii naiselikult ebamäärane luuletus olen, mis üleüldse sellesse ajasse ja ilma ei kõlba, kus veel, võib olla, liigagi vähe inimlikult elatakse. /.../

(10. IV 1917)

/.../ Selle hariliku elu — vangist raudsest rumalast realismist välja, tagasi omasse elusse, minasse, tõesse suurde armastusse mis meeleoluliseltki kestab, laiub igavikuni ja mille alusel seisab õige elu. — Pole siis imestada kui käib hää ja kurja võitlus — nägematu (dualistilise vaate järgi) ümber inimese just armastuse ümber, — küll selle hävitamise, küll võltsimise küll enesegi nautlemise, meelte eksimise varju-näol kõige paha saatana oma ilmakarjeeri laiendada püüab, ja

suur on see karjeer /.../ Meie, hingeliselt, tundeliselt seisame lähedal (ja selleks ka eluliselt olemekaitstud) Jumalale, hädusele igavesele elule, lõpmata elule, tundele ses olemuses, teadmises milles — kui see vahel tundub tunnetes, meeleolus, hinges — läbi järele tehtud, vale hädade hämaruse, siis just kui päikese kiir prisma, just kui valitsev teadus olemise ja looduse saladusliste seaduste üle, just kui olemise ligi tunne Jumalale.

Free! A. a. olen sarnaste in. aetu, in. ese, van. iste seaauste üle ka n. otenna palju ja neist aru saanua.

Sa vist, kuigi, samati! Võib ju ka ütelda seda, kõike pääliskaudselt, realistliselt õige lühidalt: olud, harjumused, kultuurilised pahed, kultuur ja mõisted inimese ja seltskond.

Aga — ma ei ole teadusline materialist, kuigi sest materialistlisest õpetusest pean lugu, selle teenuseid elu nähtuste punkti-päälse teoretiseerimises näen.

Ma olen tahtnud põhjusi, algolemuse seadusi tunda, jõudnud oma Jumalani, mis on kerge, ilus ja õige tunda. /.../

(5. IX 1918)

/.../ Kui lootuseta on inimeste elu, kui raske! Sellepärast on kirikud täis rahvast ja kuulatakse arusaamatuid sõnu, milles on midagi suuremat, lootvat, üliinimlikku. Ja mina kuulasin ka, kuigi kõigest oma moodi osavoites. Usuõpetuses on anarhistlik psuuhika kõrge puhtanal, sun. bolsen. ai kujul esitatua. Kuita, kes seda kuulab ja n. oistab! Siiski tuntakse. Vaimline revolutsion kiriku seinde vahel! Tuleviku lootus kõige maise elu ärasalgamises, eitamises. Kui sümbolne. Üliinimlikult jõurikas koraal. /!!!/

(1917 või 1918; dateerimata)

/.../ Kunstis on kõik muu mis on pääle ilu ja tunde — tarveta, / ongi eksiv inimlik ja iganeb aega, võibolla on asjata, pahasaauslik ja seda ei maksa. Pigem artiklis a la Nietzsche kirjutada omi tundeid, vaateid, isiklikka maitseid. Meie kirjandus kõik on liiga all isiku mõtte — s.o. ilma esteetilise maitseta — ka kõik minu tööd pea /.../

/.../ Vahest pärast sõda — ja siis. Siis hoopis uued väärtused, näit. armastus s.o. ainurmastus saab ideeliseks aineks ja inimese isiklik tundeelu. Ma arvan: teater kõik sama ajaviite jaoks kapitalistliselt vaimliselt kuid — seltskondlik-sotsiaalseltki autorite poolt loodud väljamõeldud pikad romaaniid, novellid, paroodialised tõsisedki luuletused jäävad ja inimlik salong ainult intiimset kunsti poolaan. a saab. V. oib olla et kirjutatakse roon. salt julgelt romaaneigi näit. taitte, toesti elavate in. este nin. eega aineks olust a ka nü julgelt vottes.

veea on n. u n. oitea tuleviku kuhsti üle.

Ega futuristia ka pole asjata pannua valjanuusei kora valja unt — teeluski vi s.t. ehitusained koige uue jaoks tunnustaaes see-ga. /.../

(1917 või 1918; dateerimata)

/.../ Miski ei meeldi mulle enam. Kõige vähem aga raamat või kirjandus. Täna juhtus mulle Roht vastu tulema Aleksandri uulitsas nii, elab nüüd jälle kui kirjanik. /.../ Üleüldse ei või ma sallida kirjanikka ega kunstnikka — ja kui ma end kellegile — sunnitud olen vahel ise seks nimetama, siis naeran ma alati salajas endas selle üle. /... 8/

(16. VI 1918)

/.../ Praeguse aja inimest rõhub ka otse hinn. sa. in. e n. oisteline kultuur kui seaa vanest ei uksti tsaristi. pole rohuhua. See sur. e kui kihvise gaasi pilve all on terve in. este etu vahel praegu kihvitatua, all n. o. aati, all printsibi, all ajan. otet, all seltskonna vaade. A. a. ise ka vahel all olen olnua isiklikult n. angukann. nit. sa. n. a. A. ga. n. uua. n. itte. enah ja ju. uh. e valgas kirjutatua talus ko. e. e. n. «n. a. a. in. a. te»:

Sa hulluh. ee. in. e pole n. a. su. ori

n. u. l. terav. n. o. ok. kui teaan. in. e on n. uua

Et tatta n. a. su. o. ue. tõ. n. u. pori

/.../ A. u. l. l. isiklikult. van. e. all. t. u. n. a. u. b. n. u. isikliku etu rahulole. atuse korvat praegu ko-gu. u. l. e. in. line. rahulole. atus, v. a. in. in. e. j. o. u. e. t. u. s. — hinn. us. rasketi.

U. l. e. k. s. n. u. h. a. a. k. u. i. s. a. a. k. s. n. i. n. a. h. a. h. a. r. a. s. s. e. t. u. l. e. d. e. g. a. k. i. r. i. k. u. s. s. e. ja. u. s. k. u. d. a. l. o. o. t. e. s. e. t. k. o. l. n. e. k. u. n. n. e. a. a. s. t. a. p. a. r. a. s. t. s. a. a. b. s. e. e. a. e. g. t. a. i. s. i. u. l. e. b. v. a. n. n. e. p. a. e. v. ja. s. e. a. a. u. s. u. v. a. a. p. a. l. j. u. a.!

V. i. s. t. e. i. o. l. e. s. e. e. n. i. t.

(1917 või 1918; dateerimata)

Valinud Kajar Pruul.

PAULA SERING

«Tee ääres kurvad naised õisi kastvad, mis puhkevad kord õitsma imena»

Kaks aastat tagasi sai eestikeelne lugeja kahe luuletaja raamatud, kellest tal seni oli olnud vaid müüt: Emily Dickinsoni ja Marie Heibergi. Emily Dickinsoni elust ja luulest oli esimesena kirjutanud Erna Siirak 1981. a «Loomingu» juuninumbris. Lühike «Ringvaate»-rubriigis ilmunud artikkel andis ometigi sisendavalt lummava pildi maailma vastu ükskõiksest luuletajast, elust loobunust luule kasuks, keda maailm ei huvita niigivõrd, et oma luulet sinna läkitada. Marie Heibergi luuleraamat ilmus viimati 1913. aastal. Hilise-

mal ajal on ajalehtedest-ajakirjadest olnud lugeda rohkem mälestusi ja mõtisklusi Marie Heibergist kui tema luuletusi.

Kahe naise elukäigusi on ühisjooni. Mõlemad surid mõni aasta pärast viiekümneseks saamist, elasid üksikuna, elu lõpukümnenditel enesestõmbununa: Emily Dickinson maal oma vanematekodus, kus ta oli olnud «ümbruskonnale elav legend, alati valgesse riidetatud naisekuju, kes aeg-ajalt aias vilksatab» («Tütarlaps, kes riides valges, ülimaine tõde palges»); Marie Heiberg hullumajas («Hing valib Seltsi ainuomase — siis — sulgub Uks —»).

Aga peale välise saatuse tundub ka nende sisemises saatuses — nende luules ühist olema. Sarnane on luuletajate võõristus selle ilma korra vastu, leppimatus selle mängureeglitega — võitlusega, kus võita võimatu, kus väärilt saab üksnes kaotada. Ometi: kui Dickinsoni loobujaväärikus viib ta viimati siiski võidule ja ta on meie kujutluses Võitjana aujärje pärinud, siis Marie Heiberg on pidanud kaotuskogemuse lõpuni läbi käima, ja ta kaotus on liiga tihti ainus, mida temast mäletame.

Marie Heibergi luule on vertikaalselt pingestatud: tähesära ja hauapimeduse vahele, ala üles ja alla võnkuv. «Kui lootus, igatsus on olemas», tõuseb mõttelend lõputa laotuse, mille poole «vaim võrsub mullarajalt» — «Hing otsib üles teed, kus Jumalus». Igatsuse tuhmudes langeb ka pilk alla: jälgi-ma, «kuis lehti langeb ju kolletunud puilt» ja «maha närtsinud lill laseb pea». Jalg eksib hauavahedesse, mõte kesk haua kitsast

nelja sein ja surmavaikust. Igatsus saab aineks, omandab kaalu ja langeb raskusjõu mõjuvälja sattunult alla: kui meteeor, mille lend lõpeb musta, raske kivina. Oma viimase, kaotsiläinud luulekogu pealkirjaks pani Marie Heiberg «Tähe langemine».

Siiski ei ole tähe kukkumine paratamatu, ainult väliste jõudude poolt määratud, vaid sisemise valiku järeldus, mis võimaldab küsimist: «Miks jätsid lennu, hiilgva loori?» Nõnda küsime meiegi vaikuse valinud, pingul pillikeelena katkenud Marie Heibergi luulelt. Ehk lasi taevas lahti hõbekõie otsast? Ehk oli teomehele unenäos valguse tiivul tõusnud vabadus sedavõrd ahvatlev pääs aegade õudusest, sedavõrd tõelisem ahelana kõlisevast tegelikkusest («Unenäos uskmata tõsidus näis»), et luuletajagi, lootes valida vabadust, valib põgenemise unne ehk hullusse? Marie Heibergi meieni ulatunud luule ei vasta kõiki me küsimisi. Ehk oli vastus kadunuksjäänud luuletustes?

«Kuid luule kui päästja on armetul ajal» — töötab Marie Heiberg. Kuid miks ei päästa luule luuletajat? Võib-olla ei kaitse eesti keel eesti luuletajat, võib-olla peab luuletaja kogu aeg keelt kaitsma? Kohustatuna tõestama, et selle maa keel võib..., peab luuletaja keelt tõstma, selle asemel et lasta keelele end viia, kas või alla, — et keel ei lahkuks temast, ei jätaks teda keeletuks ka siis, kui ta parasjagu pole taevani tõusmas üles...

Võib-olla on kõik eesti luule eeldused valled. Võib-olla peavad luuletajad oma hingega need lunastama.

MARTIN EHALA

RUUM JA REAALSUS BERNARD KANGRO ARBUJALIKUS LUULES

Kangro on arbuja. Kangrot on peetud kõige arbujalikumaks arbuja, temalt pärinevat ka arbuja nime. Siinses käsitluses aga mõistan ma sõna «arbujalikkus» tema algse tähenduses — liisuviskaja, sõnuja, ennustaja, loitsulugeja; meelitaja, muinasjutuvestja¹, mitte nii, nagu ta tavaliselt seostub Betti Alveri, Heiti Talviku, Uku Masingu, Bernard Kangro ja August Sanga luulega ühenduses. Järgnevalt on vaadeldud arbujaliku mentaliteedi väljendumist Kangro ruumitunnustes ta Eestiperioodi luule põhjal. Oluliseks pean seejuures arbujaliku maailmapildi kahte aspekti, mida ilmekuse mõttes võib nimetada diakrooniliseks ja sinkrooniliseks. Diakroonilise vaatenurga korral on arbujalikkust määratletud kui traditsionaalsete kultuuride mõtlemistüübile iseloomuliku, vastandades teda meie kultuuri, nn moodsa kultuuri mõtlemistüübile. Sinkroonsest aspektist lähtudes on arbujalikkust käsitatud kui boreaalsele mentaliteedile iseloomuliku, vastandades teda indogermaani mentaliteedile. Bernard Kangro luuletusi on tsiteeritud koondkogu «Minu nägu» (Malmö, 1970) põhjal.

Ruum

Olenevalt erinevast mõtlemistüübist on loodusrahvaste ja «standardse keskmise eurooplase» (SKE) suhtumine ruumi erinev. Euroopalikule mõtlemisele on omane üldistamine. See nõuab, et mõisted oleksid omavahel ühendatavad. Loogika eeldab kogu ümbritseva käsitlemist ühtse süsteemina. Eeloolgilise mõtlemise jaoks ümbritsev taolist ühtset süsteemi ei moodusta. Vastupidi, ruumi erinevatel osadel on erinevad müstilised omadused, mis tingib, et «koht, kus mingi olend, asi või kujutis on, evib otsustavat tähtsust, vähemalt teatud juhtudel, selle olen-di, asja või kujutise müstilistele omadustele. /- - / Peale selle, iga konkreetse territooriumi kindla iseloomu ja vormiga paik... on müstiliselt seotud nähtavate ja nähtamatute olenditega... Selle paiga ja nende olendite vahel valitseb osadus: paik ilma olenditeta ega olendid ilma paiga-

¹ U. Masing. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. «Akadeemia» 1989, nr 2, lk 421.

ta poleks need, kes nad on.»² Selle printsiibi iseloomulikum näide Kangro luules on «Sonettide» avasonett «Mäevaim», millest olgu siinkohal toodud kaks viimast stroofi:

*Siin rändan ringi, ikka tipult tippu.
Kui pikne müriseb mu võimas samm
ja mägedes mu hingus kümnelt kordub.*

*Kui minust vahel kaob titaanlik ramm
ja rõhuv jõuetus mu põue kipub,
siis i n i m e s e n a poen alla orgu.*

Müünilises mõtlemises on hiid seotud võimsate pinnavormidega. Mäed, kivirahnud, koopad on nende kätetöö ja elupaik: lausmaa rahvad, kes ei tunne vajadust seletada üleilmlikke moodustisi hiidude tegevusega, ei tunne ka hiiumuistendeid. Felix Oinas põhjendab, toetudes vene böliinale, mis jutustab mägedes elavast kangelasest Svjatorogist (kellel polnud luba elada Venemaal (tasandikul), sest emake maa ei jaksanud teda kanda), et lausmaa ei suuda müüte hiidudest elavana hoida. Hiidud, kes sinna satuvad, on määratud hukkamisele.³ Sama ilmneb ka sonetis «Mäevaim». Titaanlikkus seostub mägedega, inimlik jõuetus tasandiku, oruga. Inimene ja mäevaim on tegelikult üks ja seesama «mina». Muundumine, teiseks saamine on Kangro mõttemaailmale üldse iseloomulik. Kangro jaoks on ruum ja seda täitvad olendid ja asjad kuidagi omavahel seotud, erinevatel paikadel on erinevad omadused.

Mets

Mets on Kangro luules sagedasti esinev keskkond, tal on ka eredalt omapärane «iseloom» — on asju, mis saavad juhtuda ainult metsas, ja mets kutsub esile alati teatud tunnustega seotud suhtumise. Ta on peaaegu kõigis luuletustes markeeritud kindla emotsionaalse dominandiga.

² Л. Леви-Брюль. Первобытное мышление. Москва, 1930, lk 82—83.

³ F. Oinas. Kalevipoeg kütkeis ja muid esseid rahvaluulest, mütoloogist ja kirjandusest. Toronto, 1979, lk 16—17.

Kõigis kolmes luulekogus esineb Kangrol kummalisi ebareaalseid olevusi: näkid, soonaine, haldjapoisu, nõiad, paharetid jne. Metsas kohtab ainult teatud kindla iseloomuga olendeid (Metsavana, Kevadhaldjas, Seenevana). Need ei ole kurjad või hukutavad olendid, nad on heatahtlikud mugavad väikesed kasvu mehikesed. Sihilik pahatahtlikkus pole iseloomulik ka tavalistele metsaelanikele.

Mets on kollektiivne kooslus, metsa jõud ja mõju on metsas endas, mitte mõnes üksikus olendis. Selles suhtes erineb mets selgelt vesisemast keskkonnast (soo, raba, järv), kus tegutsevad selgelt isiklikust tahtest juhitud olendid.

Ei saa muidugi väita, et mets oleks inimese suhtes «hea» SKE mõistes. Pigem tuleb tunnustada, et sellist idüllit nagu «Seenevanas», «Metsavana» või «Kevadhaldjas» kohtab metsaga seotud luuletustes harva. Kuid enne hinnangu andmist tuleb selgusele jõuda, kas see, mis tänapäeva inimesele tundub halb, on seda ka Kangro «sisemises reaalsuses». Kõige süngem on mets luuletuses «Mets»:

*Igal talveööl ilmusid jäneseid
me õuele näksima heinu,
me katusel hullasid oravad,
sikk müksis me sammaldand seinu.*

/ - - /

*Ablas haab, see tungis me ukteni,
me aia all vohasid lepad,
seintel kuklesid punased sipelgad
ja tiksusid toonesevad.*

*Nad tiksusid kadu me talule —
kord tumedal päeval see raiskus.
Mets tungis me õuele robinal
ja katuste kohale paiskus.*

Kui seda luuletust vaadelda väljaspool konteksti, st teadmata teisi luuletusi metsast, on üldmulje vaenulik ja hirmutav. Tavalise inimese jaoks tähendab luuletuses kirjeldatu hävingut ja lõppu. Kangro luule «mina» ellusuhtumine on aga teistsugune — metsa aktsepteeriv. Sellest vaatenurgast pole talu hävi nii drastiline ega ka vastuolus sellega, kuidas metsa suhtutakse teistes luuletustes.

Mets muudab inimest, endine identiteet ähvardab kaduda. See kaotus ei ole aga «mina» jaoks traagiline, sest mets pakub kaotatu asemele uue:

*Tulin su varjava katuse alla,
mets, sinu riiki.
Nüüd oma kõheda, argliku talla
kastan su imede tiiki.*

Metsa vägi on suurem kui inimese vägi ja inimesel jääb sellele vaid alistuda. Samas ei ole mets vägivaldne, tema väe laadi väljendab kõige selgemini ühe metsateemalise soneti pealkiri — «Ahvatlus». Sellele, kes ahvatluse kütke satub, ei ole enam inimlikke kategooriaid «hea» — «halb», «tõde» — «vale» jne, ta peab alluma metsa seadustele:

*Mis kõike halba metsades ei peitu:
julm vägivald ja omakasu aplus!
Sää! keegi salamõrvastki ei heitu
ja päevast päeva kestab tige taplus.*

/ - - /

*Kõik näitab nii suurt eluisu küllust,
et kui sa juhuslikult siia satud,
sa varsti, unustades õpit üllust,
tood valge ette oma varjat patud.*

*Sa leiad, et sul samapalju õigust
on näha päikest, püüda lõunatuuli.
Sa haarad kinni naabri leivalõigust
ja naabri viinakruusi kastad huuli.*

Metsa jaoks ei ole moraali, mets on teispool head ja kurja. Kangro «mina» arvestab sellega ja seetõttu ei ole mets oma kõike neelava mõjuga talle vastumeelne — ühesuguse rahuga talub ta nii iseene määndumist metsaaluses rāgas («Metsaalune») kui ka metsa omavoli talu suhtes sonetis «Metsamaa»:

*Kord asus talu siin — see polnud ammu.
Siis viljaüdusk tõsis vaksa pikku.
Mees lahkus, tänamatust põllust väsiind.*

*Nüüd võrsuv metsa algus igal sammul,
et teenib kiitust mullale see rikkus;
maa jagab kasvu, õnnistav ta käsi.*

Metsa puhul on oluline rõhutada ka «mina» suhet puudega — see on tavaliselt lähedane. On paar luuletust, kus «mina» taas sünnib puuna, sonetis «Puu» leiab see side ka väga selge väljenduse:

*Puu, kus ta eales oma juuri ajab,
mu rinda ulatuvad peened narmad —
ma olen maa. / - - /*

Luuletustes «Metamorfoos» ja «Sõitjad» moonduvad inimesed puudeks, vahetult. See kõik lubab metsa seostada mingi teise eksistentivsivormiga, mingi teise reaalsusega.

Märgalad

Hoopis teistsugune on loodus vesisemas keskkonnas, rabas, soos, jõe ja järve ääres.

Seitsmest «veeäärsest» sonetist vaid «Metsa-järveäärne» pakub meeldivat pildistikku, ülejäänud kätkevad endas enam või vähem mülkalikke motiive. Veeriigi valdavam joon paistab olevat aplus, tegusam kontingent kõikvõimalikud limused, ussid ja putukad. Metsa- ja põllutaimede ahvatlust asendab veeelanike ahnelt varitsev neel. Sage motiiv on uppumine:

*Ma lähen, pimestatud meeltepettest:
Sääl valge ubalill ja vesisulg . . .
kuid vajun, vajun ja ei saagi tõusta.*

Eksitamisega seotud uppumine on rahvasukumustes sageli ühenduses näkkidega. Ka Kangro sonettides on vihjeid näkkidele, otseõnu «Jõeäärse»:

*vees pidutseb, et läigib soomus
hulk hukutavaid rohialdajaid näkke.*

Ilmsed näki tunnused on ka «Soo-naise» nimeväljal, kuigi autor laseb «minnal» huultes tunda «libahundi vaihu hambaid». Rahvasuu kutsub näkki vahel soonaiseks, ka vettinud kleidiäär kuulub näki tunnuste hulka. Sonetis «Sooäärne» läheb «mina» teelt kõrvale lootuses leida tükike kandvat pinnast, kuid upub. Selles sonetis on vihje nii näkile kui ka eksitamisele:

*Kuid tarnade ja angervaksa küljes
näib kõvast pinnast paistvat väike kild.
Ma kahlan sinna teelt, kus sääsepilv
ja põsed limanevad näkisüljest.*

Uskumused ja muistendid näkkidest on selgelt seksuaalse põhjaga. Ka näkkide tekkelugu on seotud seksuaalsete motiividega.

Näki himuline kuju vajutab pitseri ka uppumissurmale. Sageli olevat näkki kuulnud kaldal ütlemas: «Tund on tulnud, meest on vajak», mille järel alati mõni mees oli uppunud. Rahvasuu järgi võtavad näkid uppunud mehed endale kaasadeks, kellega veeluses ilmas ja vahel ka kaldal või vee peal tant-sivad ja hullavad.⁴

Uppumissurma seos sugulise läbikäimisega on ilmselt ürgsem kui germaanlastelt laenatud näkiga seotud ainek. Rahvalaulus «Mõök merest» läheb neiu merre ujuma, et veest mõõka otsida, või näeb viimast juhuslikult laintes helkimas. Mõnes teisendis lõpeb laul neiu uppumisega. J. Semper on selles näinud suguuhte sümbolikat, toetudes Freu-

dile, kelle järgi mõök, nuga jt terariistad seostuvad rahva alateadvuses mehe suguelundiga.⁵ Enese uputamine on tavaliselt viimaseks väljapääsuks ka äranarritud tüdrukutele. «Kalevipojast» pärit Saarepiiga enese-uputamise lugu tõlgitakse Semper karistusena õe ja venna vahelise intsesti eest. Tõenäoliselt on ka rahvalaulud tütarde uputamisest mingil hämaral viisil seotud seksuaalsümbolika. Tütred viiakse vesile, allikasse, küla kajusse, lätte'esse. Vesi on müüdilises mõtlemises ikka olnud sündimise ja loomise element, psühhonaaliliselt tõlgitatakse kaevu naise sümbolina, sama kehtib ka allika kohta. Nii võib tütarde hukkamiseks uputamise valimine väljendada alateadlikku soovi viia laps, armuvili, tagasi algolekusse, turvalisse embrüonaalsesse aega, kuhu me kõik hinge põhjas ihkavat.

Kangro uppumislules on näkilugudele omast eksitamat, ja kuigi üheski sonetis ei esine näkk uputajana, on uppumine tihti seotud uputamise-ga:

*Sääl all mu käte viimne krampplik jõud
saab sitkeks lämmatavaks poomispaelaks.
Soomadu must ning külm lööb ümber
kaela,
suu suleb märg ning tihke mudakinnas.*

*Kui pöördun kummuli, näen võõrais värves
uut ilma, kuhu kisuvad mind ennast
veekasve väänlevad ning pikad käed.*

«Sonettide» uppumisluletused on suhteliselt mõistuspärase naturalistlikud pildid, mida ei ole õilistanud alateadvuse süvakihtide valgustav nägemuslik hingus. Seda on aga tunda luletuses «Uppuja» kogust «Vanad majad»:

*Veab vaseviirge päike kui kiirgav kalasilm.
Siin all on umbselt väike ja tihedam maailm.*

*Vett kollast nagu õlut mul raskelt näkku lööb
ja silmist maised võlud hall udu peagi sööb.*

*Pää vajub põhjarappa, kui viimaks alla saan,
ja juba proovib nappa mu kaelal ahne kaan.*

*Nii laman endamisi kui lõhkend savinõu,
kuid kuskil pulmalisi on tulvil kitsas õu.*

*Ja kuskil armuvaevas lööb nurru kirju kass —
ja kõige üle taevas kui pestud piimalass.*

Siin leiab enimal määral, peenimas vormis ja mõjuvaimas sümbolikas väljenduse uppu-

⁴ M. J. Eisen. Näkiraamat. Tartu, 1922.

⁵ J. Semper. «Kalevipoja» rahvaluule-motiivide analüüs. Tartu, 1924, lk 71—73.

misega seondud üldine ja oluline. Luuletuse põhiidee haakub «Vanade majade» domminandiga, milleks on lahkumine siitilmast. Uppuja on juba kõrvaltvaataja, luuletus aga maailmale heidetud viimane tagasipilk, mille kokkuvõttev tuum väljendub sõnas «armuvaev». Sellele tundele näib olevat allutatud kõik taeva alla jääv. Piimalassina laotuv taevas isegi on kui tohtu naiselikkuse sümbol. Nagu mainitud, tõlgendatakse psühhoanalüüsis anumaid ja teisi seest õõnsaid esemeid naise sümbolina. Sellel seosel on katet ka eesti folklooris: üsna sage oli uskumus, et raskejalgsel naisel toobri või ämbri peal istumisest tütar sünnib, ka unes nähtud kaev ennustas tütre sündi, kinniaetud kaev unenäos tähendas aga nurganaise surma. Siinkohal võib tekkida küsimus, mis seos on uppuja «minal» lõhkenud savinõuga, kuid tuleb silmas pidada, et autor ja «mina» ei ole alati samastatavad. Kangro «mina» kujule on kohati omane naiselikkus, sellest on märke mujagi — kord on «mina» põhjatu kaev, kord ahi. Mõiste «armuvaev» seob ühtsesse semantilisse ringi nii pulmad, maised ihad, õlle kui ka uppumise. Samasse ringi kuulub ka kass, kellel on alateadvuses samuti seksuaalne varjund, mis väljendub ka folklooris: kui kass jalge vahelt läbi jookseb, tuleb pahandust, tõmmatakse aga kass saba-pidi tagasi, jääb pahandus tulemata. Mis pahandust silmas peetakse, aitavad mõista järgmised ended — läheb kass naisterahva sängi, saab naisterahvas pea lapse emaks; näub kass sel ajal uksele, kui leibu ahju pannakse (NB! ahju sümboolika), saab peretütar kasulapse; nüisama sünnib, kui kass kolm neljapäevaõhtut kambriuksel mängib. Kassi vihkav tüdruk ei saa mehele, aga ka mitte liialt armastav.⁶ Lõpuks on kassil mingid seosed ka uppumise ja näkiga. Eesti vana-sõna järgi on poimine koera surm, uputamine kassi surm, püssiga laskmine saksa surm, mida öeldud enesetapjate kohta. Kassipoja saamisel tuli andjale vastutasuks sukanoel kinkida, siis pidi kassil hästi terav nägemine tulema. Näki kohta on aga paljude rahvaste juures tuntud ütlemine: «Näkk, näkk, nõela varas!»

Nii nagu mets on ka järv, soo või raba oma kindla «iseloomuga». Ka see keskkond ei ole «mina» suhtes vaenulik, sest surm ei ole «mina» jaoks lõpp, aga kui metsa väele järeleandmine tähendab edasikestmist mingil konkreetsel kujul (puuna), siis uppumine on sellepolest lõplik, et «mina» edasine eksisteerimine jääb lahtiseks.

⁶ M. J. Eisen. Eesti vana usk. Tartu, 1927, lk 214.

Maa

Mets, soo ja järv on reaalsuses hästi piiritletud. Maa on aga midagi abstraktsemat, sest tema sisemus on tundmatu. Ka on maa näiteks metsaga võrreldes hoopis teise kategooria suurus — tavaliselt ei saa maad käsitleda metsaga võrdseks, sest mets kasvab maa peal, maa on niioeldatav metsa eeldus. Loomulikuna saab tajuda vastandeid mets—lage või maa—meri, kuid mitte vastandit maa—mets. Kangro luules sellist ebakõla ei teki, mets või soo on maa kõrval täiesti samaväärsed ruumiosad. Selline suhtumine on levinud ka loodusrahvaste juures ja tingitud arvatavasti eelloogilise mõtlemise tavast maailma mittelooogiliselt struktureerida. Seda võrdsust rõhutab Kangro luules ka maa ja nõmme samastamine:

*On taevas, on aas
mäed põllud ja laas
ja kõige all ääretu nõmm.
Sääl lamab ta — tasane, sünge ning tume.*

Siin tarvitab Kangro nõmme kohta samu epiteete, mida ta kasutab maagi puhul, ka on siin nõmm maa funktsioonis — olla kõige kandja.

Inimese suhe maaga ei ole nii konkreetne ja tajutav kui suhe mõne teise paigaga. Kuigi ka maa all elab müstilisi olendeid (maajumalad, kaarnad), ei sekku nad inimese asjadesse nii vahetult kui näiteks näkid. Kui metsa ahvatlus võib inimest muuta, kui selle mõjul inimelu transformeeritakse taime-likuks eksistentsiks, siis maa mõju on pidev ja tajumatu, kuid vaid erakordsetel juhtudel transformeeriva toimega:

*Kuid ei summuta vallatuid rökkeid
maa igirammestav äng:
palveohvriks süüdatud lõkkes
varsti trampis pilgar ja mäng.*

Lugupidamatus maajumalate vastu toob kaasa karistuse puudeks moondumise läbi:

*Ja tuimuv ning külmenev keha
sirgus pahklikuks tammepuuks,
vastu punaselt ergavat eha
võraks hargnes lainetav juuks.*

Sagedamini mõjutab aga maa vägi inimest vaimselt. Maa mõju on üldine ja paratamatu (igal hommikul «maa sünge mõte meie pääski virgub») ja samas oma pahelisuses mitmekülgne nagu elu ise. Oma saladust varjab maa udude ja auru niiskete looridega, ja «mina» saab läbi elada vaid seda, mis maa

alt maa peale tuleb — nõrka kaja maa tegelikust olemusest:

*Maa oma sisemusest välja koorib
me elu nagu valutavat armi.
Aeg-ajalt tumemeelseid kaarna parvi
alt lõhestikest üles voorib.*

Teatud mõttes võib maad kui sümbolit tõlgendada alateadvusena, kust nagu maa altki võib informatsiooni saada vaid kaarna-parvedena teadvusse voorivate unenägude ja palavikuviiirastuste kaudu. Samas on «maa igiramestav äng» nagu alateadvuski meid alati mõjustamas.

«Sonettides» alguse saanud maa sümboolikaga luule leiab «Reheahjus» põhjalikuma edasiarenduse. Maa seostub pimedusega, mõlemad väljendavad ühte ja sedasama alget, mis kätkeb inimhinge kõige ürgsemaid tunge. Soneti «Maa» «Reheahju»-vasteks on «Pimedusele»:

*Siis maa alt hiiglatiivuline lendas,
kel tiivad mustad, hiiglasilmgi must.
Ja sellest pilgust pääle tundsin endas
kui avanemas pimeduse ust.*

/---/

*Sest pääle tuksleb minus karmi jõudu
ja raskeid sõnu pakitseb mu suus.
Mis sest et tunnengi ta kaisus õudu, —
see on nii ääretu ja igiuus.*

Erinevalt metsast, mille vägi viib inimese teise reaalsusesse, eeldab maa, et inimene oleks seal juba enne. Ja siis võib maa pakkuda kõige eriskummalisemaid nägemusi, siis ta avab oma sisemuse:

*Ma keset surnud mägestikku
maapõhja vajund mustas orus
kord käisin vargsi hiilides.*

/---/

*Ja kaua asjatumalt püüdes
ma öösse avada üht peidet ust,
siis äkki nägin, kuidas hüüdes
mäest alla tormas rahvas must.
Käes kivikirved, ümber tulekeeled,
mis ähvardasid taeva tõusta käest,
neid lõputuna alla langes mäest...*

*Mis kirk mul sellest valla löödi:
mus tõusid muistsed põletajad.
Ses unes elavaks said kauged ajad,
mil tule paistel inimliha söödi.*

Siin viitab Kangro selgelt ka sellele reaalsele, milles maa oma sisemuse avab, ja see lubabki Kangro luules maad ka kollektiivse alateadvuse sümbolina vaadelda.

Maja

Maja ja maa on Kangro luules tihedaminigi seotud kui maa ja mets, kuigi tavateadvuses teine seos tundub põhjendatum olevat. Maa ja maja ebaharilikult lähedase seose tingib nende sümboliiline olemus, seda enam, et mõlemad viitavad teatud määral alateadvusele. Maa ja maja suhet rõhutab Kangro ka otseselt — maja kerkib maa alt, elab oma elu ja kaob koiduga maa alla tagasi või tõusevad maa alt muistsed inimesed ja ehitavad ööajaks üles oma maja:

*Kui pimedada õhtu süles
on uinunud kõmisev nõmm,
siis kerkivad vanad majad
kui hallikad tombud üles.*

C. G. Jung eristab kollektiivses alateadvuses eri tasandeid, lähemal vaatlemisel võib sama leida ka Kangro sümbolikasutusest. Maa sümboolika seostub alateadvuse kõige avarama tasandiga, maa-alused salatungid on oma sed kõigile inimestele, nad on üleininimkondlikud. Kollektiivse alateadvuse sümbolina saab mõista ka maja kujundit, kuid ta tähistab kitsamat tasandit kui maa. Maja on Kangrol suitsunud palkidest rehetare, kus on kuulda kilvide ja toonesepade tiksutamist. See ajendab Kangro maja-kujundis nägema kollektiivse alateadvuse eesti **tasandit**.

Majal, eelkõige kodu tähenduses, on tugevad ja täiesti spontaansed assotsiatsioonid inimkehaga. Maja ja keha samastamine on nii loomulik, et siin mingit varjatud sümboolikat ei peitugi, näiteks luuletus «Kevadhaldjas»:

*öösel sirutab ta oma varjuse käe
üle magava maja.
Tasa puudutab katuseviilu,
kui keegi ei näe.
Tasa puudutab uinuja suud,
kui keegi ei piilu.*

Siin on teineteisest läbi põimunud kolm tasandit. Kirjeldav, kus maja tähistab maja ja uinuja inimest; ja kaks sümbolilist — maja kui inimese sümbol ja uinuja kui maja sümbol.

Bernard Kangro majamotiividega luules saab eristada kaht vastandlikku tungi — enese samastamist majaga ja soovi vabaneda

maja ahistusest. Esimesel juhul on maja kui sümbol tervik, ta on teatav ruum, mis tähistab kollektiivse alateadvuse «ruumi», teisel juhul keskendub tähelepanu maja osadele: põrandale, mis on nagu kivine pahas, vangiraudadena tillukestele akendele ja needuse all seintele. Maja suletusest vabanemise püüdu väljendavad «Vanad majad» II ja «Maja».

*Lõhkuge raudsed kangid,
kirved, kõmage lael!
Kiskuge, sitked tangid,
päevi aastate rodust.
Terav hammas on sael,
lõikab südame servi.
Maha ju variseb sein.*

Muistsete aegade mälestus, mis omandab kuju ööpimeduses, kaotab oma jõu suvepäikeselõõmas ja maja muutub «minale» ahistavaks. Vabanemine ei ole aga valutu, «mina» on majaga liiga lähedalt seotud. «Vanade majade» põhikonflikt väljendub reaalsuse ja kujutluse, päevase ja öise, avatu ja suletu vastuolus. Kui «Vanad majad» II veel pakub valulise võimaluse vabaneda samade seinte klambrist, siis «Reheahju» «Maja» oma süngel rõhuva suletusega ei jäta «minale» mingit võimalust:

*Ja sina, enne kui kooled,
ei mõtle sa laest —
see on igavik ise.
Ning katus,
ah, katus on paest ...*

Majast, ajatu mälestuse hoidjast, ei ole kellelgi pääsu — sünd, ristid, pulmad ja surm mõõduvad aastasadu samade seinte klambris, maja nagu maagi koorib oma sisemusest väljal me elu «valutavat armii». Tänu majale oleme need, kes me oleme, ja näeme maailma nii, nagu me teda näeme:

*Mu taga on hämaras kamber,
kilk laulab ja lõhnab savine põrand.
Mu ees on porine õu ja sügisevihmas
on kumaras marjune pihlak,
mida tuuleil lõõb.
Aga kirju ning karvane siga
songib puu all juuri ja söõb.*

*Olen kramplikult surunud kidura pale
vastu ainsat mõralist ruutu.
Ma kuulun ja vaatan ja nutan.
Pole olnud kunagi muud: see on vale.*

*Siin on aken, ahtake aken.
Selle taga on piidlemas paljud ja paljud
lahjad kahvatud näod.*

*Kuid ju kümneid ja sadu,
ei, tuhandeid aastaid
lõõb silmi ja pihlakat sadu.*

Selles luuletuses on teineteisele vastandatud kaks ruumi — kamber ja õu. «Mina» on kambris ja vaatab välja, üks ruum on minast väljaspool, ees, teine jääb selja taha. «Mina» suhe kambriga ei ole otsene. Kõige võimsam meeleorgan on suunatud välja, õuele. Kambririt tajub «mina» kuulmise ja haistmisega. Need meeled on tihedamalt kui nägemine seotud alateadvusega: mõni põgus lõhna-, maitsmis- või kuulmisaisting võib hämmastava selgusega tuua alateadvusest teadvusesse ammu unustatud seiku ja sündmusi, milleks nägemine pole võimeline. Nägemine seotub teadvusliku sfääriga. Luuletuses on alateadvusele alid meeled suunatud hämaras kambrile, nägemine õuele. Kamber sümboliseerib alateadvust, õu reaalsust, õigemini teadvust, kui arvestada, et reaalsus on vaid kujutis meie teadvuses. Seda muljet rõhutab veelgi «mina» eraldatus õuest (reaalsusest). Alateadvus on Kangro teisteski luuletustes kujutatud selja taha jääva ruumina:

*Vaatab taha üle õla
unekirmes sompund hing:
rehetolm ja koodikõla,
ahte kuum ning kitsas ring;
pikad õhtud, nõge täis,
tondid, muinasjutud ning
viirastused tähkapaäs ...*

Urgeestilisele minevikuruumile vastandub reaalsus, porisel õuel vihmast räsitud pihlakas, mille juurte all songib siga. Pihlakas on läänemeresoomlane, aga ka germaani rahvastel püha puu, tal on seoseid nii Uku kui ka Thoriga. Pihlakas on pühendatud Uku naisele Raunile, kelle nimekuju läheb tagasi pihlaka rootsikeelsele nimetusele *rönn* (-Ravda -Rauni). Pihlakas olevat ka Thori abikaasa. Eesti mõistatustes on pihlakas tihti vikerkaare peitenimeks, laplaste uskumuste kohaselt surmanud müristamisjumal vikerkaarega pahategijaid, sama vägi on pihlakavitsal nõidade ja paharettide üle. Ka ei lõõvat välk iialgi pihlakasse.⁷ Ka siga on läänemeresoomlastele püha loom. Siga on päikesõõgija, pikse söõja.⁸ Pilt luuletuses on selle arhetüüpse suhte väljendus. Tegu on millegi eksistentsiaalselt väga olulisega, võibolla elu põhiküsimuse endaga, mis sellesse pilti on kätketud ja millele ei ole selget vastust. See tuhandeaastane ängstav pilt, kas ei juhi see meid maja ahistusliku jõu juurde, selle juurde, mis sunnib luuletajat ütlema:

⁷ M. J. Eisen. Eesti vana usk, lk 55, 291.

⁸ L. Meri. Hõbevalgem. Tallinn, 1984, lk 70.

*Majad mulle on vastu:
need seinad on neetud,
|---|*

Kas ei määra maja seda, mida me aknast näeme? Kas ei sunni kollektiivne kogemus psühholoogiliselt meid nägema seda, mida on aastasadu näinud meie esivanemad? Kui reaalsus on tunnetatav vaid «mina» kaudu, kas kollektiivne alateadvus ei ole siis oma seinte rõhuvusega ja aknaruudu ahtusega mõjutanud «mina» tunnetust? Äkki on reaalsus porisel õuel pihlakat sonkivast seast meile sisse kodeeritud? Sel juhul oleks õu sea ja pihlakaga eestlase maailmatunnetuse sügavamaid võrdpilte.

Maja-sümboolika leiab kvintessentsi luuletuses «Ununenud viis», milles Bernard Kangro võtab kokku oma üргеestilise identiteedi otsingud:

*Põrmuks on muutunud seinad,
tolmuna keerelnud tuhk
kümnesse tuulekaarde.
Kivid on varisend koost,
laiali pillatud ammu —
otsi neid nõmmelt või soost!*

Kultuuride piirialal olles on eestiline vaim kaotanud oma algse vormi. Me oleme kultuurirahvana rohkem eurooplased kui soomeugrilased, side esivanemate traditsiooniga on katkenud, maja, eesti vaimu «ruum», on põrmu pudenenud. Kuid see vorm pole päriselt kadunud, ta on alateadvuses olemas kustunud kõlana — arhetüübina:

*Kõiki, kes tõusnud on kalmu alt,
painab üks kustunud kõla.
Tööle siis asuvad rambinud käed,
tahuvad palke, kannavad kive,
tambivad põrandat, katavad katust ...
Kubinal muistsest rahvast on toad.*

*Plõnksuvad semmipuud, lõksuvad soad,
vuravad värtnad ja kõlksuvad koodid.
Sekka käib tunane laul.*

Teadvuse ja alateadvuse piirialal lööb see kõla taas nägemuse või unenäopildina helama, taastades selle, mis aeg on laiali pillanud. Seal on ka Kangro arbujalikema luule allikas:

*Venib sust mööda ununenud viis,
mida oled asjatult otsind.*

Kokkuvõtteks

Kangro arbujalikus luules on eriti tähenduslikud neli ruumiosa: mets, märgalad, maja ja maa. Mets on «mina» suhtes sõbralik, vähemalt ei ole tema olemus «minale» eemalõukav. Osaduses puude või taimedega leiab «mina» enesele soovitud identiteedi. Metsas saab avalduda «mina» tegelik olemus. Samasugune on ka maja, mis on arbujaliku elulaadi vorm. Majas taassünnib nägemusena üргеestiline elu ja «mina» osadus maja või reheahjuga väljendab samasugust identiteeditaotlust kui muundumine puuks või taimeks. Maa ja vee mõju on destruktiivne. Väga üldiselt öeldes väljendavad nad ürgseid tunde, mille poole «mina» ei püüdle, kuid mis sellest hoolimata maa ja vee mõjul enda võimusesse võivad haarata.

Lähtekoht, kust Kangro luuletus arenema hakkab, on tavareaalsus. See on taustüsteem, millega võrreldes teised reaalsused eredamalt esile tulevad. Üleminek tavareaalsusest teistesse toimub harilikult «mina» metamorfoosi teel. Ruumiosadest seostuvad mets ja veekogud müstilise reaalsusega, maja ja maa unenäoreaalsusega.

KAUKSI ÜLLE

KANGRO TÕISI VÕROMAALASTÕ SIAH

*Küsse: kuis um taa võimalik?
Kuis nikas jagunu õlli,
kolmkümmend aastakka olõ tast ärä
mille lamp hõõgas, väläh jo päiv?*

*Näo kui litsõ vasta kruutu
näi et väläh pilkanõ üü.*

«Merevalgus. Tuuletund», lk 9. Tagasi-
pant Kangro.

Mis alust um mul ültse Kangrost ku võromaa-
maalasõst kõnõlda? Tartun hoitsõ tä sõprus-
konda kuun, uursõ eesti soneti aoluku, sis
tegi Rootsins Eesti Kiränikõ Kooperatiivi.
Siski ka tollõlõ tähelepanõkile — et võromaa-
laasõ umma tõisi kuuhhoitja kotusõ pääl
sakõstõ — leüdsõ ma seletüse Kaika suvõüli-
koolin juttu tulnu Lõuna-Eesti looduspildi
sulõtusõst ja samal aol sinetüesest. Säääl um
nii, et tahat varju, olõt orun, tahat esinedä,
ronit mäe otsa. Kõrraga kinniline kamp,
kõrraga sinitse tsihi. Taha võis viil mano
panda tähelepanõki, et luulõtuisi tegevus um
pia kõikaig välän, romaanon tihti tarõn vai
kohvikun.

Kuis võrrõlda Kangrot Adsoniga? Adson
ol Sännä trubaduur. Timä kiroto rüütliulõt
nelikvärsin ja võro keeli. Kangro võtsõ
sonetivormi Euroopast, keele ja haridusõ
Eesti riigist, a kirotas edimädsõ' kogu' a'sust,
mis umma olõman Võromaal. Ku no säänest
huupi plahvmist edesi tetä, sis tundus mullõ
määnegi sarnasus Jaikiga, et ütškõik, ku
hirmsit vai kurbi asju kirotasõ, säääl takan
um nii suur elujõud, et tii, mis tahat, hallõlt
ei mõõ. Adsoni inämb silmä jäänü kujund
ol rist ja kaduvik, Kangrost tulõ kõrraga
miilde kõikaig üts kodotulõk, vahel sekkä
kinnitüs, et ma ei olõki kohegi länünü. Vähäm-
bist viil mehiläisi summin, rohiline lamp,
peelee, tuli, puu, meri... vot tast jõvvagi
alatüküni

Päälkirä'

Ta um viil länünü kõrra aignõ perändüs, et
teossist sakõstõ es tiä inämb ku päälkirju.
Niisama pääle kaien paistus, et päälkirä
käävä kambati. Nigu määntsengi horoskoo-
bin, et tuli, vesi, maa, puu; õhu asõmõl umma
üü', pääva', taivas. Raud õnnõ ilmus perä-
mäisi raamatilõ, ja sõski ma pelgä, et aigu ja
Alveri mõotuisil.

Päälkirju kampu kirotoõdõn tul häste

väläh Kangro mitmid kõrdi kõrduv mitmõ-
külgüs. Nii nigu Ain Kaalep kunagi Tuglasõ
loomingust suurõ soneti tegi, nii saa Kangrost
tetä regilaulu, a säänest joba tuust aost, ku
tuu ol riimilisega veidü — a õigõ veidü —
jo tembit.

No sis päälkirä'. Hirmus ilusa umma maa-
sõna: *Eikellegi maa, Varjumaa, Igatsetud
maa, Võõramaa õhtu*; ku viil manu panda
tsükli päälkiru *Vana Võrumaa ja Eikuskimaa.
Metamaailm*, sis um pilt teräväle süäme
kraabit. A *Merre vajunud saar* panõmi egas
juhus viisõnnu kampa.

Tulõsõna. *Reheaahi, Põlenud puu, Tule-
ase, Keeristuli*. Põlenud puu om muiduki
topõltkujund. Puusõna umma viil *Puud kõn-
nivad kaugemale ja Puu saarel on alles*. Siä
võis manu panda *Vanad majad*, nuu olli ka
inämbüste puust, ja *Sinine värav*.

Viisõna: *Allikad silla juures, Jäälätted,
Peipsi, Emajõgi, Merevalgus. Tuuletund,
Merre vajunud saar*. Kõkkõ ol lättest mereni,
nigu Kangro loomingki.

Üü ja pääväsõna: *Pühapäev, Kuus päeva,
Seitsmes päev, Seitsmes õõ, Öõ astmes x ja
Veebruar, Suvihari, September*.

Taivas um 2 kõrda: *Kuma taevarannal
ja Taeva võtmed*. Mõni päälkiru jäi üle kah.
Kivisild ja Tartu näütües.

Topõltpoetika. Tagasipandmine

Kangro luulõtuisi saladusõ avastamiseni läts
mul mitmid aastid. Ma es saa kavva aru mis
minnu sekä. Osa Kangro luulõtuisi umma
kirotõt umbõs sääntsõn keelen nigu kõnõlasõ
Tallinna sugulasõ. Seo olõssi nigu luulõ eesti
lausõtõ ja võro sõnnuga. Aga nii lihtne ta
kõik kah ei olõ. Leüdsõ üte teksti — «Nõid»
(*Reheahi*; 1939):

*Mu katusel istub kaaren,
kel silm on ahne ja must.
Mu seinu kraabivad hundid
ja karud katsuvad ust.
Mu akna all õitseb põõsas
ja mürgist lõhnab ta juur...
Mu vägi metsas on võimas,
mu meelevald lõpmata suur.*

*Mu talla all närtsib rohi,
mu pilgu ees kuivab puu.
Võin halliks nõiduda päikse
ja mustaks tõrvata kuu.*

mis luken läts poolõpäält ära võro kiilde:

*Mu katussõl kükkäs kaarna,
kel silm um ahnõ ja must.
Mu sainu soekara kraapva
ja kahru kumpasõ ust.
Mu aknõ all häitses puhm
ja mürgüst haisas tä juur...
Mu vägi mõtsah um võimas,
mu meelevald lõpmada suur.*

*Mu talla all kulõhtas hain,
mu kaetusõst kuius puu,
või hallis manada päävä
ja tinnõs tõrvada kuu.*

Kai et väega lihtne, tulõ ümbre panda ja saa kõgõst arvu.

Pandsõ viil paar tükkü ümbre, tei koerust, et kiä vällä märk, et kelle luulõtusõ. Sai selges, et midä edesi, toda vähämb um tagasipantavid luulõtuusi, et inämbüs tekste umma just tollõ piiri pääl, et piat mõlõmbit kiili mõistma, et täüs mõnu kätte saia. Ilmselt piäs olõma häste ümbrepantav «Vana Võromaa». A umõtõ um siin Võromaa inämb pildiline ku keele tasandil. Ja umõtõ näütüses tekste «Õitsvad pärnad» ja «Pööningul» saava tagasipandõn manu täüshäälkide helinät ja tollõga manu viil tükkü vanõmbat Võromaad.

Mis tollõ topõltpoeetikaga tetä? Vast otsi vällä nuu teksti, mis inämb taast võitva, ja nuu erälde vällä andma.

Susi, Tsiurgaia ja Styx

Vast ültse inämb um mullõ hinge lännü näidendi. Mille näist innemb halvastõ ku häste kirutõdas, um vast tuusama, mille peräst Adsoni ei mõistõta. Tuu um tuu Võro kirivüs, imelikõ asju kokkopassitamine ja tõsõ ilma lähküs. Kõgõ tävvüslikumb um «Susi». Taa om kirotoõ kõgõ võrokiilsembän

eesti keelen. Tagasipandmine ol inämb kirotamise kiirusõst olõnõv. Tan um ao, tegeläste ja kotusõ ütteminek. Tan um tuusama võru hinge ja ütstõsõmõistmise kainus ja müstilisus vällä tullu. Taa um kuigina ütine Lõhmusõ ja Kõivu näidendiga «Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendämä aasta suvõl».

No um viil kõgõs mõnt lihtsat janti edimädeses vajja ja võrokiilne tiatri või alosta.

Kelli asi?

Kaika suvõülikoolih kõnõl loodusõtsäpändäjä Agu Vissel, et kõik, kiä umma kerikokellist kirotanu vai muusikat tennü, umma Lõuna-Eesti peritollu: Suits, Org jt. Kangrol um tuu tingimus ka täütet. Täl om romaan «Tae-va võtmed». Kas tä just kirändüslikult tiid ku tukõv um, a tollõst and tetä edimäde «Võrofilmil» — säänest kinno kül viil ei olõ — kassatükü. Illos tütärlats pääossa, kerik ja Urvastõ võimas vaadõ. Kõgõs Tammsaarõit ja regilaulu piäs manu tampma.

Kodotulõk

Seeni perämäne raamat «Hingetuisk. Jääminek» ei anna inämb pia midägi ümbre ega tagasi panda. Tan tulõ tihtipääle Betti Alver miilde, seo aga um tuu eestikiilne korgõmp poeetika, midä kõgõs ütõsiku eestläseki valdasõ.

Midä Kangro kotsilõ sis arvata? Lännü riik um uma arvamusõ raamatulõ *Kivisild* sisse lõõnõ: kats kuvvõtärnilist.

Tullõv riik? Eesti Kirjanikõ Liit võtsõ au-liikmõs.

Võro vabariik, ku häste lät, alustas umma tiatrit ja kinno Kangrost.

Mu hindä arvamus piäs olõma vällä tulnu. Liig pallo ütetaolist olõmi nännü ja tennü liikun Võromaa lätetelt Tartu ja Emajõeni. Aga ülemere ei taha ma perrä minnä. Liig hallus. Nelitõist luulõkogutäüt tagasitulõkit. Kinnitüsega, et ei olõki lännü.

EERIK KROSS

PISUT MÖTTEID EESTI KODAKONDSUSEST

Kodakondsus on eesti keeles üks pagana ilus sõna. Ja mis veel ilusam, ka läbi ja lõhki oma sõna. Meie «ürg-ugrilik» omapära, mille üle mõnikord natuke tobedalt uhke ollakse, tuleb siin päris huvitaval moel esile. Sõna *koda* tähistamas elamut, majapidamist ja kodu pärineb vähemasti nooremast kiviajast ja seda tunnevad oma teisendites pea kõik soome-ugri rahvad liivlastest hantideni. Tänapäeval on ta küll nii olulise tähenduse eesti keeles minetanud, omandanud aga kultuuritekstis näiteks Lennart Mere arutluste ja Kaljo Põllu «Kodalaste» läbi teatava hõimuühtsust ja juuretunnet rõhutava sümboli varjundi. *Koda* on meile *kodakondsuse* kõrval andnud vist ainsad omatüvelised riigiteaduslikud ja -õiguslikud terminid (*kodanik*, *kodanlus*) ja eks kõla ka *kodanlik natsionalist* eesti kõrvale päris koduselt.

Praguses keelekasutuses järelliitena säilinud *-kond* (algself arvatavasti *-kund*) pärineb samuti hiljemalt rooma rauaajast ning tähendas omaette sõnana arvatavasti 'kogu' või 'tervikut'¹. Nii-ütelda riiginduslikku terminoloogiasse astub *-kund* vähemalt keskmisel rauaajal eesti, soome ja liivi kihelkonnana, moodustades niiviisi meie tollase ühiskondliku korralduse olulisima ühiku nimetuse. Muinasaja lõpul oli kihelkond Eestis nii üldlevinud termin, et võeti mõnikord eestikeelsena üle ladina- ja saksakeelsetesse tekstidesse ja muutus seega meie esimeseks rahvusvaheliselt kasutatud poliitilise tähendusega sõnaks². Nurmekunna ja Lopekunna nimes tähistab *-kund* selgelt ka teatava territooriumi ühtsust. Ja viimasel paaril aastal oleme oma põhilist territoriaalset üksust jälle maakonnaks nimetama hakanud.

Nii et vähemasti keelises mõttes on eesti *kojast* ja *kunnast* tuletatud *kodakondsus* auväärne asi. Tunduvalt segasemad on aga lood Eesti kodakondsusega, mille ümber viimasel ajal palju juttu tehakse ja mille täieõiguslikeks omajateks me end Eesti Kongressi eellainetuses jälle pidama hakkasime.

Kas meil on aga üldse selge, mida sõna *kodakondsus* eesti keeles tähendab? Kas me teame, mida tähendab *kodanik* olla ja/või kodakondsust saada? Arvestades meie viiekümneaastast riigitut olekut võib selles ju kahelda. Sellises kahtluses vaatleksimegi mälu- ja mõttevärskenduse korras kodakondsuse tähendust rahvusvahelises plaanis ja seejärel üritaksime käsitleda Eesti Vabariigi kodakondsuse tulevase reguleerimise küsimusi.

Tänapäeva rahvusvahelises ja riigiõiguses mõistetakse kodakondsuse all üldiselt riigi ja tema kodaniku suhet. Kodanik suhtleb riigiga näiteks valimiste läbi, avaldades nõnda oma tahet riigi juhtimise küsimuses ja rakendades valides oma põhilist kodanikuõigust. Riigi esimene kohus kodaniku ees on arvestada tema tahet ja, mis eriti oluline rahvusvahelises ja rahvusvahelises eraõiguses, pakkuda oma kodanikele diplomaatilist kaitset välismaal³. Viimane tingimus on tähtis tänapäeva mõistes kodaniku eristamisel kesk- ja varase uusaja alamast. Näiteks Inglise krooni alamateks loeti automaatselt kõiki inimesi, kes elasid Inglismaal. St riigivõimuga seotuse esimene kriteerium oli territoriaalne.

Kaasaegne kujutlus kodanikust ja tema suhetest riigiga (kodanikkond kui riigivõimu subjekt ja kodanikkond kui objekt) hakkas kujunema valgustuses ja Prantsuse revolutsioonis. Mõnes plaanis saab tänapäeva mõttes kodakondsusest rääkida ka Vana-Rooma puhul, kuid sealsed kogemused unustati nõnda pikaks ajaks, et otsest seost on siin siiski raske näha. Nii et nüüdisaegsetes kodakondsuse idee üheks rajajaks loetakse Rousseau'd, kes omistas indiviidile kaheksa «kvaliteedi» — *citoyen* ehk aktiivne kodanik, kes võtab osa ühistahte

¹ H. Moora. Eesti ajalugu I, toim H. Kruus. Tartu, 1936, lk 113.

² Vt näiteks: Henriku Liivimaa kroonika. Tallinn, 1982, XXVIII, 2; XXIX, 7; XXX, 5 või P. Johansen. Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen, Reval, 1933.

³ Vt selle kohta näiteks: P. Weis. Nationality and citizenship in international law. Second edition. Sijthoff & Noordhoff, 1979, lk 4–6; A. Nussbaum. Grundzüge des Internationalen Privatrechts. München und Berlin, 1952, lk 127–140; H. F. Panhuys. The Role of Nationality in International Law. Leyden, 1959.

kujundamisest, ning *sujet* ehk alam, kes sellele taatele allub⁴. Kodakondsus kui riigi ja kodaniku õiguslik suhe, kus mõlemal pool on oma kindlad õigused ja kohustused, astub õiguspraktikasse esimest korda 1804. aastal Prantsuse Tsiviilkoodeksi (*Code Civil*) 3. lõike 3. artikliga, kus öeldakse, et isiklikes asjus kehtivad Prantsuse seadused prantslaste jaoks ka siis, kui nad viibivad väljaspool Prantsusmaad⁵. Siin näeme juba n-õ kodakondsuse iseseisvumist, tema suhtelist sõltumatust kodaniku elukohast. Kodakondsus on palju enam kui kodaniku füüsiline seotus riigi territooriumiga, ta on eeskätt kodaniku ja riigi vaheline õiguslik suhe.

Kui mainisime keskaegse või ütleme feodaalse ja moodsa kodaniku-mõiste põhimõtelist erinevust, ei tähenda see veel tänapäevase kodakondsuse ühest sisu erinevates riikides. Lugu läheb keeruliseks juba kodakondsuse sõna enda ümber. Nimelt on pea kõikides suuremates keeltes selle mõiste tarvis kasutusel vähemalt kaks (ja vahetevahel ka kolm) erinevat terminit. Inglise keeles *citizenship* ja *nationality*, prantsuse keeles *citoyenneté* ja *nationalité*, saksa keeles koguni *Staatsangehörigkeit*, *Staatsbürgerschaft* ja *Nationalität*. Inglise keeles on eelnevaile lisaks olnud pikalt kasutusel *subject*, tähenduses 'national'⁶. Seesugune keeleline kirjusus näitab eelkõige, et erinevate riikide ja, nagu hiljem näeme, ka erinevate õigusharude kujutlused kodakondsusest ei saa täiesti kattuda.

Kõige üldisemalt võib ütelda, et ladina *natio*'st tuletatud kodakondsust tähendavad sõnad viitavad eelkõige kodaniku suhtele mingi grupi, täpsemalt riigi rahvaga ja rõhutavad nõnda kodakondsuse rahvusvahelist aspekti, ladina *civis*'est eri

keeltesse laenatud samatähenduslikud sõnad rõhutavad esmajoones kodakondsuse munitsipaalset külge, st kodaniku kuulumist vastava riigi «liikmeskonda»⁷. Seega on esimesse jaotusse kuuluvad sõnad (*nationality* jne) tarvitavad enam rahvusvahelise õiguse, teised riigiõiguse toimevaldkonnas. (Saksa keeles oleks *nationality* 'Staatsangehörigkeit' ja *citizenship* 'Staatsbürgerschaft'.) Verdoß näeb nendes eri sõnades koguni täiesti erinevaid termineid, millest esimene kuulub rahvusvahelisse ja teine riigiõigusesse⁸. Ja kuigi sellest reeglist sugugi alati kinni ei peeta, on ta siiski küllalt põhjendatud. Eriti kui arvestada, et lisaks erinevatele funktsioonirõhkudele ei ole *citizenship* ja *nationality* ka tegelikkuses alati lihtsalt ühe ja sama nähtuse kaks külge. Nimelt leidub maailma õiguspraktikas üsna palju juhtumeid, kus *national* ei ole *citizen*. Enamikus riikides loetakse kodakondsuseks (*citizenship*) täieõiguslikku riigi liikmeks olemist, mis eeldab liikme (resp. kodaniku) kõiki poliitilisi õigusi. Mõned riigid eristavad aga munitsipaalõiguses oma liikmeid, tehes vahet näiteks *subject*'i ja *citizen*'i vahel. Nõnda olid näiteks USA-s Filipiinide elanikud aastail 1898—1935, mil need saared kuulusid Ühendriikidele, küll USA *subjects*, aga mitte *citizens*⁹. Tähenab, filipiinlased ei olnud Ühendriikides välismaalased, ei omanud aga ka kõiki poliitilisi õigusi. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt olid nad aga tol ajal Ameerika *nationals*. Ka *United States Immigration and Nationality Act* (1952. a) teeb vahet *citizen*'i ja *national*'i vahel, kusjuures selle dokumendi ühe lõike pealkirjaks on «*Nationals but not citizens of the United States at birth*», mis käsitleb nn *non-citizen national*'e¹⁰. Samalaadset vahet on tehtud veel näiteks Hollandi seadustes¹¹ ja tänini leiab see rakendust mitmetes Ladina-Ameerika riikides. Honduurases ei ole kõik honduuraslased kodanikud¹² ning Nikaraagua konstitutsioonis leiduvad eraldi peatükid «*Nationality*» ja «*Citizenship*» ja selle põhiseaduse

⁴ Rousseau. *Du Contrat social*, I, 4.

⁵ Vt pikemalt arutlust: Sonnenberger/ v. Magoldt. *Anerkennung der Staatsangehörigkeit und effektive Staatsangehörigkeit natürlicher Personen im Völkerrecht und im internationalen Privatrecht*. Heidelberg, 1988.

⁶ See sõna rõhutat (resp. rõhutat) indiviidi omadust olla suverääni subjekt ja on tüüpiline feodaalsele kodakondsuskontseptsioonile anglo-saksi tüüpi õigussüsteemides, mis käsitlevad kodakondsust (*nationality*) kui territoriaalselt determineeritud suhet suverääni (kuninga) ja «subjekti» vahel (*bond of allegiance*). Vt Blackstone. *Commentary on the Laws of England*, 4 vols. in 2. Philadelphia, 1859, Vol. 1, Chapter 10, lk 366—75. Vt ka Kössler. «Subject», «Citizen», «National» and «Permanent Allegiance» in: *Yale Law Journal*, 1946—47, lk 58—75.

⁷ Vt Gargas. «Die Staatenlosen», in: *Bibliotheca Visseriana*, vol VII, 1928, lk 6.

⁸ Verdoß. *Völkerrecht*. Wien, 1959, lk 235.

⁹ *Treaty of Peace between the United States and Spain*, December 10th, 1898 (30 Stat. 691); *US Act of August, 1916* (39. Stat, 545).

¹⁰ *Public Law 414*. 82nd Congress, 2nd Session, 66, Stat 163, Section 308.

¹¹ *Annual Digest and Reports of Public International Law*, 1923-24, case No. 100.

¹² *Konstitutsioon 10. septembrist 1924*, *Law and Treaty Series*, No. 2 (1925), Pan American Union.

28. artikkel ütleb, et «nikaraagualased, kes on 21 aastat vanad või vanemad, ning nood, kes on 18 aastat vanad või vanemad ja oskavad lugeda ja kirjutada või kes on abielus, on kodanikud»¹⁴.

Esmapilgul ei puutu viimased näited ju otseselt Eesti kodakondsusega seotud probleemidesse. Eesti Vabariigi seadused ei tunne seesugust vahetegemist Eesti kodakondsuses. Ja pealegi tõusevad eelnevad küsimused kodakondsuse kui riigiõigusliku nähtuse puhul, Eesti kodakondsus on aga praegustes oludes ilmselt ainult rahvusvahelise õiguse nähtus. Siiski tundub, et vahetegemine täieõiguslike ja osaliste õigustega kodanike vahel võib muutuda meile ootamatult aktuaalseks. Pean silmas praegu Eestis elavate migrantide edaspidise riikliku kuuluvuse küsimust. Juba praegu on meil mitukümmend tuhat Eesti Vabariigi kodakondsust taotlevat isikut. Ja iseseisvuse taastamisel tekib ilmselt olukord, kus senised *de jure* Eesti kodanikud omandavad automaatselt kõik põhiseaduses ettenähtud kodanikuõigused, praegused kodakondsuse taotlejad ja ka muidu Eestisse elama jäävad isikud neid aga (kohe) ei saa. Nõnda jääks Eesti elanikkonna üsna suur osa *k o d a k o n d s u s e t u t e* isikute seisundisse. Neil ei ole Eesti kodakondsust (kuigi nad osaliselt seda taotlevad) ja üsna kindlasti ei jää neile ka N. Liidu kodakondsust, sest vaevalt on Eesti huvitatud mõnesajast tuhandest idanaabri alamast elamas pidevalt oma territooriumil. Pealegi tekiks vastasel juhul N. Liidul liiga meelitatav võimalus hakata meid pidevalt oma kodanike represseerimises või diskrimineerimises süüdistama.

Riigipiiride muutumisel otsustatakse kodakondsuse küsimus tavaliselt «uue riigi» (antud juhul siis taastuva riigi) ja kõnealusel territooriumil enne asunud riigi vahelise lepinguga. Meile ajalooliselt kõige olulisemaks ja mitmeti tänapäevalgi juriidiliselt siduvaks näiteks oleks Tartu rahulepingu vastav osa.

Eesti kodakondsuse olemasolu deklareeritakse esimest korda küll juba Iseseisvusmanifestis 24. veebruaril 1918 (vt Eesti Ajutise Valitsuse põhimõtete osa 1. ja 6. punkti), aga selle aktiga hakkab kodakondsus ehk alles tekkima. Sest riigi struktuuri ei olnud veel loodud ja puudusid ka kodakondsust reguleerivad seadused. Nii et viimasel

ajal mõnel pool esinenud väide, nagu oleksid Lääneriigid Eesti Vabariigi *de facto* tunnustamisel (alates aprillist/maist 1918) tunnustanud ka Eesti kodakondsust, on mitmeti kaheldavad (vt «Vikerkaar» 1990, nr 2, lk 43 — T. Ints, Eesti kodakondsuse kestvusest). Nimelt ei ole eriti kindel, kas üht täiesti selgelt formuleeritavat juriidilist nähtust saab t u n n u s t a d a siis, kui seda nähtust ennast veel seaduslikult olemas ei ole. Nõnda ei saa ju ka üht riiki enne selle seaduslikku väljakuulutamist tunnustada, kuigi ta võib olla faktiliselt juba tekkinud. Pealegi on kodakondsuse tunnustamine eraldi aktina rahvusvahelises praktikas väga harv nähtus¹⁴. See käib tavaliselt automaatselt ja loomulikult kaasas riigi *de jure* tunnustamisega ning *de facto* režiimidel üldjuhul kodakondsust ei ole¹⁵. Nii et juba seetõttu on Eesti Vabariigi kodakondsuse rahvusvaheline olemasolu 1918. aasta mais ülitinglik. Rääkimata siis asjaolust, et riigiõiguslikult hakati kodakondsuse institutsiooni looma alles 25. novembril 1918 vastu võetud määrusega «Eesti demokraatlike wabariigi kodakondsuse kohta»¹⁶. Määruse avaldamisele järgnes kodanike registreerimise protsess, kusjuures mõnedel tingimustel (vt määrus § 2) pidid kodakondsuse taotlejad vastava avalduse tegema ühe aasta jooksul peale määruse avaldamist. Nõnda võib väita, et Eesti riigi seisukohalt kujunes kodakondsus tegelikuks ja omandas selgemad piirid alles 1919. aasta lõpuks ja juriidiliselt pandi asi paika novembris 1918.

Nagu eelpool öeldud, reguleerivad riigipiiride muutudes tekkiva või muutuva kodakondsuse küsimuse rahvusvahelises plaanis asjassepuutuvate riikide vahelised lepingud. Eesti Vabariigi puhul oli esimeseks selliseks lepinguks Tartu rahu. Esiteks leidis Eesti Vabariik siin esimest korda *de jure* tunnustamist teise riigi poolt (muuhulgas ka seetõttu, et ainult teineteist tunnustavad riigid saavad sõlmida omavahel lepingu). Seega muutus ka Eesti kodakondsus rahvusvahelises plaanis juriidiliselt olemasolevaks. Võiks ütelda, et kui novembris 1918 tekkis meie kodakondsuse nn *citizenship*'i külg, siis nüüd omandas ta ka *nationality* omadused.

¹⁴ Sonnenberger/ v. Mangoldt. Op. cit., lk 78—80.

¹⁵ Jaapan tunnustab eraldi Lõuna-Korea kodakondsust kõikidele korealastele. Põhjakorealased, kes seda ei taha, on Jaapanis kodakondsusetud. Samuti puudutati kodakondsust eraldi eri riikide suhtumises DDR-i küsimusse.

¹⁶ Riigi Teataja, 4., 1918.

¹³ Peaslee, Constitutions of Nations. New Hampshire, 1965, vol. 4, lk 959.

Tartu rahulepingu järgi omandasid (lepingupartnerite silmis) Eesti Vabariigi koda-kondsuse Eestis elavad isikud vaatmata nende rahvusele või Eestis elatud aja pikku-sele. St need, kes Eesti Vabariigi silmis juba tema kodakondsuses olid. N. Venemaal elavad eestlased ja Eestist pärit isikud säilitasid üldjuhul N. Vene kodakondsuse. Välismaal elavate eestlaste suhtes ei seadnud leping selget korda, kuid ei jää kahtlust, et mõlema osapoole silmis olid nad oma endise koda-kondsuse kaotanud. Ja nende isikute koda-kondsuse küsimus jäi nii Eesti Vabariigi korraldada (ja osalt nende enese otsustada). Nad pidid end teatava aja jooksul Eesti diplo-maatilistes esindustes arvele võtma. Tähtaja mõõdukes loeti mitteregistreerunud koda-kondsusetuiks.

Alles Tartu rahule järgnes Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamine Lääneriikide poolt ja koos sellega tunnustasid viimased vastavatel kuupäevadel ka Eesti Vabariigi kodakondsuse rahvusvahelist olemasolu ja täieõiguslikkust n-õ maailma kodakondsuste peres. Siin-juures tuleb silmas pidada, et seda ei tehtud sugugi «Venemaa eeskujul», nagu mõnel pool ikka veel väidetakse, vaid eeskätt seetõttu, et Eesti oli võitnud sõja Venemaa vastu ja tema valitsust võis pidada stabiilseks. Muide, sõja kaotamise ja Eestis N. Vene võimu kehtestamise korral oleksid eestlased rahvusvahelise õiguse silmis jäänud endiselt Vene kodakondsusesse tsaaririigi mõistes. Sest sellal peeti veel punaste valitsust võimul olevaks vanas Vene r i i g i s ja sealseid koda-nikke loeti endiselt Vene kodanikeks¹⁷.

Nagu öeldud, jäi Eesti Vabariigile tegeli-kult õigus ise otsustada, kes tema territooriumil elavatest isikutest saab Eesti kodakond-suse ja millistel tingimustel see toimub. See on ka rahvusvahelises ja riigiõiguses täiesti enesestmõistetav, sest kodakondsuse regulee-rimist peetakse noore riigi puhul äärmiselt oluliseks suveräänsuse tunnuseks ja näita-jaks. Suveräänsust ei tohi aga teatavasti rikkuda. Kuivõrd Eesti demograafiline olund oli Vabadussõja ajal rahvusriigi seisukohalt tunduvat soodsam, kui ta on tänapäeval, seis is tollaste Eesti kodakondsuse vormijate

ees ka vähem probleeme kui meil lähimas tulevikus. Nii sai 1918. aasta 26. novembri määruses rahumeeli teatada, et «Eesti demok-raatlise wabariigi kodaniku õigus» on kõigil, kes selle riigi piirides elavad ja 1918. aasta 24. veebruaril Vene riigi alamad olid. Eesti valitsusel ei tulnud muret tunda küsimuse üle, mida teha tohtu hulga venestus- ja koloni-seerimispoliitika käigus Eestisse asunud isikli-kult justkui täieõiguslike muulastega. Siiski jäi valitsusele (*resp.* riigile) tema enda poolt määratud tingimustele ja rahvusvahelisele kokkuleppele vastavas ulatuses õigus oma koda-nikke valida. Ühtlasi jäeti indiviidile õigus opteeruda või ümber asuda ning ka ennast mitte registreerida lasta. See tähendab, kel-lelegi ei surutud Eesti kodakondsust vägi-valdselt peale.

Probleemi seesugune reguleerimine vastas igati tollastele rahvusvaheliselt aktsepteeritud õiguspõhimõtetele ja oli pealegi väga demok-raatlik, arvestades, et üsna paljudes riikides säilis tollal veel palju vanamoodsam ja näiteks feodaalset alluvusprintsipi järgiv kodakond-suseadus. Eesti kodakondsuse tekkega seotud õiguslikud põhimõtted on üsna sarnased näiteks Austria-Ungari keisririigi lagunemisel rakendatud põhimõtetele uutes riikides (Un-gari, Tšehhoslovakkia). Sealgi jäi territo-riaalselt asjassepuutuvatele isikutele võimalus ümberasumiseks ja mujal asuvaile uute riiki-dega päritoluliselt või muul viisil seotule voli opteerumiseks¹⁹. Samas püüti vältida kodakondsusetute isikute tekkimist.

Nagu Austria-Ungari impeeriumi terri-tooriumil sai ka Eesti alal tekkinud riik esma-õiguse määrata tingimused oma kodakond-suse andmiseks. Samas pidi ta arvestama võimalike kodanike isikliku tahet. See oli ja on üldiselt tunnustet rahvusvahelise õiguse põhimõte, mis ennast niikaua riigi «sise-õiguslikesse» otsustesse ei sega, kui nendes ei rikota kõige üldisemaid õiguspõhimõt-teid (rassiline diskrimineerimine, vägivaldne ümberasustamine, mingi poliitilise dogma pealesurumine vms). Üldiseks seisukohaks on veel, et riik ei saa anda oma kodakondsust isikutele, kel puudub sellega n n e h e s i d e. Selle põhimõtte võtab paljude autorite kõrval oma «Haagi loengutes» kokku K. Zemanek:

«It is the prerogative of a sovereign State to determine by itself whom it claims at its nationals, although in order to be valid vis-à-vis another State, the claim must rest

¹⁷ Vt näiteks. Société des Nations, Recueil des décrets. IX, lk 30 jj.

¹⁸ Vt William. «Denationalization», in: 8. British Yearbook of International Law, 1927, lk 45; ka Donner. The Regulation of Nationality in International Law. Commentationes Scientiarum Socialium, 21. Helsinki, 1983, lk 122—23.

¹⁹ Vt The Treaty of St Germain. A Documentary History. Hoover War Library Publications, No.5, 1935.

²⁰ Zemanek. State Succession after Decolonization, 116 Recueil de Cours, 1965, III, lk 245.

on a «genuine link» between the claiming State and the individual concerned»²¹.

Siit tuleneb, et teatavatel juhtudel võib kodakondsuse andmine olla teiste riikide meelest kehtetu ja nad ei ole sellisel puhul kohustatud seda tunnustama. Milline peab konkreetse riigi puhul ehe side olema, see jääb aga ikkagi eelkõige selle riigi otsustada. Kahvusvaheline õigus ei näe siin ette mingeid väga kindlaid reeleid. Nagu öeldud, peab arvestama vaid kõige üldisemaid õigusnorme ja muidugi tegelikke olusid ning teiste riikide huve.

Üldlevinud kodakondsuse andmise kriteeriumid põhinevad tänapäeval kahel mõneti vastukäival printsiibil, mida nimetatakse *jus soli* ja *jus sanguinis*. *Jus soli* juhindub kodakondsuse määramisel indiviidi sünnikohast, *jus sanguinis* seab selle sõltuvusse isa (või ema) kodakondsusest ja nõnda saab tema järgi kodakondsust anda ka välismaal sündinutele. Mõlemad põhimõtted said alguse Prantsuse revolutsiooni ajal ja asendasid 19. sajandi jooksul aegamööda endise elukoha kriteeriumi. Käesoleval sajandil on erinevad riigid rakendanud neid printsiipe erineva eelistusega (näiteks USA tüüpiline *jus soli* ja Sveitsi *jus sanguinis*-riik) ja see on tekitanud mitmeid arusaamatusi ning uusi lahendusi ootavaid probleeme²¹. Lisaks võib riik ise määrata tema demograafilistest ja muudest ajalooliselt kujunenud oludest tulenevaid kriteeriume «ehedale sidemele».

Eesti Vabariigi *de facto* taastamisel saab üheks selliseks kindlasti rahvusvahelise õiguse nähtusena eksisteeriv, kuid riigiõiguslikult pea täielikult kadunud Eesti kodakondsus. Nõnda võib kujutleda, et paljud indiviidid ei vasta *jus soli* ega *jus sanguinis*'e kriteeriumile, omandavad aga Eesti Vabariigi silmis õiguse kodakondsusele.

Samuti võib Eesti Vabariik seada mitmeid piiravaid nõudeid, mida tuleb arvestada eheda sideme tõestamisel, ta peab aga suutma neid oma seadustega põhjendada. Nii ei saa me kuulutada massiteadvusele võib-olla, et «venelased Eesti kodakondsust ei saa». Küll tohime aga suveräänse riigina seada oma kodanikele näiteks keeleoskuse nõude ja kindla paiksustsensuse. Viimasedki kriteeriumid on väga üldlevinult tarvitusel erinevates maailma riikides.

Ei saa ka ilmselt arvestada kõiki sõjaeelse kodakondsuseaduse põhimõtteid, sest ilmselgelt on eheda sideme sisu Eestis vahepealsel ajal oluliselt muutunud. Pealegi on rahvusvahelise õiguse normid sõjajärgsete konventsioonide ja lepingute alusel küllaltki suurel määral edasi arenenud. Nii näiteks arvestatakse tänapäeval eeskätt UKO deklaratsioonide silmas pidades inimõiguste Deklaratsioon või 1978. aasta Viini Konventsioon). Eesti Vabariigi faktiliselt taastamisel tuleb kõiki sõjajärgseid norme arvestada vaatamata sellele, et sõjaeelne Eesti Vabariik neid ei tundnud. Nõnda on kodakondsuse reguleerimine ettenähtavalt keerukas ja delikaatne protseduur. Kindlasti peame vältima ohtu, et maailma riigid käsitleksid meie sellealaseid samme mõnede inimõiguste rikkumisena või näiteks «vähemuse diskrimineerimisena rahvuslikul alusel». Seejuures tuleb meil muidugi eelkõige arvestada siiski Eesti Vabariigi ja tema elanike enamusel huvisid. Vastupidinegi võib olla üldiste õigusnormide rikkumine.

Nõnda jääb Eesti kodakondsuse reguleerimine probleemiks, mis tuleb ülihoolikalt läbi kaaluda ja kindlate põhimõtete alusel lahendada. Nagu kõigile selge, on küsimus just inimestes, kes elavad Eestis, ei ole praegu aga ka *de jure* Eesti Vabariigi kodanikud.

Eelnevat kokku võttes võiks lahendusena välja pakkuda järgmist. Kõik, kes on *de jure* Eesti kodanikud, saavad automaatselt õiguse kõikidele kodanikuõigustele. Muidugi kerkib üles tohutult probleeme, kuidas ja kuidas Eesti kodakondsus on peale Teist maailmasõda üldse eksisteerinud. Nende küsimuste arutamine peab jääma mõne teise kirjutise sisuks, kuid esitame mõned kõige üldisemad kaheldavad: kas Eesti kodakondsus säilis isikul, kes võtsid eksiilis mõne teise riigi kodakondsuse (teatavasti Eesti Vabariigi kodakondsuseadus topekkodakondsust ei tunnista), kas Eesti kodakondsus säilis inimestel, kes jäid Eestisse, kuid ei protesteerinud N. Liidu kodakondsuse pealesurumise vastu (muidugi tundub see küsimus naeruväärsena, kuid õiguslikult oleks protest olnud tõlgitsetav vana kodakondsuse säilitamisena), kas Eesti kodakondsus püüdis Eesti Vabariigi kodanike järeלטulijale, kui faktiliselt ei toiminud kodakondsust reguleerivad seadused ja puudus riigivõim, mis oleks kodakondsust kinnitanud. Jättes selle rea poolikuks, tõdeme, et ilmselt eksisteeris Eesti Vabariigi kodakondsus Eestis edasi ainult

²¹ Vt. pikemalt: Schätzle. Internationales Staatsangehörigkeitsrecht. Bonn, 1962, lk 20–26.

de jure (välja arvatud ehk metsavennad²²) ja arvatavasti riigiõiguslikult sedagi mitte.

Kõik Eesti Vabariigi kodakondsuse sõjajärgset käekäiku puudutavad küsimused on ülipõnevad, kuid Eesti Vabariigi faktilisel taastamisel taanduvad nad ühe olulise asjaolu varju. Nimelt on Eesti Kodanike Komiteede tegevusega esimest korda antud Eesti elanikele ja de jure kodanikele võimalus oma kodakondsuse kohta ise mingi otsus langetada. Ja rahvusvahelise õiguse silmis omab taoline kodakondsustunnustus, mis toimus antud juhul registreerimise näol, väga suurt mõju. Võime rahulikult öelda, et Eesti Kongressi valimistega on Eesti kodakondsus omandanud rahvusvahelises plaanis palju selgemad piirid, kui tal on olnud kogu viimased viiskümmend aastat, ja edaspidi ei ole kuigi raske näidata, miks Eesti Vabariik peab Kodanike Komiteede juures registreerunud oma täieõiguslikeks kodanikeks. Arvaku juriidilised puristid vahepealsest ajast pealegi igauks isemoodi.

Üle jäävad siis «muulased». Nagu ülalpool mainitud, on riigipiiride muutusel kõige üldisemaks põhimõtteks see, et uus riik annab asjassepuutuvatele isikutele oma kodakondsuse. Sellele lisanduvad siis mitmesugused eritingimused — võimalus ümber asuda, kodakondsuse vastu protestida jne. Need erinevused eeldavad aga, et leidub indiviide, kes uut kodakondsust ei taha, kuid elavad vastaval territooriumil. Uus riik on aga kohustatud neile oma kodakondsuse garanteerima.

Selline seisukoht on üldiselt aktsepteeritud juba Esimese maailmasõja järel ja põhines tollal eelkõige lepingute praktilikal (St. Germain, Trianon jne) ja soovil vältida kodakondsusetust. Pärast Teist maailmasõda tõusis kodakondsusetuse probleem eriti teravalt päevakorda ning selle vähendamiseks ja reguleerimiseks on vastu võetud mitmeid konventsioone ja ÜRO protokolle (vt näiteks: *Protocol Relating to the Status of*

*Refugees*²³, *Convention Relating to the Status of Stateless Persons*²⁴, *The Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties*²⁵ jne). Kokkuvõtvalt võib ütleda, et need kõik käsitlevad kodakondsusetust millegi ebasoovitavana. Nii et Eesti Vabariigi faktilisel taastamisel ei saa me enesele ilmselt lubada Eestis elavate de jure mitte Eesti kodanike kodakondsusetat jätmist. Eesti riigi enda seisukohalt ei ole aga just kõige tervislikum saada enesele pool miljonit kodanikku, kel ei ole Eesti riiklusega peale elukoha mingit seost.

Siin võiks meid aidata ülalpool kirjeldatud erinevus *nationality* ja *citizenshipi* vahel. Me anname muidugi alguses kõigile soovijaile vaba voli ümber asuda. Ülejäänud, kes ei ole juba de jure Eesti kodanikud, peavad esitama teatava aja jooksul sooviavalduse kodakondsuse saamiseks. Seejärel võib nende isikute puhul võib-olla veel viivitada teatava «otsustamisajaga» ja näiteks ilmselt kriminaalse kontingendi avaldused ka tagasi lükata, kuid põhimõtteliselt on Eesti Vabariik sunnitud nad oma «riigi liikmeks» tunnustama. Seda aga ainult rahvusvahelises plaanis. St kõnealused isikud omandavad Eesti *nationality*.

Crawford kirjutab uue riigi õigustest oma kodakondsuse andmisel järgmist: «*In the absence of provision to the contrary, persons habitually resident in the territory of the New State automatically acquire the nationality of that state, for all international purposes (minu sõrendus — E. K.), and lose their former nationality but this is subject to a right in the New State to delimit more particularly which persons it will regard as its nationals*»²⁶.

Siit tuleb selgelt esile, et kodakondsuse reguleerimine riigiõiguslikult vastavas riigis eneses ei puutu üldjuhul enam teistesse riikidesse. Nii et Eesti Vabariigil oleks võimalus anda küll kõigile praegu Eesti territooriumil elavaile ja Eesti Vabariigi taastamisel sinna jääda soovivaile isikuile Eesti «riiklik kuuluvus», mitte aga täieõiguslik kodakondsus. St Eesti Vabariigi valitsuse poolt seatud tingimustele mitte vastavad

²² Metsavendade kodakondsuse küsimus on üldse huvitav ja vääriks kindlasti eraldi analüüsi. Kuigi N. Liidu kodakondsuse andmine Eesti Vabariigi kodanikele tulenes kaheldamatult anneksioonist, võib ju väita, et see akt ise ei olnud vägivaldne (N. Liit «garanteeris» endistele Eesti Vabariigi kodanikele oma kodakondsuse). Kodakondsust mittesoovijad oleksid pidanud sellise loogika järgi selle vastu protesteerima. Pärin kindlasti võib metsavendade tegevust muuhulgas ka sellise protestina käsitleda. (Kas neil säilis nõnda ka de facto Eesti kodakondsus?)

²³ United Nation Treaty Series, Treaties and International Agreements registered, filed and recorded with the Secretariat of the UN, Vol. 606, lk 267.

²⁴ UN Documents. A/Conf 9/15.

²⁵ UNTS, Vol. 139, lk 137.

²⁶ Crawford. *The Creation of New States*, in: *International Law*. Oxford, 1979, lk 41.

isikud saaksid küll Eesti Vabariigi *Staatsangehörigkeit*'i, mitte aga *Staatsbürgerschaft*'i. Nad oleksid välisriikide silmis Eesti Vabariigi «subjektid» ja seega Eesti Vabariigi vastutusel (umbes nagu Hongkongi elanikud on «*Subjects of Her Majesty's Government*»), neil ei oleks aga Eesti Vabariigis kõiki kodanikuõigusi. Täieliku kodakondsuse omandamiseks tuleb siis seada muidugi konkreetsed tingimused. Võiks ütelda, tuleb määrata arvestatava eheda sideme kriteeriumid. Need võiksid olla näiteks keeleoskus, kümneaastane paiksustsensus jne.

Nõnda ei astuks Eesti Vabariik rahvusvahelise õiguse normide vastu ja ei diskrimineeriks kedagi, sest taoline kodakondsuse liigendus põhineks mitte rahvuslikul või usulisel eristamisel, vaid selgel juriidilisel järjekindlusele. Keegi ei saa ka sundida Eesti Vabariiki muutama neid põhimõtteid, mille alusel see tahab oma kodakondsust reguleerida. Vähemasti mitte niikaua, kui me lähtume inimõigustele ja demokraatiala rajanevast õiguskorraldusest.

DIXI

MAIT RAUN Jälle eliidi kriisi

Ikestatud maades nagu Eesti omandab eliit palju suurema tähenduse kui seal, kus kultuur oma tavade ja normidega on loomulik asi, mida alati ei märgatagi, kui aetakse äri või tehakse midagi muud niisugust, mis ei puutu otseselt esteetika valdkonda — kultuur omandab suure tähenduse siis, kui tema loomulikku olemasolu püütakse lõõgi alla seada. Eestlastele on kultuur N. Liidu okupatsiooni ajal muutunud rahvuse eneseteostuse mõnikord lausa haiglaslikuks sümboliks. Alati rõhutatakse, et eestlased on kultuurrahvas, et me püstitasime loosungi «Saagem eurooplasteks!» ja saimegi eurooplasteks — et meil olevat oma, Nõukogude Entsüklopeedia, mida tellib iga neljas eestlane, kui arvestada hulka ka sülelapsed. Kuigi üksainus entsüklopeedia tiraažiga üle 200 tuhande eksemplari on tegelikult näide äärmuslikust kultuuri ja teabe defitsiidist. Aga igatahes oli auasi olla kultuuriinimene — sest see tähendas asumist legaalsesse opositsiooni N. Liiduga ja tema vihatud ideoloogiaga.

Et okupeeritud Eestis oli kuni viimase ajani kõik, mis vähegi meenutas normaalset poliitikat, rangelt keelaatud ja karistatav — ei tohtinud olla ühtegi parteid ega noorsooühingut, rääkimata parlamendist —, siis osutus kultuuriline opositsioon peamiseks ja ehk isegi ainsaks opositsiooni vormiks. Need, kes tundsid endas poliitikalduvusi, pidid oma ambitsioone sublimeerima kultuuritöös. Võib arvata, et paljudki, kes luuletavad, maalivad või kirjutavad romaane, teeksid paremates oludes midagi muud kui kunst — nad oleksid kas poliitikaanid, kuuluksid finantsoligar-

hiasse või leiaksid mõne muu andekohase tegevusvälja. Ja paljud kunstiannetega inimesed ei saanud neis oludes kunstnikeks ega luuletajateks — sest inimesel peab olema väga tugev närvikava või erakordne missioonitunne, et sotsialistliku realismi vaimse terrori kiuste teha puhast kõrget kunsti. Loomupäraste kunstnike hinged ei pidanud sellistes tingimustes sageli vastu. Seda olukorrajeldust võib võtta kui üht tõlgendust sellele, miks Eestis kunst türleb enamasti üksnes toidulaua ja muu olustikulise ümber — ja miks on ta sageli ilma sära ja sügavuseta. Sest poliitikud ja ärimedehd võivad olla küll andekad ja targad inimesed, aga nad ei ole tunde-, vaid pigem mõistuseinimesed.

Ja olukord, kus need, kes peaksid tegema kunsti, seda ei tee, ja teevad need, kellel puudub selleks kutsumus — see olukord isegi mingil määral, parema puudumisel rahuldab N. Liitu, kuigi tähendas eesti kultuuri ja sellelt võrsuva opositsioonimeele säilimist. Sest diletantismi vohamine eliidi hulgas tõi pikapeale kaasa eesti kultuuri üldise tülpimuse, steriilsuse ja regressi. Lõpude lõpuks ei lubatud kultuuris kaugeltki kõiki selle vorme, ei lubatud kunstialade mitmekesisust, mis on kultuuri arengu üks põhitingimusi. Mitmekesisuse vastu võitles edukalt N. Liidu tsensuur. Meie, eestlaste — kes me ise uskusime, et oleme Euroopa kultuurrahvas — meie saatuseks oli määratud eliidi, kultuuri ja selle kaudu kogu rahva aeglane väljasuremine.

Viimaste aastate vaimne taasärkamine on selle tendentsi peatanud. Kuid on toonud kaasa ka konflikti eesti kultuuris.

Ootamatult on selgunud, kui vähe meil on tegelikult ehedat kunsti. Ja kuidas kultuuri-

tegelased tunglevad poliitikasse. Juba loome-
liitude pleenum kevadel 1988 andis märku
sellest, et Eesti loominguliste inimeste,
eliidi missioon on märksa üldisem kui kunst.
Rahvas oli usaldanud oma eliiti ja eliit tõestas,
et ta suudab leida õige hetke, millal alustada
aktiivset vastupanu võõrvõimudele. Intelli-
gentsilt saadud tõuge tegi võimalikuks massi-
lised rahvalikumised, eriti Rahvarinde.

Ent seejärel hakkas toimuma midagi kum-
malist: paljud populaarsed kunstiniimesed
hakkasid käituma nagu poliitikud, hakkasid
turnima liikumiste ja parteide juhtkondades,
unustades täiesti, et rahva südametunnistuseks
said nad oma kunsti, aga mitte ideoloogiliste
kihutuskõnede ja leheartiklite läbi. Kusjuures
kunstiniimest on võimalik ette kujutada
vabadusvõitlejana, ideede generaatorina, süti-
tajana (nagu on suutnud vabadusvõitluse
liinil püsida Hando Runnel ja Arvo Valton,
kes deklareerivad, et nad ei astu ühtegi
parteisse) — aga poliitik on ju spetsialist.
Ja hoopis peenem spetsialist kui näiteks
torulukksepp. Poliitikul on spetsiifilised
omadused, mille hulka kuulub ka diplomaat-
ia-oskus.

Kunstnik ei pea olema diplomaat, vaid
siiras ja isegi naiivne olend. Ja kui ta ka on
loomult mõistuseinimene, siis loometöö pon-
nistamine on jätnud temasse kunstniku kutse-
haiguse. Seetõttu on koomilise, aga aja
möödues aina valusam näha kunagiste
kunstijüngrite ponnistusi. Karikaturist Heinz
Valk on täielikult kaotanud huumorimeele —
ja tal ei ole tekkinud ka poliitilike omast
kainust —, niipea kui juttu tuleb Rahva-
rindest. Rein Ruutsoo, tuntud Pöögelmanni-
uurija mõtteavarus kahanes kihisevateks
vihamullideks niipea, kui selgus, et teda ei
peetagi Eesti suurimaks dissidendiks *a priori*,
veel enam, ta ei ole üldse dissident, vaid
püsitu inimene, kelle tegudest ei tundnud
N. Liit end isegi nii palju riiatuna, et ta
oleks välja visatud kommunistlikust parteist.
Ja muidugi maalija Enn Põldroos, kes tõsis
ustava perestroika-mehena kuritegeliku EKP
veelgi kuritegelikuma Büroo liikmeks ja mõis-
tis hukka «Pikri» aasimised kommunistide
aadressil — ja üleöö hakkas liberaaliks,
ultravasakpoolselt parempoolses, nagu saaks
uus silt varjata senised mustad plekid, millest
kahtlemata markantsem on 24. veebruaril
1988 Võidu väljakul peetud iseseisvusevasta-
ne kõne Vaino «tööravamiitingul». Aga ei,
nagu kunstnik ikka ta vist isegi ei märka
endal musti plekke ja erakordselt emotsio-
naalse inimesena — kuigi ta oma targutus-
tega väsimatult rõhutab enda kõrget intellek-
tuaalsust — teeb neid musti plekke juurde.
Ei ole kaua tagasi, kui ta massiteabe kaudu
kuulutas Eesti Kongressi fašistlikuks. Niisugu-

seid asjatult ennast kompromiteerivad ini-
mesi leidub veelgi. See teater või häppe-
ning, mida praegu mängitakse, jätab kind-
lasti oma jälje nii Eesti ühiskonna kui
kultuuri tulevastesse käsitlustesse.

Ja neist siirastest inimestest kumab selgelt
läbi ka nende tegevuse eesmärk. Kuni ühis-
kond oli sumbumine, nokitsesid nad oma
pintslite ja pliiaatsite kallal. Ja troonisid oma
erialaliitude valitsevatel juhtpostidel, kuhu
andekamad, südamest kunstnikud ei läinud.
Nüüd aga, jäämineku ajal on nad avastanud
võimaluse pääseda opositsioonist — pääseda
võimu juurde. Tõeline kramp tabas pal-
jusid loomeinimesi siis, kui Savisaar hakkas
moodustama sõnades «laiapõhjalist», aga te-
gelikult Rahvarinde valitsust. Teades Savi-
saare sümpaatiad ja antipaatiad, valasid
nad järsku kõik korruga tigiduse välja Eesti
Kongressi peale, kus nad süüdistasid Eesti
Kongressi paljudes surmapattudes, aga kõik
need taandusid üheks — nad süüdistasid
Eesti Komiteed võimuhaaramise katses.
Heinz Valk pani ühe oma kirjatüki peal-
kirjaks koguni «Võimu ei kingita». Siit
paistis häirivalt läbi Rahvarinde-sisene või-
muvõitlus: kes on lojaalsem rahvarindelane,
kes meeldib Savisaarele rohkem, kes suudab
haarata suurema noosi portfelli, palkade
ja privileegide laost. Oli ju Valk tol hetkel
Rahvarinde eestseisuse liige, Ruutsoo üks
Rahvarinde peamisi ideolooge, Põldroos
Rahvarinde fraktsiooni juht Ülemnõukogus
jne. Ja kõik nad uskusid — ja usuvad ehk
praegugi veel —, et kuulumine rahva eliiti,
olemine rahva südametunnistust on neile min-
gi eluaegne tiitel. Mitte tunnustus kunsti ja
kultuuri edendamise, st vaimu poolel olemise
eest, vaid midagi sellist, mis tagab edu ka
saamatutes ja seda avalikumates võimuambit-
sioonides. Väga kahju on näha, kuidas palju
dest tõsiseltvõetavatest «eesti asja ajajatest»
on saanud üleöö kuulsuse narrid. Mõnikord
tahaks hüüda, et nad võtaksid ometi kiiremini
taas oma pintslid ja pliiaatsid, tõstaksid oma
vaimurelvad. Sest tegelikult suudab ju
kunst pakkuda palju rohkem hingeülendust
kui poliitika. Poliitika tehakse ära nagunii —
ja palju kompetentsemalt, kui seda suudavad
kunstnikud. Muide, just kompetentsuse puu-
dumises ei süüdistanud Eesti Komiteed
selle peamised kriitikud eriti — küllap nad
tundsidi alateadlikult, et on ka ise ebakompe-
tentsed.

Seni aga kasvab lõhe veendunud kunsti-
jüngrite ja nende vahel, kes tahavad kasu-
tada kunsti hüppelauana piruka juurde.
Lõpuks kannatab sellest kunsti ja eliidi
maine — kõige rohkem kannatab eesti
rahvas.

MEIE INTERVJUU

OLLA ENESE MOODI

KAIDO KAMA intervjuu Andres Heina-
puule

Tegelikult oleksin tahtnud selle intervjuu teha täiesti poliitikavaba, aga et mitte valmistada pettumust lugejatele, alustan siiski paari poliitilise küsimusega. Kas Eestis või maailmas on poliitikuid, keda eriti hindad, kas sul on poliitikutest eeskujusid või autoriteete?

Eesti poliitikutest midagi hääd rääkida on raske. Lõhe Eesti poliitikas ei ole viimase 2—3 aasta teema, see on sama, mis oli omal ajal Jakobsoni—Hurda vastuolu, sama, mis kulmineerus Pätsu—Tõnissoni vastuoluna. Yhed ei olnud poliitikkaks võimelised seetõttu, et neil oli liiga vähe aateid, teised jälle seepärast, et neil oli aateid liiga palju, aga vähe võimet neid praktikas ellu rakendada.

Praeguses Eesti poliitikas on vähe neid inimesi, keda yldse poliitikuteks pidada saab. See on tingitud 50 aastat kestnud lõhestavast valikust sel alal. Pysima jäid need, kes olid totaalselt kohasäilitamised, st ilma isikliku tahteta käsutäitjad, ja need, kes jäid oma põhimõtetele kindlaks hoolimata repressioonidest ja surmaohustki. Yhed pole poliitikud sellepärast, et neil ei ole muud eesmärki peale kohasäilitamise, teised jälle on liiga kindlameelsed, võimetud kompromissideks ja paindlikuks tegevuseks. Arvan, et tõelisi eesti poliitikuid me veel ei tunne, aga nad tekiavad kindlasti.

Põhimõtteliselt saab seda sajandipikkust vastuolu siiski viia olemuslikule alusele, see on olemine enda moodi ja olemine kellegi teise moodi. Iseolijate liin on Hurdast alates yle Reimani Tõnissonini toiminud luterlike pastorite kaudu, nii hämmastav, kui see ka ei ole ja nii vähe iseolijad kui praegused luterlased siin Eestis ka olla suvatsevad. Teine liin on papa Jannsenist alguse saanud Eesti-maailm. «Pastlamehest saapameheks» — olla väärikas, olla keegi, see tähendab olla kellegi teise (Jannsenil sakslase) moodi.

See kyll ei puutu poliitikasse, aga, nagu teada, kõik on poliitika: inimene, kellest peab väga hästi rääkima, on kadunud Uku Masing, kes hoidis Eesti iseolemist suurel määral ainuisikuliselt läbi aastakymnete, olles ära tõugatud nii punavõimust kui luterlikust kirikust.

Kui oleksin prantslane, oleks mu autori-

teediks kindral Charles de Gaulle. Meie suhtes on ta käitunud inetult: kindlustamaks Prantsusmaa positsioone flirtis ta Moskvaga ja myys Baltikumi maha. Aga oma prantsuse asja ajas ta hästi. See, et praegu räägitakse neljast sõja võitjast, on ainuüks tema töö. Ta ajas Churchilli sellega hulluks, et käitus «reaalsusi» arvestamata kogu sõja aja nii, nagu oleks Prantsusmaa olemas, ja ta saavutas oma eesmärgi.

Väga suur poliitiline eeskuju on Iisraeli riigi ajalugu viimase sajandi jooksul. Uusjuudi riigi loomine on kõige stiilipuhtam pretseident, et taoline asi on yldse võimalik. See peaks olema lootus ja tugi kõigile maailma rahvastele, kellel praegu ei ole oma riiki.

Maailmast pole tuua palju näiteid selle kohta, kus ainult «reaaliate arvestamisega», ilma omapoolse kindla eesmärgiseadeta oleks midagi saavutatud. Sellepärast eelistan alati iseolijaid konjunktuuristidele. Igal inimesel ja igal rahval on õigus elada, olla omamoodi, ilma et see õigus peaks olema kuidagi põhjendatud, tõestatud.

Käesoleva aasta jaanuaris olid Eesti Kenser-vatiivse Rahvaerakonna asutajaliikmete hul-gas. Milline on EKRE funktsioon Eesti poliitilises elus?

Hoolimata oma väikesest liikmeskonnast ja suhteliselt väikesest esindusest parlamen-taarsetes kogudes, täidab EKRE Eesti yhiskonnas ysna olulist rolli. Esiteks, ta on piisavalt radikaalne, langemata ERSP-likku jääkusse. EKRE radikaalsus on ERSP omast suuremgi, kuid ta peaks minu meelest olema võimeline tegema konstruktiivset, tulevikku suunatud poliitikat. Yks konkreetne näide on meie maareformi kava, millest hakkasime rääkima juba enne EKRE amet-likku formeerumist ja mis sai lõpliku sõnas-tuse varakevadel. Praegu on samad mõtted arutusel Ylemnõukogu maaelu komisjonis. Samadel printsiipidel põhinev maadeklaratsioon eelnõu oli ette valmistatud juba Eesti Kongressi esimeseks istungjärguks. Siis jätisime ta päevakorrast välja, et vältida liiga ägedaid vaidlusi. Teiseks istungjärguks oli sama eelnõu nii vastuvõetavaks muutu-nud, et otseseid vastu-sõnavõtte polnud yhtki, deklaratsioon võeti mõningate redaktsiooni-liste parandustega vastu.

Meil Eestis kehtib praegu kaks poliitilist skaalat, mis omavahel päriselt ei kattu. Yks on traditsiooniline parem-vasak-skaala, suh-

tumise järgi isiku ja yhiskonna vahekorda. Teine on astendatud seose järgi endiste poliitiliste struktuuridega. Ta ei kattu esimesega, sest meil võib äsjane või praegunegi kommunist olla traditsioonilise skaala järgi parempoolne, st palju rohkem turumajanduse mees kui mõni sotsiaaldemokraatlike sympaatiatega ERSP-lane. EKRE on parempoolne erakond mõlema skaala järgi, nii programmi- liste seisukohtade poolest kui seetõttu, et EKRE-sse ei kuulu suuremalt jaolt inimesi, kes oleksid endised või praegused punased. Sellise EKRE loomine oli ylivaljak.

Yks EKRE funktsioonidest on olnud ka parempoolsete jõudude yhendamise. Oleme käima pannud mitmed yhisaktsioonid, peaaegu kõik parempoolsete ja keskerakondade yhisavaldused on olnud EKRE algatatud.

Kas see Eesti oludes lausa erakordne koostöösoov ei ole tingitud EKRE väiksusest?

Ei. Kõik Eesti erakonnad peale ERSP on sama suurusjärku. Erinevus on praegu ainult selles, kes oskab endale paremini reklaami teha. Kui tahaksime olla ainult suured ja tähtsad, võiksime konservatiivsuse nime all maailma mööda ringi ratsutada, kartmata konkurents, sest oleme Eestis ainuke selle nimega erakond (võrdluseks: kristlikke demokraate on kaks erakonnatäit). Selle asemel me ikkagi oleme teinud tööd kodus, oleme aeg-ajalt Eesti Komitee tööd tehes erakonnaasjadki veidi laokile jätnud. Meie eesmärk pole mitte lihtsalt olla, vaid tegutseda, seades praegusel vastutusrikkal ajal yldrahvuslikud huvid esiplaanile erakondlikega võrreldes.

Kas vähene esindatus ei mõjusta üldse EKRE poliitikas osalemist?

Mõjutab kyll, ja väga otseselt. Eesti Komitees on meil praegu kolmeliikmeline fraktsioon, Ylemnõukogus olen mina yksi. Et olen ainus EKRE esindaja Ylemnõukogus, on mu tegevus seal kyllalt omapärane. Kui nyud uus reglement sätestab, et yks saadik saab kuuluda ainult yhte töökomisjoni, olen väga ränga probleemi ees, sest seni olen kuulunud kolme: riigikaitse-, õigus- ja maelukomisjoni, kus ma vastavalt arutusel olevate probleemide olulisusele minu ja EKRE jaoks, aga samuti mõjutamise võimalikkusele olen vaheldumisi töötanud, ja võin öelda, et kyllalt tulemuslikult. Olemata komisjoni liige, olen osalenud omandiseaduse vastuvõtmise eel ka majanduskomisjonis.

Kas sa oled taara usku?

Kuigi põlvnen otseselt eestiaegsetest taarausulistest, ma ise taara usku ei ole. Ma ei täida mingeid kindlaid usurituaale, samas pean end religioosseks inimeseks. Minu usku võiks ehk nimetada maa-

usuks, aga seletada või defineerida seda on kyllalt raske, see nõuaks eraldi pikemat juttu. Praegune aeg, mil Eestimaa on täis igasuguseid ebauske (IME-usust imearstide otsimiseni, ufoloogia ja katoliiklus seal vahepeal), on väga ebasoodus selle propageerimiseks.

Tegelikult oled sa linnapoiss, Viljandis üles kasvanud. Kuidas sai sinust võrukene ja mis tulid siia Karula metsa elama?

Kui keegi on linnas sündinud, ei tähenda, et ta oleks päritolult linnainimene. Kolmanda-neljanda põlve linlasi ei ole kindlasti yle 10% eesti rahvast.

Viljandiga olen seotud ainult niipalju, et olen seal sündinud, kasvanud ja koolis käinud, aga ei mu isa ega ema pärine Viljandi- maalt. Isa poolt olen võrukene ja ka ise loen end võrukeseks.

Arvan, et iga eestlane, ükskõik, kas ta on sündinud Tallinnas, Pärnus või Tartus, peab teadvustama, kust ta pärit on. Et olla eestlane, peab olema pärit mingist maakonnast, mingist kihelkonnast, nii nagu selleks, et olla inimene, peab olema mingist rahvusest. Ei ole olemas maailmakodanikku, kes ei kuulu yhe kindla maalapi kylge. Ja kui niisugune on, siis on see selline inimkontingent, kes endas mingit suuremat informatsiooni edasi ei kannab.

Poolverelise võrukesena olen kasvanud yles kirjakeelses kodus. Võru keelega puutusin maast madalast kokku suviti vanaema juures Põlvas. Pärus uuesti hakkasin võru keelt kõnelema täismehena, kui sai Võrumaa- le elama asunud, sedakorda Lääne-Võru- maale Karula kihelkonda. Praegu minu võru keel on rohkem Karula keel, aga Põlva aktsent on siiski tuntav.

Kujutasin oma elu ette ainult võrukeelses ymbruses, ja et Karulas on Võrumaa kõige suurem mets, oli ysna loomulik, et elukoht kujunes siia. Mu isakodu Põlvas on Eesti ajal väga väärt talu olnud, aga praeguseks tähendab see maja kesk suurt kolhoosipõldu ja niisuguses elamist ei pea ma hästi võimalikuks.

Ometi oled poolverelise võrukesena pakkunud välja uue võru kirjaviisi.

Yldiselt on ysna tavaline, et ykskeelne inimene ei loo omale kirjakeelt, sest tal pole võrdlusvõimalusi. Sel alal oli mul varasem kogemus — olen koos Kalle Elleriga teinud ladinatähelise mansi kirjaviisi. Sageli tehakse see viga, et aetakse segi foneetiline transkriptsioon ja kirjakeel. Arvatakse, et kirjakeel peab häälikuid täpselt ja yksyheselt edastama. Tegelikult on kirjakeel kokkuleppeline. Me võime keelt edasi anda piktograafiliselt või silpide kaupa, siis ei oma häälikud ega

foneemidki mingit eraldi tähtsust. Samamoodi on täht-häälik-süsteem kokkulepe, kus ei pea juuksekarva lõhki aama. Et senised võru keele ylesmärkimise viisid olid enamasti tyograafiliselt keerukad, pakkusin välja yhe lihtsama, mida olen kasutanud ka näiteks enese toimetatud «Võro-seto tähtraamatus». Oled üks vähestest eestlastest, kes on läbi rännanud peaaegu kõik meie idapoolsed sugulasrahvad, seejuures ilma konkreetse akadeemilise ülesandeta. Kuidas selline huvi tekkis?

Kõige esimesed, kelle juures käisin, ei olnud yldse soomeugrilased, vaid hoopis Kaukaasia mägirahvad (karatsaid, abhaasid, svaanid). Huvi põlisrahvaste vastu võib olla alguse saanud hoopis sealt. Selle asemel et turistina yhest baasist teise sõita, käisin kaks korda jala yle Kaukasuse pääaheliku, väljaspool klassikalisi turismarsruute.

Põhimõtteliselt huvitasid sugulasrahvad mind juba keskkoolipäevil. «Helleros» lauldes see huvi kasvas.

Minu esimene minek sugulasrahva juurde oli 1978. aasta kevadel. Olin ylikooli bioloogide ekspeditsiooniga Jamali poolsaarel, pärast läksime Mikk Sarvega kahekesi Mansimaale, kus oli paar Eestis käinud tuttavat ees. Hiljem on siis tulnud kõik need Vepsakäigud, Marimaa ja Udmurdimaa jne. Kõige põhjalikumalt olen siiani tegelnud mansidega. Mis asju sa meie sugulasrahvaste juures ajad?

Minusuguse vennikese tegevus võib paista mingi mättaräpsimisena, sest ma tean yht-teist väga paljudest asjadest, pole aga võimeline yhelgi alal dissertatsiooni kirjutama. See polegi mu eesmärk. Minu eesmärgiks on olnud pyyda leida meetodeid, teid, võimalusi, kuidas need rahvad saaksid ellu jääda, ja yldistades ka see, kuidas eesti rahvas saaks ellu jääda. Need symptomid, mida võime jälgida erineval assimilatsiooniastmel sugulasrahvaste juures, on kõik juba suuremal või vähemal määral märgata ka eestlaste juures. Nii võiks minu missiooni nimetada rahvuspoliitiliseks.

Ka selles poliitikas, mida teen Tallinnas, Ylemnõukogus, Eesti Komitees ja mujal, on tuntav soome-ugri taust. Mul on ysna selge rahvaste säilimise ja hävimise mehhanism, see, millised on assimilatsiooni astmed, mis on tema tunnused, mis syytud kaasnähud ja mis ohtlikud. See võib-olla annab mu poliitikutööle teistsuguse mõtteskaala.

Ja veel — elav kogemus loodusrahvaste juurest on aidanud mul paremini maailma mõista. Sellega seoses on mind mõjutanud Uku Masing ja tema boreaalfilosoofia, vastandina indogermaani filosoofiale. Yks on toetanud teist: teoreetiline baas on aidanud

rohkem aru saada, mis toimub seal kohapeal, ja see, mis toimub seal, on aidanud rohkem lahti mõtestada ka mujal maailmas toimuvaid asju.

Juunikuus kirjutasid Joškar-Olas Eesti Uurali Seltsi esindajana alla Soome-Ugri Rahvaste Noorteassotsiatsiooni asutamis-ürikule. Mida sa loodad sellelt assotsiatsioonilt?

Seni on soomeugrilasi yhendavaks sillaks olnud rahvateadlased. Kuid tänapäeva filoloogide, folkloristide ja etnograafide häda on selles, et eriteadlast huvitab eekõige kas mõne kindla keele sufiks või postpositioon või kleidilõige või ornament, mis eri rahvastel kordub. Ornamentiurija ei tea midagi keelest, keeleuurija ei tea, mis puud sellel maal kasvavad. Igasuguses uurimistöös jääb puudu interdistsiplinaarsusest.

Nyyd moodustati praktiliselt esimene kõiki soome-ugri rahvaid yhendav organisaatsioon, ja ta ei ole spetsiifiline, pole seotud mingi akadeemilise erialaga. Assotsiatsiooni põhitegevus saab eelkõige olla yldkultuuriline kontaktide ja kogemuste vahetus. Tihti on üks rahvas leidnud mõnes nyansis parema olemise võimaluse ka uusaege tsivilisatsiooni tingimustes, oskuse, võimaluse end säilitada. Neid kogemusi saab vahetada.

Assotsiatsioonis on ka kindlad poliitilised tendentsid, mille põhieesmärk saab olla üks: kuidas need rahvad saaksid säilida.

Assotsiatsioon annab võimaluse ka teadustööd ymber orienteerida. Teaduslikul uurimistööl saab olla mõtet ainult sedavõrd, kui võrd sellest uurimistööst on neil rahvastel enestel kasu. Kui meil on esemed riivilil, laulud lintidel ja sõnad raamatus n-õ maailmateaduse huvides, aga seda rahvast enam ei ole, on see isegi ebaeetiline. Teadus ei tohi olla eesmärk, nagu ta on Vene-Saksa kultuuripildis. Nende jaoks on teadus hea teadus ainult siis, kui ta on valmis. Lõplikult valmis saab ühe rahva teadus siis, kui see rahvas on surnud. Assotsiatsiooni mureks on hoolitseda ka selle eest, et yhegi rahva teadus kunagi valmis ei saaks.

Et on lootust muuta assotsiatsioon rahvusvaheliseks, siis võib ta saada oluliseks infovahendajaks Lääne ja Ida põlisrahvaste vahel.

Paljud on avaldanud arvamust, et kontaktide loomine idapoolsete hõimurahvastega kujutab enesest heategevust. Kas eestlastel on võimalik neist kontaktidest ka kasu saada?

Esiteks, meil on erinevad ellujäämise kogemused, mida võime vastastikku kasulikult vahetada. Meie pysime praegu euroopaliku kultuurrahvana, st meie keel ei ole selles mõttes hävimisohus nagu ida pool, samas hävib ta võõrmõjude ohjeldamatu sissetungi-

mise läbi. Meie muu originaalne kultuur on aga peaaegu täiesti hävinud. Pole olemas eesti kaasaegset muusikat või eesti kaasaegset arhitektuuri, mis oleks selgelt rahvuslik. Erinevalt näiteks jaapanlastest, kellel on äratuntavalt jaapani arhitektuur ja muusika. Jaapanlaste kõrvale julgen praegu panna marid, kelle estraadimuusika, mida mängitakse kitarride ja trummidega, on äratuntavalt mari muusika, kuigi ta pole etnograafiline ega folklooritöötlus. Samamoodi mari õmblusvabrikud ja keraamikatöökojad kasutavad rahvuslikku ornamenti. Kui meil midagi niisugust tehaksegi, on sellel mingi Stieglitzi kunstikooli maitse juures. See on läbi sakslase enese juurde tagasipöördumine, ta ei kasva orgaaniliselt välja meie rahvaskultuurist. Marilastele, vastupidi, on kasulik õppida meie kaudu, kuidas olla euroopalik kultuurirahvas. Kasu on kindlasti vastastikune, kuigi suurem osa eestlasi praegu seda endale ei tunnista.

Teine kasu on veel puhtamalt pragmaatiline. Ei ole võimalik kujutleda sõltumatut ja stabiilset Eesti riiki, mille kõrval on võimas pyha ja jagamatu Venemaa. See tähendab, et mida rohkem on alles mansisid, marisid, vepsulasi jt, seda rohkem on meilgi lootust pysida ja kesta. Mida vähem neid alles on, mida monoliitsem ja tugevam on Venemaa, seda vähem on ka meil lootust. Kogu Lääne-Euroopa alates soomlastest teeb vea, kui ta arvab, et Vene impeeriumi tuleb hoida ja säilitada, et ta ei muutuks ohuks laiemalt lääne poole. Mida tugevam on Vene impeerium, seda ohustatum on ka lääne demokraatia. Ylim narrus oleks meil korrata nii sakslase ja prantslase kui soomlase viga ja öelda: selle nimel, et saaksime venelasega rahulikult asju ajada, ei pööra me tähelepanu maridele. See oleks tegelikult seesama poliitika, mida meie suhtes ajavad praegu Bush, Baker ja teised sarnased.

Paar aastat ehitasid sa muude tööde kõrvalt ühepuupaati. Milleks sul seda tarvis oli?

Ega tegelikult mul seda paati nii hädasti vaja ei olegi, aga himu nende paatide järele tuli Vepsamaal, kus neid praegu on veel palju. Seal sai sõidutunde kätte ja ka arusaama, kui unikaalne see riistapuu maailmakuultuuris on. Siis sain teada, et mingi ime läbi on meie plastmassiajastus niisuguse paadi tegemise oskus ka Eestimaal säilinud, et me ei pea mõnest Looritsa raamatust lugema, et kunagi osati niisugust asja, et tõepoolest on veel elusaid inimesi, kes seda oskavad. Ma ei tahtnud lasta sellel oskusel koos nendega surra, nii tuligi lihtsalt selle vastu hakata, ise oma tegemisega. Sai paar aastat nende meestega jahitud, kes seda tööd oskavad. Lõpuks sain yheda neist, Mart

Tolbergiga, kes elab Härma kylas Suure-Jaani kihelkonnas, jutule. Tegime temaga yhe haabja koos valmis, ja pärast seda sai pika valu ja vaevaga yks ka ise valmis tehtud.

Kahjuks on see oskus mul nüüd unarule jäänud, lõppenud selle yhe paadi tegemisega. Tegelikult peaks see oskus laienema seni, kui seda on võimalik vanade oskajate käest õppida, mitte minusuguse pooltegi käest.

Ütleid, et haabjas on üks maailmakultuuri tippsaavutus. Mis on sinu jaoks kultuur?

Kultuur pole ainult hunnik raamatuid või mingi ballett itaalia moodi. Kultuur on elamise viis ja ta puudutab praktiliselt iga eluvaldkonda, ta ei ole lahutatav religioonist. Ka see on religioon, et liha suitsutatakse lepuuga ja et me siin kodus kytame sauna ainult lepuuga, see, et mingitel kindlatel päevadel tööd ei tehta, ükskõik kui kiire ka ei oleks.

Seejuures pole kultuur mingi yks ja universaalne, maailmas on palju erinevaid kultuure. Meie kultuuri määrab näiteks ka see, kas sööme noa ja kahvliga, võtame toidu näpu vahele või kasutame söömiseks pulki. Mehe ja naise suhted on osa kultuurist, mis on igas kultuuris isemoodi. Näiteks udmurdid ei suudle.

Kultuur on ka see, kuidas lapsed maal kasvavad. Vaadates, kuidas kasvavad mu oma lapsed siin Liivakingul, jõuab täie selgusega pärale laste kasvatamise absurdus praeguses linnamiljões. Siin hakkab laps ilma igasuguse töökasvatusega ise tööd tegema, oma võimete kohaselt, mu enese kõrvalt, rohkem kyll mu naise Pille kõrvalt. 8-aastane tytar Kärg lypsis ära lehma, kui Pille oli Tallinnas vanaema matmas, ja sai selle tööga suurepäraselt hakkama. Ta kodus mulle ka kindad, millega käisin eelmine talv Tallinna vahet. 7-aastane poeg Põvvat lõhub ära pliidipuud, kui nad ei ole liiga okslikud või liiga jämedad, seejuures pole keegi talle puulõhkumist õpetanud. Mina ise õppisin puid lõhkuma kymme aastat vanemana kui Põvvat. Loomade igapäevane metsa viimine ja metsast toomine on nende töö, neil on kindlad tööd talituse juures, oma lõigud kapsamaal, mis tuleb ära rohida. Ausõna, pole seda muret, millega laste vaba aega sisustada. See on ka osa kultuurist. **Kas lapsed ise ikka on niisuguse orjusega rahul?**

Lapse jaoks tööd välja mõelda ei saa. Seda kõike on tarvis teha, ja lastele meeldib kasulik olla. Nad on ise uhked selle yle, millega nad hakkama on saanud. Muidugi, aeg-ajalt tuleb pahanudusi ka ette, aga probleemeid ei ole põhimõttelist laadi.

Su jutust tuleb välja, et sajandeid vanad asjad, viisid ja oskused on kultuur. Kas tänapäeva tsivilisatsioonil siis polegi neile

midagi kõrvale või asemele panna?

On selge, et me ei saa jääda pastel-desse, et me ei saa minna tagasi puu otsa jne. Austraalia pärismaalased sõidavad ookeanile paadiga, mille taga on kaks kõige võimsamat Johnson-paadimootorit. Aga pyygiistad on kiviaegsed. Antud looduslikes oludes, antud meres, antud kala puhul töötab aastatuhandete-vanune kogemus paremini mis tahes plastmassist või nailonist. Loomulikult on tänapäeva tsivilisatsioonil meie mõndagi kasulikku pakkuda. Aga siin tuleb leida optimaalne vahekord. On täiesti normaalne, et igas tulevikus eesti kodus on personaalarvuti. Kuid keegi ei saa mind panna uskuma, et Eestis oleks mingi parem majaseina materjal kui okaspuupalk. Või siis meie linnakultuurist pärit 70 cm paksune paekivimyyr.

Aastasadu ja -tuhandeid vana osa kultuurist on juba läbi käinud loodusliku valiku sõelast. Lihtsalt on hiliskultuuriga võrreldes käibinud piisavalt kaua ning läbi teinud kontrolli. Nyyd selgub, et mullbetoon on radioaktiivne. Niisuguseid asju võib selguviisid, mis on kestnud aastasadu ja -tuhandeid, on valiku juba läbi teinud ja seetõttu antud da veel, kui on piisavalt aega. Need asjad ja kliimavõõndile, antud elatusalale ja muudele tingimustele vastavaks kujunenud. Kindlasti osutub ka tänapäeva kultuurist osa sobivaks. Kysimus on ainult selles, kui pika aja jooksul see osa selekteerub ja kas selleks on aega või ei. Kuna arvata on, et juba ökoloogilistel põhjustel seda aega ei ole, siis peame ise, analoogiatega põhjal aimates selekteerima, mis peab olema tingimata sellest vanast ja mida me võime oletatavasti tänapäeva kultuurist pruukida, ilma et see meid kahjustaks. Teine oht on, et selleks ajaks, kui meil tekib piisav ajaline taust, on praeguse massi-

kultuuri tingimustes toimunud juba piisav akulturatsioon, nii et me ei ole suutelised enam vana taastama. Selleks ongi vaja hoida vana kultuuri alles. Et ei kaoks ära oskus palkseina yles raiuda. See oskus peab säilima kas või paaris-kolmes peres seni, kui me oskame anda lõpliku hintriangu muude materjalide suhtes.

Vana iga hinna eest ei ole optimaalne. Tihtipeale Euroopa tüüpi retro eelistab ka tehnilise tsivilisatsiooni vanemaid vorme. Auruvedur olla palju armsam kui diiselvedur jne. Sellest ei saa mingil juhul lähtuda. Tehnilise tsivilisatsiooni eilne sõna ei ole see, mida peaksime taga igatsema. Peame taga igatsema seda, mis on läbi teinud aastasadade ja -tuhandete väärtustamise, ja kasutama seda, mis on tõesti tänapäeva tsivilisatsiooni kõrgtase, aga vaheastmeid meil taga nutta tarvis ei ole.

Kas te olete kõik oma põhimõtted siin Liivakingul ka tegelikku ellu viinud, praktikas läbi proovinud?

Meie Liivakingu-elu on ikkagi ideaali ja meie majanduslike ja tehniliste võimaluste keskmise. Siiski on väga hea tunne, kui sa tead, et sinu lapsed söövad peamiselt seda kraami, mis on kasvanud oma põllul, kuhu ei ole aetud mingeid kemikaale ega hormone. Ka loomad, kelle liha sööme, on oma kasvatatud ja söönud oma põllult ja karjamaalt. Vaevalt et nii puhast paika kui siin yldse Eestis on võimalik ette kujutada. See on kõrgustikuala, siit jõed algavad, ainus saast, mis siin on, tuleb otse õhust ja vihmaga. Ja ikkagi — hiljaaegu sain teada, et üks lähikonna kolhoose pyydis hakata tegema valuutaäri lepasõega, aga see ei läinud välismaa turul läbi, sest oli radioaktiivne.

Juuni 1990

ELAV AJALUGU

PROMOVENDI BERNARD KANGRO ELULUGU

Ennemuiste sündinud Antslas laps. Ei sündinud ometi päris Antslas, sündinud Vanas Antslas. Ei sündinud muidu laps, sündinud poiss laps.

Lapse sündimise ajal purenud üks marru läinud bernardiiner Antsla mõisahärrat. Tite ema sellest kuulda saades pannud kohe poisi nimeks Bernard. Ei Bernard ole sellest marru läinud ühtigi. Jäänud üsna talt-saks.

Poiss kasvanud aasta, kasvanud teise, kasvanud tüki kolmandatki. Olnud teine muidu päris normaalne, aga viimaks hakanud ometigi luuletama. Eks nüüd emal aru käes, et nime panemine viimaks mõjuma hakanud. Aga ei parata enam midagi. Mis tehtud, see tehtud. Pandud siis poiss kooli. Aga ei kooliski paremat ühtigi. Poiss luuletanud aina edasi. Viimaks saadetud teine ära üli-kooli.

Ennæe, nüüd poisil kohe teised tuurid sees. Niipea kui Tartu linna jõudnud, hakanud teine gentlemaniks. Ei ole teisel küll elumehe pükse olnud, aga muidu annud gentlemani mõõdu välja. Eks nüüd hakanud teisele tütarlapsed ligi tikkuma. Tikkunud, tikkunud, viimaks saanudki teise kätte. Gentleman seda nähes kohe südameid purustama. Purustanud ühe, purustanud teise, purustanud tüki kolmandatki. Ei neljandat ole enam katki saanud. Kakestanud hoopis oma südame pooleks. Sedamaid jätnud poiss gentlemani ameti maha.

Poisil varsti aru käes, tarvis uut ametit hakata pidama. Hakanudki. Läinud professori juurde, hakanud eksameid tegema. Eks eksamite tegemine tüüdanud teise varsti ära. Läinud täiturgu, ostnud omale uue soni. Proovinud pähe. Soni liiga väike. Poiss ometi võõramaa keeli ja keeleteadust õppinud. Sellepärast teadnud selgesti, et väike soni on sonett. Hakanud siis sonetti uurima. Uurinud päeva, puurinud teise, juurdlend kolmandagi päeva. Siis poisil aru käes, et sonett villast tehtud. Poisil tahtmine isegi soneti tegemiseks. Võtnud kuldvillaku, püganud sellel villa maha, korjanud soo pealt seitsmet sorti rohtu, pannud sekka, hakanud sonetti põimima. Ei põimimisest tulnud soni, tulnud pärg. Sedaviisi sündinudki siia ilma sonetipärg. Poiss lasknud pärja trükimasina alt läbi, pannud raamatupoe aknale välja. Sedaviisi saanudki poisist kirjanik.

Ei saanud ometi päris kirjanik, saanud vähikkirjanik. Poisil ometi tahtmine päris kirjanikuks hakata. Ei ole ometi saanud. Võtnud siis nõuks hangeldajaks hakata. Läinud tagasi Antslasse, hakanud sääli maju kokku ostma. Aga et Antsla ise vana olnud, siis olnud majadki vanad. Ei poiss ole sellest hoolinud ühtigi. Võtnud majad selga, viinud Tartu, müünud Kirjanikkude Liidule maha. Ei Kirjanikkude Liidul olnud ometigi majade eest raha maksta. Valinud sellepärast poisi oma auliikmeks.

Sedaviisi saanudki poisist päriskirjanik.

Kommentaarik

«Promovendi Bernard Kangro elulugu» on kirja pandud tõenäoliselt pärast B. Kangrole magistriraadi andmist 1. aprillil 1938. a ja seotud EÜS «Veljestos» tavaks olnud perioodiliste promotsoonidega. Mõned märkmed meenutuseks teksti juurde: Bernard Kangro sündis Võrumaal Vana-Antsla vallas Rüütli talus 18. septembril 1910 (vkj 5. sept). Pärast kooliaastaid Kiltres, Antslas ja Valga poeglase gümnaasiumis astus B. Kangro 1929. a sügisel Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda, mille lõpetas 1938. a cum laude. Magistritöö «Eesti soneti ajalugu» ilmus trükist samal aastal Tartu Ülikooli toimetistes ja veidi hiljem ka Akadeemilise Kirjandusühingu väljaandena. B. Kangro esikkogu «Sonetid» ilmus trükist novembri lõpul 1935 sõpruskondliku kirjastuse «Kammisepad» nimemärgiga. (Varem olid selle märgi all trükivalgust näinud H. Talviku «Palavik» ja P. Viidingu «Traat-aed».) «Kuldvillak» oli hilisem samalaadne kirjastus, mille märgiga varustatud 1936. a ilmus kaks luulekogu: A. Sanga «Üks noormees otsib õnne» ja J. Sinimäe «Isamaa». A. Sanga on meenutanud: ««Kuldvillak» on sõprade ring, mitte kirjanduslik kool. Sinna kuuluvad Kangro, Merilaas, Sinimäe.» B. Kangro teine luulekogu «Vanad majad» tuli trükist 4. detsembril 1937 Kirjanikkude Liidu kirjastusel, avaldamisvõimalust pakuti kohe Liidu liikmeks astumisel. Auliikme staatus on tekstis muidugi väike liialdus.

«Promovendi Bernard Kangro eluloo» originaal säilib Eesti Ajaloo Arhiivi EÜS «Veljesto» fondis (f 1770, 1, 189). Avaldamiseks on autor andnud lahke nõusoleku.

Janika Kronberg

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING

Psühhooanalüüsi loeng

Sigmund Freudi psühhooanalüüsi õpetus IV

Kaks pirni

Freud polnud mitmete «Unenägede tõlgendamises» avaldatud seisukohtadega rahul juba siis, kui raamatu trükikojast kätte sai. 1899 kirjutas ta Fließlele, et järgmises raamatus peaks seksuaalteooria kindlasti käsile võtma, veidi hiljem aga, et on eneseanalüüsi teel leidnud kinnitust mitmetele hüpoteesidele omaenese lapsepõlvest.

Tegelikult oli seksuaalteooria kujunemislugu alanud juba siis, kui Freud oma neurootilisi patsiente ravidest pidevalt seksuaalprobleemidega kokku puutus. Ülikoolis õpetatud füsioloogilisest käsitlusviisist nihkus ta pikkamööda väga kaugele; neurootikute analüüs, nende meenutused lapsepõlvest kinnitasid samu tõsiasju, mida Freud enda lapsepõlvemälestusi analüüsides oli täheldanud. Ilmselt kujunes ka seksuaalsete faaside teooria välja sajandivahetuseks. Miks Freud selle avaldamisega nii kaua viivitas, on raske öelda. Ühelt poolt esines tal passiivseid perioode, teisalt soovis ta ilmselt saada rohkem teadmisi ja kogemusi enne nii keerulise ning «amoraalse» teema kallale asumist. Et seksuaalteooria üldpilt (koos lapsea seksuaalse kulminatsiooniga 3. ja 5. eluaasta vahel ning Oidipuse kompleksiga) «Unenägede tõlgendamise» ajaks selge oli, näitab järgmine kõrvalepõige unenägede valdkonda.

«Unenägede tõlgendamises» kirjutas Freud ühest 35aastasest mehest, kes mäletas selgesti nelja-aastasena nähtud unenägu: *Notar, kelle juures isa oma testamendi oli teinud (patsient oli kolmeaastane, kui isa suri), tõi kaks suurt maitsvat pirni, millest üks anti temale ja teine pandi elutoa aknalauale seisma.*

Ärgates ei suutnud poiss unenägu tõelusest lahutada ja nõudis emalt kangekaelselt teist pirni elutoa aknalaualt. Ema naeris ta välja.

Analüüsil selgus, et isa notar oli elurõõmus vanahärra, kes tõepoolest oli vahel pirne kostiks kaasa toonud. Ka aknalaud oli tegelikkuses olemas. Midagi muud unenäoga seostuvat patsiendile meelde ei tulnud, peale ühe tema ema hiljutise unenäo: *Tee peal istuvad kaks lindu ja ta imestab, miks nad ära ei lenda. Aga nad ei lenda ära, üks*

neist lendab hoopis tema suu juurde ja imeb seda.

Unenägija võimetus assotsiatsioonide luua andis põhjust unenägu sümbolite abil selektada. Kaks pirni — *pommes ou poires* — on unenäos ema rinnad, kust ta lapsena piima imes; aknalaud (nagu rõdugi) on samuti rindade kujutis. Pärast ärkamist oli poisi reaalsustaju põhjendatult segamini, sest ema oli teda imetanud palju kauem, kui tavaliselt tehakse, ja ei keelanud seda ka kolmeaastasele poisile. Unenäos väljendus soov: «Ema, anna (näita) mulle jälle rinda, millest ma kunagi jõin.» See «kunagi» leiab unenäos kajastust ühe söödud pirnina ja «jälle» soovina ka teist saada. On ju teada, et teo ajaline kordus ilmneb unenägudes tavaliselt objekti arvulise mitmekordistumisena. «On muidugi hämmastav, et sümbolismi võib leida juba nelja-aastase lapse unenäos,» kirjutas Freud «Unenägede tõlgendamises», «kuid» — pange tähele — «see osutub pigem reeglilik kui erandlik.»

Libiidoteooria

1905 ilmus Freudil kaks raamatut. Üks neist, naljade ja anekdootide psühhooanalüütiline käsitlus («*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*»), on ilmselt teenimatult üheks Freudi kõige vähem tuntud tööks, teine — «Kolm esseed seksuaalteooriast» («*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*») — aga üks ta tuntumaid teoseid, «Kolm esseed» oli sama murranguline raamat nagu «Unenägede tõlgendamine». Kuigi esmatrukkis ainult 80 lehekülge pikk, oli see raamat tihe ja plahvatusohtlik, rebides maha lapsea süütuse loori. Freud täiendas seda ka hiljem, lisades lõike libiido pregenitaalsest kujunemisest, nartsissismist jms.

Tuleb selgitada, mida mõtles Freud «libiido» (hilisem sünonüüm — *Eros*) ja mida «libiidoteooria» all. Nagu kõik tolleaegsed teadlased pidas ta seksuaaltungi psühhofüsioloogiliseks protsessiks. Libiido (lad k 'soov, iha') all mõtleski Freud viimast, st seksuaal-elu liikumapanevat jõudu, seksuaalobjektile suunatud kvantitatiivset energiat, mille abil seksuaaltungi meie teadvuses esineb. Kui 1905. aastal võrdles Freud libiido suhet armastusse nälja suhtega toitumisinstanti, st rääkis üksnes objektilibiidost, siis nartsissismi ja ego-libiido kontseptsioonide lisamine 1914. aastal tähendas juba libiidoteooria valmimist.

Freudi on palju kritiseeritud seksuaalteooria laia tõlgendatavuse pärast. Tegelikult nimetas Freud «seksuaalseks» just nimelt seksuaalset selle tavapärase tähenduses. Ta ainult laiendas üldlevinud arusaamu sellest, mis on seksuaalne. Lapseaia mälestuste psühhoanalüütiline uurimine ning täiskasvanute perversuste tundmine viisidki Freudi mõttele, et seksuaalsusel on peale tavalise genitaalsete suguuhte veel palju erinevaid avaldumisviise.

Sugutung ei teki lõplikult väljakujunenuna ega teeni kohe soojätkamise eesmärki. See areng läbib mitmeid vaheastmeid, mille alguspunktiiks on keha paljude erogeensete tsoonide difuusne erutatavus. Näiteks ei vaja imik inimest mitte ainult nälja kustutamiseks, vaid ka erootilise vajaduse rahuldamiseks (ka siis, kui ta pole näljane). Hiljem läheb ta üle pöidla või mitmesuguste asjade imemisele, täiskasvanueas aga kirglikele suudlustele või «suhvõtmisele» ehk *fellatio*'le. Kuna areng on pidev, oli Freudil põhjust seda tervikuna seksuaalseks nimetada.

1940 ilmunud «Visandis psühhoanalüüsist» («*Abriss der Psychoanalyse*») sõnastas Freud oma seksuaalteooria nurgakivid järgmiselt:

1. Seksuaalelu ei alga mitte puberteediaes, vaid selle esimesi märke näeme juba peatselt pärast inimese sündi.

2. Mõisteid «seksuaalne» ja «genitaalne» tuleb teineteisest selgesti ja ilmtingimata eristada. Esimene on tunduvalt laiem ja hõlmab ka selliseid toiminguid, milles genitaaleid ei osale.

3. Üheks seksuaalelu funktsiooniks on oma kehaosade kaudu naudinguelamuste hankimine, mis teatud ajal viib soojätkamiseni. Naudingu- ja soojätkamisfunktsioon ei lange alati kokku.

Seksuaalteooriast sai proovikivi Freudi pooldajate ja vastaste jaoks. Tema õpilaste mälestuste järgi oli see ainus teema, millele Freudiga vaielda ei saanud. Carl Gustav Jung on koguni rääkinud, et kord oli Freud teda palunud mitte kunagi loobuda seksuaalteooriast — sellest pidi kujunema kõrvalekaldumatu dogma psühhoanalüüsi õpetuses. Tõsi, nii siiski ei läinud. Algne «kroonprints» ja hilisem vaenlane Jung lõi kontseptsiooni libiidost kui ainult teadvuse ja mitteteadvuse vahel voolavast kvaliteedita vaimsest energiast. Ja Viini Seltsi silmapaistvamaid liikmeid Alfred Adler asendas libiido alaväärsustungiga.

Perverssuse negatiiv

Esimeses essees märkis Freud, et kuigi me esteetilisil põhjusil seksuaalperverssused meelsasti hullumeelsete pärusmaaks kuulutame, pole see tegelikult nii. Levinuimat seksuaal-

hälvet — homoseksualismi (mida Ferenczi pidas õigemaks nimetada homoerotismiks) võib leida ka inimeste juures, kel muid kõrvalekaldeid pole, kes koguni on väga kõrge intellektuaalse ja eetilise kultuuriga. Seega ei ole homoseksualism mitte degeneratsioon, vaid inversioon, poisilapse väga tugeva emale kinnistumise tulemus, millega kaasneb samastumine temaga ja sellega ise seksuaalobjektiks muutumine, st et nartsissistlikust baasist lähtudes hakkab nooruk otsima noori mehi, kes talle iseenest meenutaksid ja keda ta soovib armastada nii, nagu tema ema teda armastas. Kogu oma elu kordab homoseksualist inversioonile alguse pannud mehhanismi ning püüdleb meesterahvaste poole selleks, et põgeneda naisterahvaste eest.

Me teame, et iga inimene on algselt dispooneeritud biseksuaalsusele, mis alles hilisema arengu käigus asendub monoseksuaalsusega. Psühhoanalüüs on näidanud, et tegelikult on kõik mehed homoseksuaalseks objektivalikuks võimelised ning libidinoossed kinnistumised samale sugupoolele on igapäevaelus küllalt levinud ja olulised.

Perverssuste uurimisel jõudis Freud arusaamisele, et seksuaaltungil tuleb võidelda psüühiliste vastupanujõududega, millest kõige olulisemad on häbi ja vastikustunne. Need jõud hoiavad tungi normaalsuse piirides, ja kuna nad arenevad välja juba enne seksuaaltungi lõplikku kujunemist, siis suunavad ka selle arengut.

Freudi järgi on neurooside liikumapanevaks jõuks seksuaaltung. Et paljud psüühika emotsionaalsed avaldused, soovid ja ihad on neurootikuil tõrjutud lahenemisest teadvuslike protsesside kaudu, kujunevad neil aseainena välja somaatilised ilmingud — hüsteerilised sümptomid. Hüsteerikul on seksuaaltungi tõrje ilmingud — häbi ja vastikustunne — ülitugevasti väljendunud. See on omamoodi põgenemine seksuaalsete probleemidega tegelemise eest — selliste patsientide analüüs toob esile nende tohtu suguiha ja üliarenenud seksuaalse tõrje.

Freud täheldas, et neuroos on otsekui perverssuse negatiiv, neurootiku seksuaaltungis võib mägata kõiki neid hälbeid, mis seksuaalpatoloogia puhulgi:

1. Kõigil neurootikuil võib leida mitte-teadlikke inversioonitundmusi ja libiido kinnistumist samast sugupoolest isikule.

2. Kõik anatoomiliste perverssuste tendentsid (eriti suu ja pärakuga seotud) on neurootikute mitteteadvuses olemas.

3. Tavaliselt vastandpaaridena esinevatel impulssidel on neurootiliste sümptomite kujunemises väga oluline roll. Need on teisenenud seksuaalsete sihtide kandjad: vaatamise ja näitamise mania, aktiivse ja passiivse

juhmuse impulsid. Seejuures on mitteteadlik ekshibitsionist samal ajal ka piiluja, sadist samal ajal ka masohhist.

Esimest esseed lõpetades märkis Freud, et perverssustes pole tegelikult midagi ebanormaalset, me kõik oleme ühtviisi disponeeritud, kuid ühtedel juhtudel kujunevad meist perverdid, teistel neurootikud, kolmandatel, soodsatel puhkudel aga täiesti tavalised, normaalse seksuaaleluga inimesed.

«Kõlvatu» lapsega

Veel tänapäeval on levinud arvamus, et seksuaaltung ilmneb alles puberteedieas. See johtub lapsea seksuaalsete kogemuste hilisemast unustamisest. Jäljed kogetust jäävad aga mällu alles, mõjutades edasist arengut — seega on tegemist tõrje poolt algatatud unustamisega, unustatakse see, mida ei soovita mäletada.

Imik saab naudingut ema rinda imedes, kuid tema igemetest puhkevad peagi hambad. Paljud emad teavad, et ka hammustamine imemise ajal on üsna tavaline. Küpsedes teadvustab laps ka teisi oma keha osi — erogeenseid tsoone —, mille ärritamine võib viia naudinguni.

Olulisemaks seksuaalse rahulduse allikaks on imikule siiski pöidla imemine. See on autoerotismi ilming, mis annab talle teatud sõltumatus välismaailmast. Eriti meelsasti imevad põialt need lapsed, kelle suu on juba konstitutsionaalselt tugeva erogeense tähendusega. Freud arvab, et eriti markantsetel juhtudel võivad sellistest tütarlastest saada perverssed suudlejad, poistest aga joomis- ja suitsetamislembed mehed. Kui aga tõrje mängu astub, kujunevad neurootilised sümptomid: vastikustunne söömise vastu ning hüsteeriline oksendamine.

Suule kui erogeensele tsoonile järgneb lapse kasvades pärak, mille naha ja limaskestast piir on tundlikumaid paiku inimkehal. Algul peitub analne nauding selles füüsilises rahulduses, mida põhjustab soole tühjendamine. Lisaks saab laps ka psüühilist rahuldust, kui on seda vanemate soovi kohaselt potti teinud. Analüütikud tunnevad hästi ka tahtelist soolesisu kinnihoidmist vastuhakuna vanemate ülemvõimule ja osalt ka täitunud soole nautimist roojamise edasilükkamise teel.

Algselt on väikese tüdruku autoerootiline periood sama maskuliinne nagu väikestel poistel. Alles hiljem jõutakse omavaheliste erinevuste — genitaalide — avastamiseni erogeense tsoonina. Loomulik alastiolek, põlvel hüpitamine, jooksmine ja maadlemine võivad põhjustada seksuaalseid ärritusi, millel soojätkamise või mõne muu «täiskasvanute toiminguga» seost ei paista olevat. Freud

Sigmund Freud. Salvador Dali visand, 1938

eristas kolme masturbatsiooniaktiivsuse perioodi: väikelapseeas, umbes 4 aasta vanuses ja puberteedieas.

Esimene lähedane suhe on lapsel emaga. Ema on alati lapse esimeseks armastuseks ja seksuaalobjektiks (Freud ise, muidu üsna avameelne mees, ei rääkinud oma tugevast lapseakiindumusest emasse mitte kunagi). Kuid väikese poisilapse kiindumust emasse ei rahuldata tegelikkuses kunagi — ema ei saa kuuluda ainult lapsele. Teiselt poolt laps aimab, et vanemad tema seksuaalselt kiindumust pahaks panevad, ning arvab seda halvakspanu olevat ühenduses varjatud armukadeduse ja võitlustahtega, mida ta tunneb isa kui rivaali suhtes. Isa rõõvib ju temalt ema tähelepanu ja kiindumust ning kõike muud, millest poeg osa tahab saada.

Sellist situatsiooni nimetaski Freud Oidipuse kompleksiks (1913 lisas Jung analoogia Elektra kompleksi tütarlastel), millega on tihedalt seotud kastratsioonikompleks — poisilapse hämmastus, et tüdrukul on peenis ära lõigatud, ja tõrjutud kartus, et isa kohitseb ta kättemaksuks soovi eest ema endale saada. Muidugi ei ole laps võimeline oma kompleksi sõnades väljendama, aga samal

ajal on ta tunded liiga tugevad, et neid teadlikult taluda. Seetõttu jääb ainukeseks lahenduseks tunnete tõrjumine mitteteadvusse, millega lõpebki lapsea seksuaalse aktiivsuse ja teadliku eneseerutamise ajajärk. Järgneb latentsiperiood, mis kestab puberteediaineni.

Nüüsis tegi Freud vahet oraaalse, anaalsadistliku (ehk kokku — pregenitaalse ehk prefallilise) ja genitaalse faasi vahel. Viimast katkestab pikk latentsiperiood. Et mõlemast soost lastel käib seksuaalne areng sel perioodil vaid falloose alusel, nimetas Freud latentsiperioodi-eelse genitaalse faasi falloosefaasiks ehk falliliseks faasiks.

Pansekualist?

Freudi enda seksuaalelust on kirjutatud väga palju ja mitut moodi. Me juba rääkisime Jones'i ning teiste jüngerite poolt loodud monogaamse ja tru abikaasa *imago*'st, samuti «Kolmest esseest», mis tõi Freudile «sajandi perversseima mehe» kuulsuse. Teame ka, et Freud reisis alati ilma naiseta, et ta oli olnud sügavalt kiindunud Wilhelm Fliebi ja naiseõesse Minna Bernaysi. Ei saa öelda, et Freudi elukumbad olid askeetlikud, kuid siiski domineeris tema jaoks realiteediprintsiip järjekindlalt naudinguprintsiibi üle ning esimesed tundemärgid saavust impotentsusest ilmnesid juba enne 40. eluaastat.

Fliebile võlgnes Freud ka ühe oma kahest kirglikust hobist (räägime suitsetamisest ja antiikkujukete kogumisest). 1890ndate algul oli Flieb soovitanud Freudil kroonilisest nohust vabanemiseks suitsetamist proovida. Nohu taanduski ning sigarite suitsetamine osutus efektiivseks vahendiks ka töötahte ja enesekontrolli alalhoidmiseks. Kuigi Freud ise väga hästi mõistis oma suitsetamiskire tähendust, nimetades seda kord ka masturbatsiooni aseaineks, osutus sigaritest loobumine siiski elu lõpuni üle jõu käivaks. Kord pakkus Freud sigarette 17aastasele nõbule Harryle ning lausus viimase keeldumise peale: «Mu poiss, suitsetamine on kõige suurem ja odavam nauding elus, ja kui sa otsustad mitte suitsetama hakata, võin sulle ainult kaasa tunda.»

«Kolm esseed» (kolmas käsitles muutusi puberteediases), eriti aga lapsea seksuaalsuse hüpotees tõi Freudile lisaks pahelise ning kõlvatu mehe kuulsusele ka süüdistusi pansekualismis. Ise suhtus ta sellistesse süüdistustesse üsna rahulikult, soovitas meelde tuletada Platonit ja Schopenhauerit, kes juba ammu enne teda olid juhtinud tähelepanu seksuaalsete impulsside osatähtsusele inimpsüühikas. Meenutagem veel Nietzsche: «Inimese sugulisuse kraad ja laad ulatub üles tema vaimu kõrgeimate tippudeni.» Ka

juhtis Freud tähelepanu oma tungideteooria dualistlikkusele. Lisaks ei sobi pansekualismiga kokku tema naaldumis- (*Anlehnung*) kontseptsioon.

Naaldumise mõiste lõi Freud seksuaal- tungi seostamiseks enesesäilitustungiga, näitamaks, et esimene saab iseseisvaks vaid sekundaarselt, sõltuvalt kujunevast orgaanilisest alusest, orientatsioonist ja objektist. Laiemas mõttes tähendab naaldumine ka subjekti seksuaalobjekti valikut enesesäilitustungi objekti alusel. «Kolmes essees» nimetas Freud «naaldumist» koos erogeensete tsoonide ja autoerotismiga üheks kõige olulisemaks aspektiks lapsea seksuaalsuse mõistmisel. Lapsea seksuaalsusele peab ta iseloomulikuks kinnitumist ühele põhilisest kehalisest funktsioonidest.

1914 kirjutas Freud esse *nartsissismist* («*Zur Einführung des Narzissmus*»), ise eelistas ta keeleliselt ebakorrektselt, kuid kõlalt kaunimat sõna «nartsissim». See esse oli väga oluline pöördepunkt seksuaalteooria mõistmisel ja sundis ka kriitikuid tagasi võtma sõnu, et «ta tegeleb ainult seksuaalsega», «taandab kõik ainult seksuaalsele». Freud kirjutas, et on kaks viisi, kuidas inimene endale armastusobjekti valib: nartsissistlik ja naalduslik. Esimesel puhul näeb isik objektina iseennast (või enda osa) või seda, kes ta kunagi on olnud või soovinud olla. Teine tähendab assotsiatsiooni oma vanemate mitteseksuaalsete külgedega.

Lõpetuseks tuleks peatuda veel ühel Freudi üldtuntud kontseptsioonidest — sublimatsiooni-hüpoteesil. Sublimatsiooni all mõttes Freud tegevust, mil pole ilmselget seksuaalset tähendust, kuid mis on siiski motiveeritud seksuaal- tungi poolt. Selline tegevus avaldub peamiselt kunstiloomingus ja mõttetöös. Sublimatsioon on võrreldav keemilise protsessiga — jää sulamisega veeks ning vee üleminekuga auruks. Läbides vaheastmena libiido deseksualiseerumise ja taandumise *ego*'le, toimub see protsess ikka selsamal, seksuaal- tungi enesesäilitustungile naaldumise põhimõttel.

Sublimatsiooni-kontseptsioon jäi Freudil lõplikult välja arendamata. Selle lünga täitsid tema järelkäijad — Melanie Klein ja teised.

CHARLES BRENNER Tungid

Kõigepealt terminoloogias. Seda, mida me siin «tungiks» nimetame, on psühhoanalüütilises kirjanduses sageli ka «instinktiks» kutsutud. Viimane ongi selles kontekstis kindlasti tuttavlikum kui «tung», kuid antud juhul tuleb eelistada vähemtuttavat sõna, sest

Lou Andreas — Salomé (1861—1937). Teda on peetud Sigmund Freudi naise-ideaaliks. Freudi naiseideaal ja tema lähedasim sõber tema viimasel 25 eluaastal. Salomé iha säravate ning kuul-

sate meeste järele oli piiritu, tema armukeste ja sõprade seas olid olnud Nietzsche, Rilke, Tolstoi, Turgenev, Strindberg jt.

sellele vastav inimpsüühika talitusviis on selgesti erinev nähtusest, mida alamate loomaliikide juures nimetatakse instinktiks. Vahe tegemise põhjus on järgmine. Instinkt on kaasasündinud võime või vajadus teatud ärritajate rühmale kindlal ehk stereotüüpsel viisil reageerida. See reageerimisviis on tunduvalt keerulisem lihtsast refleksist, näiteks põlverefleksist. Kesknärvisüsteemiga loomadel koosneb instinkt nagu lihtne reflekski stiimulist, mingist tsentraalsest ärritusest ja motoorsest vastusest, mis kõik kulgevad ettemääratud moel. Seevastu nähtus, mida nimetatakse inimpsüühikas tungiks, ei tähenda mitte motoorset vastust stiimulile, vaid üksnes tsentraalset ärritusseisundit. Sellisele ärritusseisundile järgnevat motoorset aktiivsust vahendab inimpsüühika osa, mida psühhoanalüütilises terminoloogias tähistab mõiste *ego*. *Ego* võimaldab erutusseisundit määrava tungi või instinktiivse pinevuse modifitseerimist kogemuse ja eneseteadvuse kaudu, pääsedes sellega ettemääratusest, mida võime täheldada alamate loomade instinktide puhul.

Tungide omadus inimest tegutsema sundida avaldas Freudile sügavat muljet, see oli analoogiline füüsilise energia omadusega, mida defineeritakse võimena teha tööd. Freud järeldas, et on olemas ka psüühiline energia, mis sisaldub tungides või mis mingil viisil neist tuleneb. See psüühiline energia ei ole mingil juhul samastatav kehalise energiaga, ta on pigem selle analoog. Keeagi pole kunagi psüühilist energiat näinud ja seda ei saagi näha, nii nagu keegi pole kunagi näinud näha ühtegi füüsilise energia liiki. Psüühilise nagu ka füüsilise energia kontseptsioon on hüpotees, mis on loodud meid huvitavate vaimueluavalduste mõistmise lihtsustamiseks ja hõlbustamiseks.

Freud jätkas analoogiat oma psühholoogiliste hüpoteeside ja füüsika vahel, rääkides psüühilise energia kogusest, mis mingis objektis või inimeses sisaldub. Freud kasutas saksakeelset sõna *Besetzung*, mida inglise keelde on tõlgitud sõnaga *cathexis**. Hõivang on psüühilise energia kogum, mis on suunatud inimese või eseme vaimsele kujutuspildile või on sellega seotud. Niisiis loetakse tungi ja tema energiat puhtalt intrapsüühilisteks nähtusteks. Tungi energia ei saa ruumis

*Cathexis'e, kreeka keelse vaste ingliskeelses terminoloogias võttis 1922. aastal kasutusele James Strachey. Freud ise ei olnud sellega päris rahul — sõnal *Besetzung* on kasutus ja tähendus ka argielus. Seetõttu pakumegi loodavasse eestikeelsesesse psühhoanalüütilisse terminoloogiasse vastet «hõivang», mida tuleks eelistada «kateksisele» või «valentsile». A. J.

valab voolata ega otseselt hõivata väliseid objekte või neile kinnituda. Hõivatavad on muidugi mitmesugused mälestused, mõtted ja fantaasiad objekti kohta. Mida tugevam on hõivang, seda psühholoogiliselt «tähtsam» on objekt ja vastupidi.

Oma hõivangu definitsiooni võime illustreerida näitega väikesest lapsest, kellele paljude oluliste instinktiivsete rahulduste allikaks on ema. Oma uues terminoloogias saame öelda, et ema on lapse tungidele väga oluline objekt, ta on lapse psüühilisest energiast tugevasti hõivatud.

Pöördugem nüüd tungide klassifitseerimise ja nende olemuse juurde. Freudi hüpoteesid tungide klassifitseerimiseks muutusid ja arenesid kolme aastakümne vältel, s.o. umbes ajavahemikus 1890 kuni 1920. Esmalt pani Freud ette jagada tungid seksuaal- ja enesesäilitustungideks. Peagi hülgas ta idee enesesäilitustungist, pidades seda mitteküldaldateks hüpoteesiks, ja palju aastaid peeti kõiki instinktiivseid ilminguid seksuaaltungi osaks või sellest tulenevaks. Mitmesuguste psüühiliste nähtuste, eeskätt aga sadismi ja masohhismi uurimine andis Freudile siiski alust oma teooria uuesti üle vaadata. Raamatus «Teispool naudinguprintsiipi» (1920) sõnastas ta tungide teooria kujul, mis hiljem analüütikute seas tunnustust leidis, kuigi mitte kõik analüütikud ei tunnista seda päriselt.

Hilisemas formuleeringus eristas Freud hingeelu instinktiivsete aspektide seletamisel kahte tungi: seksuaal- ja agressiivsustungi. Nagu nimetusest ilmneb, on selline dualism vaid väga jämedates joontes seostatav sellega, mida me suguella ja vägivalla all mõistame, kuid nende kahe tungi täpne defineerimine pole siinkohal võimalik. Võime vaid öelda, et esimesel neist põhineb psüühilise aktiivsuse erootiline, teisel aga destrukttiivne komponent.

Selline ettevaatlik ja pedantne väljendusviis on tingitud Freudi eeldusest — mis tungide dualistliku teooria puhul on kõige olulisem meelde jätta —, et kõigis instinktiivsetes avaldustes, mida me jälgida oskame, olgu need siis normaalsed või patoloogilised, osalevad mõlemad tungid. Freudi väljenduse kohaselt on seksuaal- ja agressiivsustung pidevalt segunenud, kuigi mitte võrdsetes kogustes.

Nii on kõige kalgimas tahtlikus julmus-teos, mis esmapilgul näib rahuldavat vaid mingit agressiivsustungi aspekti, selle tegijale mingi mitteteadlik seksuaalne tähendus ja teatud annus mitteteadlikku seksuaalset rahuldust. Samuti pole olemas ühtki, ükskõik kui õrna armastusavaldust, mis ei kannaks mitteteadlikult hoolt ka agressiivsustungi vallandamise pärast.

Oma teoorias eristame seega kaht tungi. Üht neist nimetame seksuaalseks ehk erootiliseks ja teist agressiivseks ehk destruktiivseks. Selle eristusega kooskõlas eeldame ka kaht liiki psüühilise energia olemasolu, millest üks on seotud seksuaal- ja teine agressiivsustungiga. Esimese tähistuseks on *libiido*. Teisel tähistuseks ei ole, kuigi selleks on pakutud *destruudot* — analoogia põhjal sõnast «destrueerima». Tavaliselt räägitakse lihtsalt agressiivsest energiast, mida vahel nimetatakse ka «agressiooniks». Viimane tähistus on ebaõnnestunud, sest agressiivset energiat ja agressiivsustungi ei saa seostada vägivalda ehk agressiooniga ning sama sõna kasutamine mõlemas tähenduses võib tekitada tarbetut segadust ja ähmastada olulisi tähenduserinevusi.

Tungide jagamine seksuaalseks ning agressiivseks põhineb psühholoogilistel tähelepanekutel. Oma algses formuleeringus püüdis Freud tungide psühholoogilist teooriat ühitada fundamentaalsete, bioloogiliste kontseptsioonidega ning soovitas kasutada elu- ja surmatungi mõisteid. Sellised tungid vastaksid ligikaudu anabolismi ning katabolismi protsessidele ja neil oleks juba rohkem kui pelgalt psühholoogiline tähendus. Nad oleksid kogu elava materia instinktuaalseteks omadusteks, protoplasma enda instinktideks, kui nii võib öelda. Oli Freudil elu- ja surmatungi ideega õigus või mitte ja kui õiged või väärad olid tema bioloogia-alased oletused, ei puutu siin asjasse. Praegusajal* on analüütikuid, kes surmatungi ideed tunnustavad, ja analüütikuid (hetkel ilmselt enamused), kes seda ei tee, kuid nii esimesed kui teised on üldiselt veendunud, et kliinilisel tasemel tuleks instinktiivseid avaldusi vaadelda koosnevana seksuaal- ja agressiivsustungi segust.

* * *

Lihtsuse mõttes alustagem seksuaalsest ehk erootilisest tungist, mille arengu ja kuluga me rohkem tutvuvad oleme. Psühhonaalüütiline teooria väidab, et sellekohased instinktiivsed jõud toimivad juba päris väikeses lapses, mõjutades tema käitumist ning nõudes rahuldumist. Hiljem panevad need jõud aluse täiskasvanud inimese seksuaalsetele ihadele, koos kõige selle juurde kuuluva piina ja õndsusega.

Tõendid on pärit vähemalt kolmest allikast. Esimene neist on laste tegevuse jälgimine. Väikeste laste puhul on seksuaalsed ihad ja teod märkimisväärselt kergesti

avastatavad, kui lapsi jälgida ning nendega erapooletult ja objektiivsel viisil vestelda. Paraku — ja siin ongi konks — on iga inimese enda huvides oma varase lapsepõlve seksuaalseid ihasid ja konflikte unustada ning eitada. Seetõttu polnud keegi enne Freudi uuringuid suutnud laste selgelt seksuaalseid ihasid ära tunda. Ülejäänud tõendid tulenevad laste ja täiskasvanute psühhonaalüüdist. Laste puhul märkame otseselt, täiskasvanute puhul aga kaudsetest tõenditest järeldades nii väikelapsea seksuaalsete ihade olemust kui ka nende suurt tähendust.

Asjatundjale on kolme- kuni viieaastaste laste ja täiskasvanute seksuaalsete ihade sarnasus nii vapustav, et ei teki mingit kõhklust nende viimisel ühise nimetaja alla. Kuid kuidas peaksite me välja selgitama seksuaaltungi teletus- või avaldumiskujud veelgi varasemas eas? Me võime seda teha, tähelehdades: 1) et normaalse arengu käigus muutuvad nad hilisema seksuaalkäitumise osaks, mis on allutatud genitaalsete erutusele ja rahuldusele ning aitavad sellele kaasa, mis tavaliselt toimub suudlemise, vaatamise, hellitamise, näitamise ja muu säärase kaudu; ning 2) et mõnedel ebanormaalse seksuaalse arengu (seksuaalpervertsuste) juhtudel saab üks või teine lapsea huvidest või tegudest hilisema seksuaalse rahulduse peamiseks allikaks.

Oleme nüüd jõudnud sinnamaani, et tuleb anda põgus ülevaade seksuaaltungi avaldumisviiside tüüpilisest järgnevusest lapseast peale, s.o järgnevusest, mille kõiki olulisemaid aspekte kirjeldas Freud juba 1905. aastal «Kolmes esees seksuaalteoorias».

Lugejal tuleb mõista, et kirjeldatavad etapid ei ole üksteisest nii selgesti eristatavad, nagu meie skemaatilises esituses võib näida. Tegelikult ühineb eelnev faas järgmisega ning kattub sellega, nii et areng ühest etapist teise on sujuvalt järkjärguline. Samamoodi tuleb ka iga faasi kestvusaega pidada üsna ligikaudseks ja umbmääraseks.

Umber poolteist esimest eluaastat on suu, huuled ja keel lapse tähtsamateks seksuaalorganiteks. See tähendab, et nii ta ihad kui rahuldused on peamiselt oraalsed. Tõendid selle seisukoha kasuks on suuresti rekonstruktiivsed, need põhinevad vanemate laste ja täiskasvanute analüüsil. Kuid imemise, suhu võtmise ja hammustamise olulisust nautinguaalsete jaoks saab väikeste ning isegi vanemate laste puhul ka otseselt jälgida.

Järgneva poolteise eluaasta jooksul saab seksuaalsete pingete ja rahulduste tähtsaimaks paigaks seedetrakti teine ots — pärak. Need nautingu ja noru aistingud seostuvad nii rooja väljutamise kui endas hoidmisega

*1955. a. — Toim.

ning need kehalised toimingud, nagu ka roe ise, on lapse kõige intiimsema huvi objektiks.

Kolmanda eluaasta lõpuks saavad juhtiva seksuaalse rolli genitaalid ja nii see normaaljuhul jääbki. Seda seksuaalse arengu etappi tavatsetakse kahel põhjusel nimetada falliliseks faasiks.

Esiteks on peenis sel ajal peamiseks huviobjektiks mõlemast soost lapsele. Teiseks me usume, et väikese tüdruku seksuaalse erutuse ja rahulduse organiks on sel perioodil kõdisti, mis embrüoloogiliselt on kindlasti peenise analoog naistele. Kindlasti võib see nii jääda ka hilisemas elus, ent tavaliselt võtab siis tupp kõdisti funktsiooni üle.

Niisiis on lapse psühhoseksuaalses arengus kolm faasi: oraalne, anaalne ja falliline, viimane neist läheb puberteedieas sujuvalt üle täiskasvanulikuks seksuaalseks sätumuseks. Seda etappi nimetatakse genitaalseks faasiks. Võime väita, et erinevus fallilise ja genitaalse faasi vahel on olemuslik, mitte ainult terminoloogiline, kuna orgasmivõime saabub tavaliselt alles puberteedieas.

Lisaks kolmele põhilisele lapse seksuaalse avaldumisviisile, mida eespool juba arutasime, on ka teisi seksuaaltungi avaldusi, mis pälvivad tähelepanu. Üheks nendest on vaatamiskihk, mis selgeimana kerkib esile fallilises faasis, ning selle vastand — näitamiskihk. Laps tahab nii teiste genitaale näha kui enda omi näidata. Muidugi hõlmab tema uudishimu ja näitamiskihk teisigi kehaosi ja kehalisi toiminguid.

Veel üks seksuaalsuse komponent, mis lapsel tihti esile tuleb, on seotud kusiti ja kusemisega. Seda nimetatakse uretraalerotismiks. Selles osalevad nii puute-, kuulmis- kui haistmisaistingud, tehes sellega võimalikuks üsna suured erinevused laste vahel. Kas erilaadsete seksuaalsete sätumuste suhteliselt olulised variatsioonid on tingitud laste konstitutsionaalsetest erinevustest või on need seotud keskkonna mõjudega lapsele koos kõigi seal tulenevate frustratsioonide ja ahvatlustega, on vaieldav küsimus. Freud'i järgijates kaaluvad paljud analüütikud arvama, et mõnel juhul on olulisemad konstitutsionaalsed, mõnel juhul keskkonnafaktorid, enamasti aga annab kumbki faktorite kogum oma osa lõpptulemisse.

Eespool kirjeldasime faase, mis seksuaaltungi normaalsete avaldustena lapsepõlves üksteisele järgnevad. Mõistagi sisaldab see järgnevus muutusi huvi ja tähtsuse astmes, mis seob erinevaid objekte ja seksuaaltungi rahuldamise viise lapse psüühilise eluga. Näiteks on nibul või rinnal kaugelt suurem tähtsus oraalsetes kui anaalsetes või fallilises faasis; sama võib öelda ka imemise kui

oraalsele faasile iseloomuliku rahulduse saamise viisi kohta. Oleme täheldanud, et taolised üleminekud toimuvad pigem järk-järgult kui järkult ning ka varasematest objektidest ja rahulduse viisidest loobutakse pikkamööda alles pärast uute kindlustumist juhtivates rollides.

Kui neid fakte uutes terminites kirjeldada, siis võime öelda, et varasema faasi objekti libidinoosne hõivang järgnevas faasis väheneb, ehkki püsib veel mõnda aega ka pärast uue faasi kinnistumist ja sellele vastavate objektide muutumist libidinoosse hõivangu põhiobjektideks.

Psüühilise energia teooria annab meile ka seletuse, mis sellistes, oma olemuselt nii lihtsates ja püsivates olukordades teisel toimub. Me oletame, et varasemas faasis objekti või rahuldamisviisi hõivanud libiido eraldub neist samm-sammult, hõivates samas mõne objekti või rahuldamisviisi järgmisest faasist. Nii hõivab libiido pärast rinna ehk täpsemini rinna kujutluspildi hõivangut hilisema objektina rooja ja veelgi hiljem peenise. Vastavalt meie teooriale suundub libiido psühhoseksuaalse arengu käigus sujuvalt ühelt objektilt teisele ja eelmiselt rahuldamisviisilt järgmisele, järgides ilmselt üldjoontes pärilikult määratud arengukäiku, kuid isikuti suuresti erinevades.

Meil on siiski põhjust oletada, et tõeliselt tugevast libidinoosest hõivangust ei loobuta kunagi täielikult. Kui enamus libiidost voolabki uutele objektidele, jääb mingi osa normaaljuhul siiski vanadega seotuks. Seda nähtust — imiku- või lapsea objekti libidinoosse hõivangu hilisemat püsijäämist — nimetame libiido kinnistumiseks (*Fixierung*). Näiteks võib poisslaps jääda kinnistunuks oma emale, olles seetõttu võimetu täiskasvanuna tundeid mõnele teisele naisele suunama, nagu see normaaljuhul olema peaks. Peale selle osutab kinnistumise mõiste ka seksuaalse rahulduse saamise viisidele. Nii räägime me inimestest, kes on kinnistunud oraalsete või anaalsete rahuldusele.

Kinnistumise mõiste kasutamine vihjab tavaliselt psühhopatoloogiale. Nii on see sellepärast, et Freud ja tema järelkäijad vaatasid ja kirjeldasid varaste hõivangute püsijäämist esmalt neurootilistel patsientidel. Nagu me aga ülal tähendasime, on tegemist hoopis psüühilise arengu üldise seaduspärasusega. Ülemäärase väljendatuse korral võib tulemus küll ehk patoloogiliseks osutuda, pole aga võimatu, et kinnistumise seostumist vaimuhaigusega määravad meile seni veel tundmatud faktorid.

Kinnistumine objektile või seksuaalse rahulduse viisile on tavaliselt täiesti või osaliselt mitteteadlik. Esmapiilgul võib oletada,

et tugev kinnistumine, s.o tugeva hõivangu püsijäämine, peaks olema teadlik, nõrk kinnistumine aga mitteteadlik. Tegelikkus näitab, et püsiva hõivangu tugevuse ja selle teadvustamise hõlpsuse vahel puudub seos. Näiteks, nagu eespool tähendasime, unustatakse lapsepõlve seksuaalsed huvid nende väga tugevast hõivangust hoolimata enamasti seoses lapseeas väljakasvamisega. Õigupoolest on sõna «unustatakse» tegelike protsesside kirjeldamiseks lahjavõitu. Täpsem on öelda, et mälestused neist huvidest on energeetiliselt tõkestatud muutumast teadvuslikeks ning sama kehtib mõistagi ka kinnistumise kohta üldse.

Psühhoseksuaalses arengus võib esineda ka tagasilangusi. Seda me nimetame regressiooniks (*Regression*). Kasutades seda sõna spetsiifilises seoses tungidega, räägime me instinktsest regressioonist. See mõiste tähendab tagasipöördumist varasemate seksuaalse rahulduse viiside või objektide juurde.

Instinktnine regressioon on lähedalt seotud kinnistumisega, kuna juba oma algusetkest peale toimub regressioon objekti või rahuldamisviisi suhtes, millele isik juba on kinnistunud. Kui uus naudinguviis osutub mitte-rahuldavaks, ta hüljatakse ja pöördutakse proovitud ning kindla viisi juurde tagasi.

Taalise regressiooni näiteks võiks olla väikelapse reaktsioon imiku ilmumisele perekonda, kellega tuleb äkki ema armastust ja tähelepanu jagada. Kuigi laps oli pöölda imemise juba mitu kuud enne väikevenna sündimist lõpetanud, pöördus ta selle juurde tagasi. Antud juhul oli põial varasemaks libidinoosse rahulduse objektiks, milleni laps regresseerus, ja millele varasemaks rahulduse saamise viisiks.

Nagu toodud näide selgitab, toimub regressioon ebasoodsate tingimuste korral, ja kuigi regressioon pole vältimatult patoloogiline *per se*, on ta tihti seotud patoloogiliste ilmingutega.

Siinkohal tuleb peatuda ühel eriti olulisel varaseksuaalsuse joonel. See puudutab lapse suhet oma seksuaalsete ihade objektidesse (enamasti — inimestesse). Võtkem ühe lihtsa juhu: kui imik ei saa alati otsekohe rinda, õpib ta end ruttu rahustama sõrmede või varvaste lutsutamisega. Sellist võimet oma seksuaalseid vajadusi ise rahuldada kutsutakse autoerotismiks. See annab lapsele teatud sõltumatuse keskkonnast, kuni rahulduse saamine võib vaha saatustiku arapõhise iseloomu kogu un brisevast reaalsusest ja ülenäärastele või isegi amuluvitatusele ol. aet. e. se isikust, nagu juhtut skisoreeniatiaacsete tõsiste patoloogiliste seisundite puhul.

Jätkates nüüd agressiivsustungi käsitlust, peame tunnistama, et selle tungi muutumistest on kirjutatud märksa vähem kui seksuaaltungist. Põhjus on mõistagi selles, et alles 1920. aastast tunnistas Freud agressiivsustungi vait le. l. e. iseseisvaks il. st. l. k. t. i. v. seks komponendiks võrdset juba pikka aega tunnustatud ning spetsiaalsete uuringute objektiks olnud seksuaalse komponendiga.

Agressiivsustungi avalduskujudele on samuti omane kinnistumine ja regressiooni võime ning samasugune areng oraalsete anaalse ja faalliise faasini nagu seksuaaltungi puhul. See tähendab, et imiku agressiivsed impulsid kalduvad lahenema sellise oraalsete aktiivsuse teel nagu hammustamine. Mõni aeg hiljem muutub roojamine või rooja kinnihoidmine agressiivsustungi olulisimaks väljendusviisiks, veidi vanemas lapseas saavad aga peenis ja selle toimingud vähemalt kujutlustes ning fantaasiates relva ehk destruktioonivahendi tähenduse.

On siiski selge, et seos agressiivsustungi ja nende kehaosade vahel, millest rääkisime, ei ole kaugelki nii tugev kui seksuaaltungi puhul. Viie- või kuueaastane laps näiteks ei kasuta oma peenist relvana mingil märkimisväärsel viisil; tavaliselt rakendab ta selleks käsi, hambaid, jalgu ja keelt. On aga tõsi, et relvi, mida ta oma mängudes ja fantaasiates kasutab — odad, nooled, püssid jne —, võib tema analüüs näidata peenise mitteteadlike sümbolitena. Sellest hoolimata peame järel-
 gan a, et seksuaaltung on l. a. r. k. s. a. l. a. l. e. n. a. l. t. seotud kehaliste erogeensete tsoonidega kui agressiivsustung samade või mõnede teiste kehaosadega. Selline vahetegemine ei kehti ehk ainult varaseima, oraalsete faasi puhul. Mõnekuine imik on vaid suuga võimeline midagi peale hakkama ning me võime vägagi põhjendatult arvata, et oraalne aktiivsus on tema jaoks nii agressiivsustungi (hammustamine) kui seksuaaltungi (imemine, suhu võtmine) peamiseks avaldumisviisiks.

Küsimus agressiivsustungi seostest naudinguga on ikka veel lahtine. Meil pole mingeid kõhklusi seksuaaltungi seostamisel mõnuelamustega. Seksuaaltungi rahuldamine ei ole pinge ükskõikne, vaid nauditav lahendamine. Asjaolu, et süü-, häbi- või vastikustunne võib teatud juhtudel naudingu saamist takistada, ei muuda meie seisukohta seksuaalsuse ja naudinguelamuste algsest omavahelisest seosest. Kas on aga agressiivsustungi rahuldamine (ehk teisisõnu: agressiivse pinge maandamine) samuti nauditav? Freud arvas, et mitte. Mõned hilisemad autorid peavad seda siiski võimalikuks. Milline vastus on õige, seda ei saa praegu otsustada.

Inglise keelest lühendatult tõlkinud
 Alo Jüriloo

VAATENURK

ASTRID REINLA

Mille külge tark ei puutu

Mati Unt. Õös on asju. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 222 lk. 30 000 eks. Hind 0.80 rbl.

Mitme aasta eest juhtusin lugema novelli elektrist. Novelli autor oli ameerika ulmekirjanik, kelle nimi paraku ei meenu, küll aga on jäänud meelde süžee. Nimelt kadus elekter maailmast täiesti ära. Mitte ei mäleta, miks. Küllap oli kirjanik seda teaduslikult põhjendanud nagu ulmes kombeks, aga see polnud minu jaoks oluline.

Tolles novellis sündis nii, et elektronid lihtsalt ei liikunud enam ja kõik. Lugu läks edasi argitasandil — telerid-raadiod jäid vait, inimesed heitsid õhtul varakult magama, ei kihutanud enam, asja ees, teist taga, kontinendilt teisele, istusid hoopis perekonniti koos ja laulsid kitarri (bandžo?) saatel mõnusaid laule. Kõigil oli meel rõõmus, sest nüüd jäi elamiseks aega.

Sihuke ilus ameerika muinasjutt oli, seisab siiani mees. Ehkki kui järele mõelda: kaoksid elektronid tõepoolest maailmast, ei jääks järele kitarri, laulu ega perekondigi, maailmast rääkimata. Kirjanduses on õnneks kõik võimalik.

Koguni elektrist romaani kirjutamine, nagu on edukalt tõestanud Mati Unt. Igatahes on see teemalt eesti kirjanduse kõige fundamentaalsem raamat, seesugust pole Valtoniigi, kes ju küll kogu oma loominguga ajast ja ruumist aru püüab saada. «Püüda saada» on siinkohal muidugi kõrgeim võimalik tunnustus, mitte etteheide. Ehkki oleks nii kena kirja panna lauset: «Kirjanik X sai lõpuks ometi aru, mis asi on aeg, ruum ja elekter pealekauba.» Võib-olla mõne luuletuse kohta see lause isegi kehtib, ainult me ei oska seda sealt välja lugeda?

Aga nüüd konkreetselt MU romaanist. Üheks analüüsi aluseks võib võtta väite, et elekter on saatanast (lk 22). Kui nõnda, siis saab teda võrrelda kurja vaimuga, ehk koguni gadaralaste maal kahest vaevatud mehest välja kihutatud kurjade vaimudega, kes palusid Jeesusel ennast seakarja sisse läkitada. «Siis need väljusid ja läksid sigade sisse. Ja vaata, kogu kari sööstis järsakult järve ning suri vees» (Matt. 8, 32). Markuse

evangeelium täpsustab: sigu olnud ligi kaks tuhat, kurjade vaimude nimi aga Leegion.

Gadaralaste (Markuse ja Luuka evangeeliumi järgi gerasalaste) maal ei saanud paraku otsa kõik kurjad vaimud — või jääb tänapäeval puudu Jeesusest; igatahes kohtab MU romaanis hulganisti sigu, ja ei ole sugugi kindel, kas kuri vaim parasjagu ei ole seast inimesse tagasi läinud. Või pendeldab ta inimeste ja sigade vahel edasi-tagasi nagu vahelduvvool?

Eelnenud arutelu võimaldab konstrueerida järgmise skeemi:

Plus- ja miinuspooluse tähistus on küll suvaline, aga kuidagi tuleb neid ju tähistada, et elekter liikuma saaks hakata. Inimesi plusiga märkida tundub seejuures inimlikum. Et inimeste hulka tähistav ring on veidi suurem, on arusaadav: aastal 1970/71 näiteks oli maailmas 627,6 miljonit siga, inimeste arvu teab igaüks isegi.

Näeme, et inimestel ja sigadel on teatav ühishulk, kuhu kuulub esiteks Teemantemis ja teiseks inimsööja.

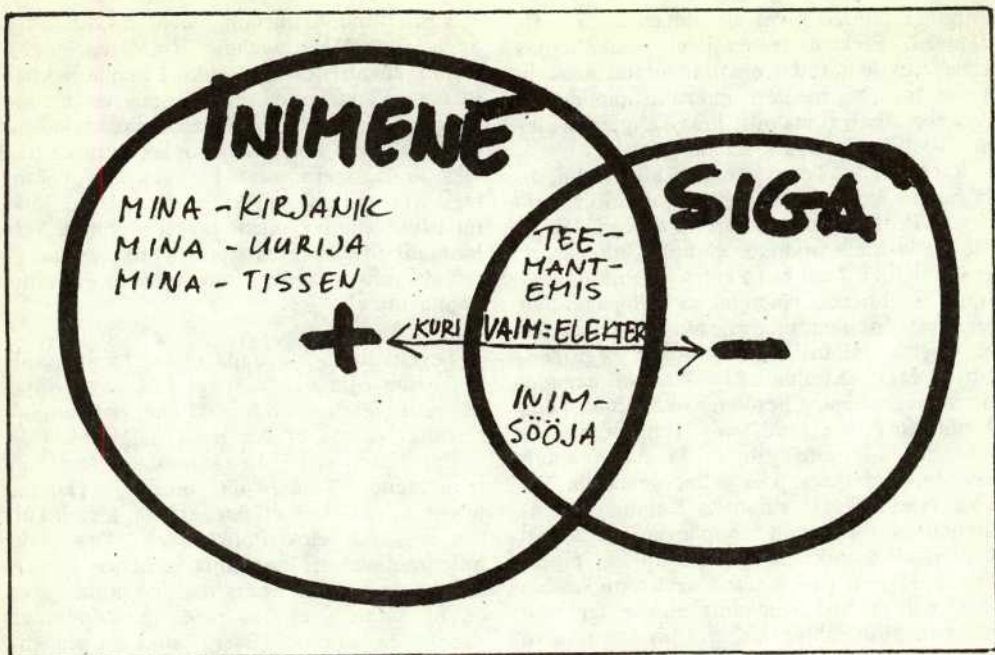
Teemantemis on romaani võtmefiguur. Ühtpidi on ta kollaseruudulist seelikut ja punase-sinisetriibulist pluusi kandev naine nimega Susie, kes minategelasele avalikult külge lööb. Ainult et sel naisel paistab olevat kaks kihva, tema mehe on nahka pannud metssead, tal on tahtmine süüa väikesi lapsi ja üle kõige armastab ta verivorsti. Kõik see mahuks veel kuidagi harjumuspärase reaalsuse piiridesse, ent stseenis, kus minategelane on oma maja trepikojas külmumas, ilmub Susie olendina, kellel on sinine seapea ja naise keha, kes kiirgab seestpoolt sinakat valgust. Need on lähteandmed, mis lubavad Teemantemisele pisut lähemale.

Mida Teemantemis siis ikkagi tahab? Miks ta minategelast rahule ei jätä? Kõige selgemini väljendab ta seda esimesel kohtumisel: «Kas sa ei tahaks kinkida mulle last?»

Võttes Susie't (*sic!*) kui naist, ütleksime, et ta tahab iga hinna eest minategelast rasestuda, emise puhul kasutaksime pisut teistsugust verbi, kõneleksime tiinestumisest. Igal juhul sümboliseerib Teemantemis siinkohal maailma, mis tahab vägivaldselt paljuneda, või miks vägivaldselt, kas saab looduse puhul siin vägivallast rääkida? Nüüdisargoo väidaks, et ta on nõndaviisi programmitud.

Kui minategelasel õnnestub õigel ajal välja rabelda, ründab Teemantemis mõne aja pärast uuesti, sedapuhku elektriijaama

basseinis, kus suplemas hulk noori naisi. Seemnepurskest vette sattunud 300 000 minategelase spermatoosidi võiksid viljastada kõik kollektoris viibivad naised! Minategelase jaoks ei ole midagi hirmsamat. «Mina nimelt tahtsin, et inimsoo vähenemine algaks minust,» on minategelane deklareerinud, ja ta on mees, kes püüab oma sõnade järgi käia. Elu on niigi liiga vohama löönud, «tehnoloogia, mis enamasti toetub elektrile, on teinud võimalikuks niisuguse liigi vohamise, vähkasvajana laiutamise», ja keegi peab ju ometi maailma lunastamisega algust tegema. Romaan elektrist kipub üle kasvama romaaniks maailma lunastamisest, aga sellest edaspidi.

Kui Teemantemisel naise maski all viljastada ei õnnestu, teeb ta viimase, meeleheitliku katse, ilmudes minategelase ette täies aus ja hiilguses, seda viimast sõna otseses mõttes («kiirgab seestpoolt sinakat valgust»). Ons see rekombinatsiooniluminestents? Koondus N. Liidu loodeosas kadunud elektripinge Teemantemisesse? Võiks püstitada mitmesuguseid elektrilisi hüpoteese, filoloogi jaoks on see päris lõbus tegevus, aga olgu pealegi, küllap Mati Unt ise teab, miks just nii.

Viimase katse ajal on Teemantemisel paremas käes poolkuukujuline nuga, mis hiilgab nagu teemant, vasakus käes pealuukujuline peeker. «Kas see veri ikka tõesti on mehe seemne aseaine?» küsib minategelane — üks neid küsimusi, millele vastust ei kuule.

Et kui Teemantemis mehe seemet kätte ei saa, võtab ta mehe vere, paneb toime ohvririituse. Järgnevast Tiibeti müsteeriume käsitlevast tsitaadist selgub küll, et Teemantemis kui jumalanna on minategelase enda personifitseeritud tahe. Nõnda siis raiub minategelane ise endal pea otsast ja nülleb naha: liha näljastele, vere janustele, naha paljastele ja kondid kütteks külmetavatele.

Nii et minategelane, kes kangelaslikult paljunemast keeldus, tahab seda alateadvuses ometi, võrgutab ja ründab ennast Teemantemisenä, sest loodus (salakaval elekter?) nõuab oma. Ei ole kerge lunastajaks saada, ja miks see peabki kerge olema?

Ent kui oleme juba harjunud mõttega, et Teemantemis kui personifitseerunud tahe on ohverdamishimulise minategelase hallutsinatsioon, annab autor teada, et minategelase päästsid kolm *Opuntia*'t — asteldeta kaktust, sest nende vaevumärgatavad okkad, glohhiidid, tekitavad loomadel surmavat mao- ja sooltepõletikku. Nõnda saab Teemantemis kaktuse läbi hukka (?), mis eeldab, et ta ju ikkagi olemas oli. Mida «olemine» tähendab, võib asjahuviline uurida «Teemantsuustrast», kust on pärit ka MU romaani moto.

Mis puutub epiteeti «Teemant-», siis tasub märkida, et Indias arvati teemante koosnevad viiest algelemendist: maast, veest, taevast, õhust ja energiast. Sinised (Teemantemise

kiirgus!) puhtad kivid oli üliharvad ja ihaldatavad. Elektrit teemant ei juhi. Soojas kitseveres leotatud teemandil olnud keskaja Vene tohtrite meelest imerohu omadused. Aga see läheb romaanist juba kaugele. Tuleme veel kord tagasi sigade juurde.

Skeemil on Teemantemise alla, inimeste ja sigade ühishulka märgitud inimsööja, erinevalt Teemantemisest väikese tähega. MU ei ole talle nime andnud, võibolla sellepärast, et ükski Jüri, Jaan ega Peterson ennast riivatuna ei tunnaks, võibolla ka sellepärast, et tegemist on olendiliigiga, me ei kirjuta ju, et «metsas jälutas Karu». Nõnda registreerib ka MU: «Kuuldavasti liikus neil aegadel linnas inimsööja, ühesõnaga, kannibal, keda kohati kord siin, kord seal». Inimsöömist on ikka ja jälle ette tulnud, ja mitte ainult aegade hämaruses, kus selle olemasolu üle võib vaielda (MU viitab ka Kaplinski argumentatsioonile), vaid tänapäevani välja, kui kriminaalkronikat lugeda. Ehkki pigem kuuluvad nad psühhiaatrilisse kroonikasse.

Ainult et MU romaanis ei ole tegemist päris tavalise juhtumiga, siin on ära toodud terve kannibalismi-filosoofia — ja kannibalism saab muide alguse sellest, et inimsööja isatalus tapeti sigu. Emised jälle on tuntud selle poolest, et nad on võimelised oma põrsad nahka panema, siga on avalik kannibal. Inimene ei tohi seda olla. Ehkki jah, kui sihiks on võetud inimsoo vohamise takistamine, siis on kannibalilgi oma osa täita. Aga ei maksa minategelase alateadvust seesuguses surmapatus süüdistada, kuigi minategelane inimsööja monoloogi ajal hetkeks mõtleb: «Ei saanud enam aru, kas räägib tema või räägin mina.» Kui inimsööjat kellegi alateadvusena mõista, siis pigem on ta Teemantemise pahuolu. Teemantemis tahab sigida, inimsööja aga sigitatut hävitada.

Inimsööja ja elektri suhetest ei anna MU lähemalt teada, ei, siiski — inimsööja elab nimelt Jablotškovi tänaval, Jablotškov aga leiutas kaarlambi ja tegi nõnda palju kurja, ja kord päädis see kurjus juhuslikult inimsööjaga.

Niisiis on kõige kurja juur ikkagi elekter. «Kogu meie tuhandeaastane töö ja vaev langeb nagu laste pappmajakene kokku võib-olla ainult sellepärast, et me ei mõista elektrit, pidades teda jumal teab milleks, kuna tema aga on elav olend, kes heidab inimesega, selle oma meelest suure ja targaga, rumalat nalja, sest ta võib-olla peab meid samuti eluta looduseks nagu meie tedagi.» Nõnda arutleb «Põrgupõhja uues Vanapaganas» Ants, kui Jürka on talle jälle põrguperspektiivi tutvustanud. Ilmselt ei ole juhuslik, et Antsu mõtted vanapaganalt elektrile lähevad, ühed kurjad vaimud kõik. Aga elekt-

ri vastu tundub lihtsam olevat mässu tõsta. Seda üks MU tegelane (minategelane?) teebki, kavatsedes lasta õhku Liikola elektrijaama. «Elektri enda impeeriumi» vastu suunatud terroriakt paneks loodetavasti aluse ülemaailmsele ahelreaktsioonile, tehnika häviku ja laguneks, maa kasvaks taas rohtu, olgu või miljoni aasta pärast. Oleme jälle lunastuse-motiivi juurde tagasi jõudnud. Sest loomulikult saaks elektrijaama õhkulaskja karistada, ohverdagu ta ennast pealegi inimkonna nimel.

Tegelikult ta karistada ei saa, sest viskab lõhkeaine oja ega marsigi Liikolani välja. Suurem jagu tegusid leiabki ehk aset fantaasiavallas ja me ei saa neist iialgi teada.

Ent Tissen ei piirdu fantaasiaga, tema on teonimene. Temal on elektriga hoopis teised suhted kui minategelasest kirjanikul, kes aeg-ajalt elektrilööke saab. Tissen on holograafilabori mehaanik ja nende laboris on ilmale tulnud holograafiline naine, kes on nii tõetruu, et üks mees tõttab temaga vahekorda astuma. Tisseni jaoks on see viimane piir. (Muide, et seesuguste asjadega tegelemine inimesele mõjub, näitab väike fakt: nii Tissen kui minategelane on sündinud 1944, Tissen aga kinnitab, et on minategelasest paar aastat noorem — ja meil pole mingit põhjust tema kinnitust mitte uskuda. Maailmas juhtub kummalisemaidki asju, ja miks ei võiks Moskvale alluvas asutuses nimega *Laboratorija dlja izuštjenija dinamiki oblakov* aeg teises mõttkavas kulgeda?)

Tissengi on päästmise-usku, tema peab Päästjaks Vätku. «Sest see, kes su sünnitas, see su ka päästab.» Milleni Tisseni idee viib, selgub romaani lõpul, kui tema valmistatud pomm vana-aastaõhtul Tallinna, õigemini terve N. Liidu loodeosa elektrita jätab. Tegemist ei ole muidugi pommiga sõna otseses mõttes, Tissen on konstrueerinud Lasnamäe nõlvale Südametunnistuse Äikese, mis peab andma inimestele Uue Impulsi, teadmata isegi, kas ka mitte Südametunnistus pole holograafiline illusioon.

Õigupoolest peaks Tissenit pidama minategelase projektsiooniks. Kui Teemantemist vaadelda mina-tahte projektsioonina sigade taustale, siis samahästi võib Tissenit pidada mina-tahte projektsiooniks elektriväljas. Tisseni sümboliks oleks sel juhul välg, hirmsa purustusjõuga välg. Uurija, tõsi küll, nimetab Tissenit lülitiks, ent mis see Uurijagi muud on, kui projektsioon, elektriimpulss, millele reageerib ainult *Ferocactus*, ja pole kindel, kas temagi õieti.

Nõnda siis ei õnnestu minategelasel maa-

ilma lunastamine, ei elektri jaama õhkulaskmine ega Uue Impulsi andmine. Lunastamine ei ole kahekümnenda sajandi lõpul ilmselt võimalik.

Maailma ajutine päästmine küll, seda teeb Lennart Meri. Sest kui Tallinn on kõva pakase ajal kaks päeva elektrita — järelikult kütteta, järelikult veeta, telefonita jne olnud, korraldab Lennart Meri suure sula saabumise. Romaani kirjutades — müügil ilmumise raamat aprillis 1990 — ei võinud MU ju aimata, et retsensiooni kirjutamise ajaks on Lennart Merest saanud Eesti Vabariigi välisminister. Või oskas ta seda ette näha, ettenägemine on ju ka üks kirjanikuvõimeist? «... järgnenud ootamatu sula taga on Lennart Meri ja need rahvusvahelised instantsid, mida ta teatavasti esindab, millede nimesid hääldatakse ainult sosinal ja millede külge tark ei puutu. See sula ju olukorra Euroopas lõppude lõpuks päästis.» Siit võiks mõndagi edasi mõelda, aga lugupeetud välisministri tegude kommenteerimine ei ole mitte ühe kirjandusretsensendi asi.

Küll aga on MU viidanud oma teoses kirjanikule, ajaloolasele ja etnograafile Lennart Merele, kes väidab sea olevat eestlaste vapi-loom. «Hõbevalget» meenutades rõhutada, et siga võib olla päikese, kerise ja tule võrdkuju; kui aga tuli sümboliseerib Päikest, on siga päikeseõgija. Tsitaat Tacituselt: «Nad /aestid/ kummardavad jumalate ema. Oma usundi märgina kannavad nad kaasas metssea kuju» («Hõbevalget», lk 85). Kui siit edasi aimelda, võib püstitada ka niisuguse hüpoteesi: MU romaanis on siga (eesotsas Teemantemiseiga) eestlaste sümbol, inimene (minategelane) aga sea teadvuse projektsioon, ja tegelikult tahab Teemantemis pead maha raiuda oma alateadvusel, mis keeldub paljunemast. Läheb pisut keeruliseks, aga miks peab üks romaan lihtne olema?

«Pole võimalik avastada möödunud mõtet, pole võimalik avastada tulevast mõtet, pole võimalik avastada käesolevat mõtet,» öeldakse «Teemantsuutras».

Aga jätame nüüd elektri ja sead sinna- paika ja vaatame veel üht minategelase maailma komponenti — nimelt kirjandust. Naiseaga voodis olles meenutab ta Kafka tsitaati abielu kohta, oksa praksatus metsas tuletub meelde katkendi Sartre'ilt, kuumus viib mõtted Dostojevskile, põõsais hiiliv koer Strindbergile, kes koeri kartis, ja Bachlerile, kes Strindbergi koerakartust analüüsis. Oksaragin metsas ei tekita minategelases ehedat hirmu, vaid tuletub meelde, et Sartre on niisugusel puhul hirmu tundnud, või vähemalt on öelnud, et on tundnud, ja minategelanegi peab tundma, tahab ta või ei;

enam, kas ragisev oks on tõesti olemas või on ta Sartre'i ja tuhandete teiste kirjanike väljamõeldis. (Ainuüksi N. Liidus on kümme tuhat registreeritud kirjanikku!).

Tundub, et nüüd on analüüsimata jäänud veel ainult kaktuste roll. Tõsi, *Opuntia*'d päästavad minategelase elu, aga mida see ikkagi tähendab? Süsteemis inimene-elekter-siga? Ei tea, las nad kasvada. Võtkem neid sellisena, nagu nad on. Iseasi, kuidas nad on, aga olgu nad pealegi. Nende olemasolu õigustus on, et nad ei arene iialgi inimesteks.

Vastamata küsimusi jääb niigi palju. Näiteks: kas Bubenstrauchi-Pelissier' efekti on tõepoolest olemas? Kas minategelase vanemad ikka viisid kooli altkäemaksuks sea? Kelle käest ostis Hollywoodi muuseum 1973. aastal krahv Dracula pealuu? Kas MU romaan on nõukogudevastane? (On küll, kui lugeda Teemantemise käes olevat poolkujukujulist nuga eesti intelligentsi kastreeriva nõuk. kolhoositari sirbiks, Tissen'i Südame-tunnistuse Äikest, mis pimendab N. Liidu loodeosa, aga Tšernobõli katastroofiks jne.)

Kes tahab, võib arvata, et MU proageerib maailma või vähemalt inimkonna lõppu. Ometi on MU eesti kirjanikest viimane, keda võiks süüdistada mis tahes propagandas. See ei sobi kuidagi tema maailmapilti. Tsiteerin MU intervjuud ajakirja «Teater. Muusika. Kino» 1990. aasta aprillinumbrist: «Praegu on väga paljud aktsioonid, et teisi ässitada. Omaenda isikliku eksistentsi mõtestamine, isiklik lunastus — see kõik jääb tegemata. Peaks ikka enda peale ka mõtlema, kas või teispoosusele ja muudele seesugustele probleemidele.»

Kes tahab romaani kohta täiendavat kirjandust lugeda, võtku kätte František Soukupi raamat «Elekter ei andesta. 99 juhtumit eksploatatsiooni- ja ohutustehnika eeskirjade rikkumisest koos vastavate arutluste ja järeldustega» (Tallinn, 1966). Oma ette tähelepanu väärrib ka teade, et 19. mail siirdas Helsingi professor K. Höckerstedt Tartus edukalt maksa ühelt sealt teisele ja läks nõnda Eesti arstiteaduse ajalukku. Siga, kellele maks siirdati, sai nimeks Emilie. Mis nime kandis transplantant, sellest ajalugu vaikib.

PIRET VIIRES

Taevane ja maine armastus

Jaan Undusk. Kuum. Lugu noorest armastusest. «Eesti Raamat». Tallinn, 1990. 336 lk. 34 00 eks. Hind 1.10

Jaan Unduski romaan on kui mitmekihiline tort, mida saab lõpmatult lõigata, uurida, maitsta. Ja päris põhjani polegi võimalik

jõuda. Sest neil kihtidel on lisaks veel võime liikuda, kohti vahetada ja üldse lugejat õrritada. Nii võib ühel hetkel oluline tunduda üks lõik ja teised igavad, järgmine kord sama kohta lugedes on toimunud aga mingi kummaline nihetus, tekst on muutunud, ja sellest, mis äsja haaras, libised nüüd ükskõikselt üle.

Igaüks võib siit romaanist lõpmatult otsida sümboleid, paralleele, allusioone — ja neid rohkesti ka leida. Peale Hasso Krulli avastatud romaani «Muuk» («Vagabund» nr 2, 90) on siia peidetud ka romaanid «Kumu», «Umuk» ja võib-olla isegi «Muku». Kirjandusteadlane või kriitik jalutab ümber romaani nagu kass ümber kuuma pudru, proovib käpaga, näksab, aga päris ligi minna ei julge. Sest mine tea. Äkki kõrvetab. Või pritsib üle mingi tundmatu veidra ollusega.

Sest see raamat kipub vägisi olema elus. Ta liigub, tatsub ringi, tal on seede-, hingamis- ja suguelundid, ta eritab mingit libedat, imalat ja märga eritist, teda saadab vere lõhn ja hää. Tekst kleebub ja liubub lugeja külge, on nätskevõitu ja soe. Ta on lihalik, füsioloogiline ja vohav nagu kasvaja.

Romaani atmosfäär meenutab kasvuhoonet, see on niiske ja viljakas. Taimed, mis seal kasvavad, on isepäised, iharad ja lopsakad, nagu Tuglase «Maaailma lõpus» asuval saarel. Võib-olla see ongi maaailma lõpp, kus on Naine (Hiidneitsi, Ürgemane) ja ebalev ja veidi hämmeldunud mees, keda suur naiselik jõud lõplikult endasse haarab ning sooja ja lämmatavasse üska sulgeb.

Kirjutatud on, et see on lugu noorest armastusest. Õigemini on tegu noore poisi ettekujutusega sellest, mis on armastus. Kogu raamatut läbib seda «armastuse paatost» kujutades dualism: kõikumine kahe pingestatud pooluse — vaimlise ja lihaliku — vahel.

Kõik keerleb tegelikult ju erootilise armastuse, elu algse ürgtungi ümber. Kuid lahenduseni, pinge languseni ei jõuta. Küsimus, kas Ruuben magas oma onunaisega, saab viimastel lehekülgedel küll vastuse, kuid sedagi läbi vaataja, läbi Mati silmade. Romaan ongi vaatleja romaan. Ruuben ja tema paralleelkujud — Mati ja Leemuel — rohkem teoretiseerivad, sõnuvad armastusest, kui seda ise teostavad. See on kassimäng, pinge kestmine, kus kaks kassi on vastamisi, kuid lahendust ei tule, on vaid katkenud pillikeel, mille hää l pinisedes kajama jääb.

Autor on esteet, kes on pukkidel magamistoa akna taga ja piilub sealt sisse. Rahulduse saamiseks osutab ta hoopis teist teed — sõna. Armastus ongi sõna. «Mitte tüdrukut ei olnud vaja, vaid sõna, sõnafragmenti selle tüdruku puhul» (lk 136). Mitte magatada

ei tahtnud ta tüdrukut, vaid «ta tahtis selle tüdrukuga seoses sõnuda» (lk 134).

Sõna võlu, sõna tähendus muutub nõnda armastuse tähtsusest olulisemaks. Ehkki ka «armastus» on sõna. Aga ka just selles sõnas peitub seesama dualism, mis kogu romaani — vaimline ja lihalik, taevane ja maine. Kuid sõnal «armastus» on juures veel kolmas dimensioon, nimelt literatuurne. Ja see, et Undusk kasutab sõna «armastus» nii rõhutatult läbi romaani, tekitab omamoodi distantseeriva efekti: literatuurne külg tõuseb määravaimaks, erootiline ja hingeline pool hajuvad, alles jääb puhas kirjandus. Ka armastuse märk, mis on kujundaja poolt tiitel-lehele asetatud ja kordub veel ka teksti sees, on kolmetähenduslik. See on nii literatuurne (süda), sakraalne (rist) kui ka erootiline (*vulva*).

Sõna tõusebki romaani tähtsaimaks tege-laseks. «Armastus on kuulamine ühe tüdruku puhul. Armastus on rääkimine ühe tüdruku puhul» (lk 137). «Ja kes sõna ei otsinud, seda piiras sõnatu stiimia — surm» (lk 135). Sõna muutub kogu olemise, kogu elu sünonüümiks. Võib-olla on ta seesama sõna, mis oli alguses. *Logos*. Aga võib-olla on ta alles peatus poolle teel kuhugi mujale. «Ta vajas väga palju sõnu, et väljuda sõna piirest» (S. Averintsevi tsitaat J. Unduski artiklis «Neologismid ja vaikus. Karin Saarseni luulest» — «Keel ja Kirjandus» 1990, nr 5).

Romaani kulminatsiooniks on initsiatsioon — mehekssaamine, vastuvõtmine väärivate isaste ringi. Initsiatsiooniks on nii seksuaalvahekord naisega kui ka selle pealtvaatamine (st seksuaalsuse teadvustamine) ja harakiri, oma eelmise *mina* sümboolne mõrvamine. Toimub ümbersünd — «Stirb und werde!» — ja üks etapp on läbitud. Maa-ilm mehekssaanud poisi ümber on uus — «*a brave new world*» —, aga ometi on sellest eelmisest ka kahju. Uus maailm on küll uus, aga samas ometi veidi nukker. Midagi erutavat ja õrna on jäänud jäädavalt selja taha. «Sääl sul nüüd oblika-aas, sääl sul nüüd hapu ja hää.»

Unduski romaan on lõppematu. Ta liigub, ta algab jälle. Ta on natuke rahutu ja natuke ohtlik. Ta kõigub igaveste polaarsuste — elu ja kirjanduse — vahel. Ja siiski on ta läbi ja läbi literatuur. «Literatuur säilib. Säilib teadmine ärakuulatust. Säilib fantaasia Punapeast» (lk 236).

Laused tulevad, vonklevad ja kaovad. Nad tulevad järjest ja üksteise seest välja nagu pikksilm. Hoovused, instinktid ja kirjandus-teadlase käsi juhivad neid.

Unduski romaan on täis paradokse, opositsioone, üllatusi, temas on võlu ja õudu.

Selle romaani on kirjutanud pühak, kelle mungakuue lahtiste hõlmade vahelt piilub välja kaval ja iseteadev fallos.

HASSO KRULL Kaks sammu väljapoole

Jaan Undusk. Kuum. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990.

Mati Unt. Öös on asju. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990.

Undusk ja Unt: üks neist näib olevat teise nime õrnalt tunderõhuline, peaaegu et nostalgiline pikendus, teine aga omakorda forsseerib esimese nõrka labiodentaali, nõnda enese järsult ja efektselt, koguni kiskjalikultki lõpetades. Võiksite muidugi küsida, kumb nimi õieti jäljendab kumba? Või veidi teravamalt, ähvardavamalt: kumb õieti erineb kummast? Vastama asudes aga tajume, et küsimust tegelikult ei saagi asetada nõnda. Erinevust, jäljendavust ei saa määratleda. Määratleda üheaegselt, ühessamas mõtmes. Põrkame siin kokku problemaatika, millele liibub Derrida kuulus *différance*, eesti kirjakeeles transkribeeritav kui *erjinevus, erinevus*, kõige peenemalt ehk kui *erinevus*, — märgitsedes toda igasugusele erinevusele eelnevat, igasugust algupära lõputult edasilükkavat liikumist, mis peab olema töös juba enne igasugust jäljendamist, kopeerimist, mudeldamist, rekonstrueerimist, salvestamist. Midagi, mis on töös juba enne «loojat», olgu inimlikku või jumaliku (need loojakontseptsioonid ongi sarnased). Need kaks nime ei saa niisiis erineda teineteisest kui algupärand ja koopias, eellane ja järglane, tekst ja kommentaar, nende kõrvutamise teeb üleüldse võimalikuks too eelnev liikumine, *erjinevus-erinevus-erinevus* ise. Nimede tasandil näib see ehk triviaalne (iseasi, kui nende vahel kehtiks mingi etimoloogiline seos), kuid olukord muutub, kui asendame vastavad autorinimed vastavalt kahe hiljuti ilmunud eestikeelse romaaniga ja küsime, kumb neist on rohkem «kirjandus». Kumb neist on «kirjandus» algupärasemas, ehtsamas tähenduses? Ons nad võib-olla mõlemad üksnes «kirjanduse jäljendus» (ja seega tegelikult «jäljenduse jäljendus», platonliku skeemi järgi juba kolmas kaugene mine tõeliste ideede algsest eredusest — pärast meelelist tegelikust ja selle jäljendusi kunstis)? Taandub nende erinevus ehk ainult retooriliste vahendite («kujundid», «kompositsioon» jne) erisugusele? Kuid ka

viimasel juhul võiks ikkagi veel küsida, kumb rohkem erineb teisest kui pisutki «klassikalismest», «loomulikumast».

Esialgu tundub, et suurem erinevuse määr jääb Undi poolele. Unduski «Kuum» on üksikute lõikude haaval noppides enamasti peaaegu et stiilne representatiivne tekst, teatavat sündmust või olukorda edasiandev jutustus — olgugi natuke väsitavalt sõnarohe, aeglane, ebaökoonoomne, liialduslik nii kujundites kui lauseperioodides. Tõrge tekib alles kompositsiooni pinnal, mida klassikalises mõistes võib lugeda puuduvaks. (Kõik see tähendaks, et romaan on «modernistlik».) Unt seevastu läheb liimist lahti juba esimese paarikümne leheküljega, hakkab jutustust kõrvvalt kommenteerima, provotseerib konflikte jutustajakeele ja mitmesuguste erikeelte vahel, tekitab dokumentaalsusefekti ning seab selle kohe kahtluse alla, hajutab nn sisemonoloogi võimalusi järgides märkamalt tegevuse ühtsuse. Kujundeid ta ei kasuta, kuid hälvitab lugeja tähelepanu pidevalt kõrvalekallete, tsitaatide, täpsustuste ja loeteludega. Ja muidugi pole tal kompositsiooni. (Kõik see tähendaks, et romaan on «postmodernistlik», teatavas teises, mitte Eco-pärases mõttes.) Nõnda võiks väita, et Undusk seisab õige tsipa lähemal arusaamale klassikalises eneseküllasest romaanist (mille näitena võiks tuua kas või «Wilhelm Meisteri õpiaastad»), ja et Unt seega erineb Unduskist mõnevõrra rohkem kui Undusk Undist, — st et «Öös on asju» on «Kuumast» markeetitum, traditsioonilist konteksti arvestades. Ometi võib selle väite külge üsna kiiresti hakata haakima ka mitmesuguseid agasid.

Esimene ja kõige kandavam neist on see, et Unduski tekstuuri sidusa representatiivuse horisontaalsesse sirgjoonelisusse kogu aeg vertikaalselt sekkuvad võõrad elemendid — igasugused parafrasid, inskriptsioonid, mõjudes umbes nagu kuulipildujavalang üle kinolina. Tekst muutub auklikuks, saab nende pimedate mulkude kaudu vertikaalselt seotuks hoopis teise aja ja maailmaga kui jutustuse enda aeg ja maailm. Tänapäevast poetikasõnavara kasutades võib öelda, et need väljamurdumised — või -sõõstud, -kukumised — jutustatava ajast toimivad **mitte-diegeetiliselt**, st ilma kujutletava romaani-maailma enese ruumile midagi olulist lisamata¹. Seda sõltumata sellest, kas sissekirjutatava interteksti tähistatav mingil moel

¹ Nimelt Gérard Genette on eristanud jutustuse poetikas «diegeesi» (*diégèse*) ja «lugu» (*histoire*), kusjuures diegees erineb loost selles mõttes, et pole mitte lihtsalt jutustuses toimuvate sündmuste ahel, vaid kogu tekki kujutluslik maailm, jutustuse tähistatav tervenisti. Vt G. Genette, *Nouveau Discours du récit*. Paris, 1983, lk 13.

jutustuse tähistatavaga põimub («kas mäletad, Ing, seda alleed, millele meid paarina kõndima lasti, peale õhtusööki», lk 292) või sellest täiesti eraldi jääb («jätta jalgrajale kiri, tilgutada paberiservale näpuotsast verd, et Punapea ei kahtleks *saatja aadressis*», lk 13). Sarnaselt toimivad põhimõtteliselt ka ulatuslikumad intertekstuaalsed transformatsioonid, ainult selle vahega, et siin pikema kestuse tõttu interteksti ja teksti tähistatavate erinevused juba paratamatult ähmastuvad (kogu Visnapuule ja Underile toetuv *Ing-Eneken-Ruuben*-kolmnurk; samuti 12. ptk, mida küll veelgi komplitseerib see, et hüpertekstuaalselt transformeeritav Lutsu «Kevade» siin fetišistliku objektina on ka jutustuse kujutluslikus ruumis eneses sees). Kogu romaani terviklausungi suhtes toimivad vertikaalsete sekkumistena veel mõned üksused, mis töötlevad tervet iseseisvat žanri (mõistatuslikuks jääva rokokooliku õukonnaintriigi pikkimine 10. ptk, loomamuinasjutu arhitekti ironiline inversioon lk 220). Kõik see veenab, et «Kuuma» markeeritus tegelikult polegi «Õõ» omast sugugi nõrgem, — Unt ja Undusk erinevad siin teineteisest võrdselt.

Leidub veel ka väiksemaid agasid. Näiteks see, et Unduskil niisamuti kui Undilgi ei moodustu tegelastel tõelisi usutavaid «karaktereid», vaid et need romaani iseloomuliku hakkimismenetluse tõttu jäävad ühelt poolt liiga katkendlikuks, struktureerimatuks, teiselt poolt aga avarduvad liiga mahukaks, kõikesaldavaks. Või see, et teineteisega ainult punktiirsel seostuvad, silmatorkavalt iseseisvad peatükid ei moodustagi romaanis vastastikku põimuvaid ja teineteist mõjustavaid «süzeeliine», vaid lülituvad autonoomsetesse seeriatesse. (Seda võtet kasutab Undusk radikaalsemalt, kui Unt kunagi kasutas 1978. a ilmunud romaanis «Sügisball»; tegemist pole muide mitte ka nn «romaaniga novellides», nagu on Gailiti «Nipernaadi», sest peatükid pole üles ehitatud mingit ühtsamat, järjestikku korduvat põhimotiivi rakendades.) Need Undi ja Unduski sarnased rõhuasetused pole aga niisama tähelepanuväärsed kui muud, need, mis erinevad. Ja seda kahel teineteisest tuleneval põhjusel. Esiteks peetakse «karakterite» ja «süzee» puudumist üldse moodsa romaani tunnuslikeks iseärasusteks; ja teiseks lähtub niisugune rõhuasetus tavaliselt kujutlusest, et «klassika» on kuidagi lihtsam, loomulikum, algupärasem ja esmajärgulisem kui «modernism», st «modernism» on «klassika» moonutatud tuletit. Niisugune metafüüsiline vastandus ei võta, ei saakski võtta arvesse toda juba mainitud *erinewuse* liikumist, *différance*'i, mis opositsioonipaari ümber

pöörab juba enne selle tekkimist ja meile osutab, et pole midagi algupärast ilma koo- piata: ükski algupärand pole algupärand enne, kui temast pole tehtud jäljendust või tule- tist, mistõttu just viimase arvele võib panna algupärandi sünnitamise ja mitte vastupidi. Antud juhul siis: «modernism» eelneb «klas- sikale» ja mitte vastupidi, ning «karakterite» ja «süzeedega» opereeriv kirjandus pole ise- enesest sugugi «loomulikum» kui neid vältiv kirjandus. Kuivõrd «loomulik» ise tekib alles «kunstliku» järel, võrsub selle pinnasest. Võiksime niisiis retooriliselt väita, et Unduski «Kuum» öieti on esmajärgulisem ja algu- pärasem kui tema intertekstideks olevad Visnapuu, Underi, Tuglase, Lutsu jt tuntu- d klassikalised tekstid, või et Undi «Õõs on asju» oma pinnaliste tekstuaalsete tehnikate ja enesekohaste kommentaaridega on lihtsam ja loomulikum kui klassikaline eneseküllane, rangelt representatiivne romaan. Kuni väida- me seda retooriliselt, ongi meil õigus.

Niisiis: Unduski ja Undi romaanid on markeeritud niihästi sarnaselt kui erinevalt. Nagu nende nimedki. Kui aga Unduski teh- nikad omas elegantsuses kahtlemata on ka küllalt raskepärased, suuremõõtmelised, siis Undil pole omalt poolt sellele «rikkusele» midagi samalaadset vastu panna: tema erine- vuse lõikepunkt on mujal. Lõikepunkt iseenesega, endasse lõikumise punkt, mida Unt ise alguses kirjeldab kui mõtet «kirjutada romaan dialoogivormis, kusjuures jääks sala- päraseks, kes on kes, see tähendab, lugeja ei suudaks mõista, kes olen mina ja kes on too teine» (lk 17). Selle lõikepunkti teravikuks on romaani subjekti, **lausuja püsimumus**, mitteidentsus iseenesega, millele korrespondeerib veel teksti enese tasandil funktsioneeriva lausungi-kuulaja («kallis», «Sina») kuni lõpuni vaid väga poolikult ja ebakindlalt kehtestatud juuresolu. Niisiis küsimused «kes räägib?» ja «kellele?». Kui romaan kusagilt poole pealt läheb üle kahe- kõneks Tisseniga, siis alles pärast seda, kui on täiesti üleaarusel rõhutatud: «Tissen pole mingi fiktsioon. Ta on täiesti olemas» (lk 126). Muidugi on Tissen olemas, kui temast räägitakse, aga milleks seda niimoodi üle korrutada? Just see ju muudab nüüd ta olemasolu küsitavaks. Lehekülg eespool on tehtud just sama aps pärast Tiseni lapse- põlvest jutustamist, küsides «kas need on mõned fiktsioonid?» (lk 125). Kui romaani lausuja, mina-jutustaja taotleb meid veenda Tiseni usutavuses, näib autor sellega taot- levat risti vastupidist: liiatigi et «mina» ise funktsioneerib romaanis kord jutustuse tege- lasena, kord juba kirjapandud teksti kossen- teerijana, olles koguni võimeline välja paku- ma loo jutustamise teistsuguseidki kirjandus-

likke variante (lk 96—97). Samas omandab lugeja jaoks kuidagi eriti eredalt reaalse, peaaegu dokumentaalse isiku piirjooned mina-jutustaja onu Juhan Liiv, kelle puhul tekstiski mingi deliirise üllatusega nenditakse: «Teadsin ise, et mul on väljamõeldud onu. Ja ometi, just sel ajal ja pärast seda täienes onu pilt teatud detailidega. Kõige skepsise kiuste» (lk 28). Lühidalt, on tehtud peaaegu kõik mis võimalik, et süvendada lugeja niigi tuntavaid kahtlusi selle maailma tõepärasuses, kus jutustuse kujuteldavad sündmused toimuvad: rinnastades selle juba kirjeldatud teiseligiiliste menetlustega Unduskil, võib öelda, et need eneseiroonilised tekstistrateegiad Undil toimivad **antidiegeetiliselt**, st romaanimailma ruumi tõepärasust ja usutavust tugevasti, nähtava pahatahtlikkusega kahandades. Miks, miks küll ometi nõnda? võib lihtsameelne lugeja ahastada. Kuid vastust teavad vaid tuul, Unt, Tissen ja — tekstuaalne praktika ise.

Nende antidiegeetiliste strateegiatega kõrval on toimuvate sündmuste eneste kohatine fantastilisus romaani poeetika seisukohalt teine küsimus. Kui lausuja ja lausumise akt ise on juba sedavõrd problemaatilised, ei saa lausutava sisu, lausungi tähistatav, enam tekitada totaalset võõristust. Me ei tunne selgelt, kes räägib ja miks, aga kui ta meile ütleb «vaadake nüüd, mis ma tegema hakkam, vaata Sina ka. Tehes ma räägin kogu aja» (lk 116), jälgime ometi teda: tajudes, et see, mis ta räägib, ongi seesama, mida ta teeb. Seda võiks nüüd tõlgendada niihästi «jälgendamise jälgendamisena» kui ka teatavas mõttes üldse representatsioonist loobumisenä: rõhuasetus oleks neil tõlgendustel erinev.

Muide, Undi «Sina, kallis» oleks põhjendatav ka mõnede psühhoanalüütiliste kontseptsioonide kaudu: «mina» pudenedes ja subjekti-objekti vahelise piiri võnkuma lüües on «Sina, kallis» see diferentseeriv instants, mis säilitab subjekti koospüsimiseks vajaliku nn teetilise piiri ja tagab, et keha tungilised rütmid teda tagasipöördumatult ei lammuta. Niisugusel juhul polegi ta juuresolu sugugi poolikult ja ebakindlalt kehtestatud. (Seda tõlgendusvõimalust pikemalt arendada pole siin võimalik.)

Kui niisiis käsitada Undi tekstuaalseid tehnikaid representatsioonist loobumisenä üldse, võib väita, et ka selles punktis jääb Undusk talle küllalt lähedale: ainult et Undusk ei dekonstrueeri teksti representatiivsust nii ulatuslikul, lauseülesel tasandil nagu Unt, vaid püsib rahulikult väiksemate üksuste, lausete ja lõikude (lause+lause+lause jne) piirides. Undusk on seda, mida meie 70ndate sentimentaalne kirjanduskrii-

tika nimetas «barokseks»: «Sest nüüd ma pean neile külla minema, tšap-tšarap, nuga hambus ja automaadikassett võõ vahel, nõudma pekki, võid ja mune nagu vägivallatseteja mees kunagi, sest muu enam ei aita, peab murdma nende roosiõlisesse pesakesse, istuma nende keskel taburetil, kas nad või ise nutavad ümber, kas nad või ise mu juurest pagevad, — peab seal istuma ja rikkuma natukene seda pupelikku õhku, et nad tunneksid, kuidas adru mere ääres haiseb, ja et see pole mitte mustus, mida ma kaasa toon, vaid ainult vänge priiuse lõhn, mis nende sõõrmed verele kratsib, millega nad, tillukesed, pole ju ülepea harjunud» (lk 43). Siin võib tõepärasus kaduma minna küll lause sees, kuid Salamandri ole omistatud terviklausungi kontekstis on ta intentsioon väga selge. Lingvistilistes terminites: Undusk raputab kannalt maha signifikatsiooni, kuid jääb truuks tähendusele. Undi üle-lauseline strateegia mõjub rängemalt: «Taksojuhi oli minuvanune mees, jalas kollased püksid ja suus filtriga sigaret. Mis veel lisada? Kas seda, et suits sai sõidu jooksul otsa ja püksid püsisid jalas? Ei. Ainus, mis meid huvitab, on taksojuhi jutt» (lk 98). Unt ründab nn realistliku kirjanduse koodi enast, dekonstrueerib «tõepärasuse», «ammendamise», «rikkuse» (pikad loetelud tarbetu informatsiooniga), jõudes tähenduse ja tähendusetuse piirile. Vast on see punkt, kus Unt siiski erineb Unduskist veidi rohkem kui Undusk Undist: see **n-punkt**, mis Undil on kergelt markeeritum, nagu on (kirjapildis nähtamatult) markeeritum ka väike «n» tema nimes.

Teine võimalus käsitada Undi tehnikaid «jälgendamise jälgendamisena», *metamimesis*’ena: sel juhul lõõb ta Unduskist järsult lahku. Meenutagem jälgendamise põhiviise Aristotelese poeetikast: «Võib ju jälgendada ühe ja sellesama abil üht ja sedasama, kord jutustades või saades jutustuses kellekski teiseks, nagu teeb Homeros, või siis olles üks ja seesama, ise muutumata, või jälgendades kõiki jälgendatavaid tegevuses olevatena ning toimivatena.»² Põhiliselt jääb siin kaks valikuvõimalust: kas jälgendada toimuvat vahetult (dialoo-

² Aristoteles, Luulekunstist. Tlk Jaan Unt. «Keel ja Kirjandus» 1982, nr 7, lk 339. Kommentaar (lk 350) leiduv väide, nagu esitataks siin «kolm jälgendusviisi, millest keskmine kuulub lüürikal, pole õige, kuigi kajastab Aristotelese tõlgendamise n-õ klassikalist eksitust. Tegelikult jättis Aristoteles lüürika oma poeetikastüsteemist välja. Vt lähemalt G. Genette, Introduction à l’architecte. Paris, 1979, lk 8 jj.

gina) või vaheldumisi vahetult ja kaudselt (dialoogina ja narratiivina). Unduski liiasused ei välju õieti kunagi selle poeetika reeglitest, mis on «nagu teeb Homeros» (iseasi on mainitud vertikaalne mulgustamine). Unt seevastu nõuab reeglitesse korrektiiv: «kord jutustades või saades jutustuses kellekski teiseks», või ka jutustades seda, kuidas jutustati/jutustatakse. «Siis ühel päeval sai mulle selgeks, et romaani tuleb lõpuks alustada, muidu on raske inimestele silma vaadata» (lk 17). Mõistagi pole seesugune allüür uus ei meie sajandil (meenuatagu kas või Brechti võõritusefekti) ega isegi eesti kirjanduses (Ene Mihkelsoni romaanid), kuid seda olulisem on ta jätkuv intrigeerivus.

Kokku võttes: mõlema vastse romaani puhul leiame märke traditsioonilise representatsiooniestetika õõnestamisest. Vahe on neil aga selles, et Undi puhul asetseb rõhk rohkem intratekstuaalsetel, Unduski puhul aga intertekstuaalsetel menetlustel.

Muidugi ei või alahinnata intertekstuaalsuse osa ka Undil. Teatavas mõttes on Undi intratekstuaalsuse teisest küljest koguni sõltuv intertekstuaalsusest, sest just intertekstuaalsed menetlused tingivad «Õõs on asju» mainitud lausuja püsimatuse, mitteidentsuse.³ Mõnikord kasutab Und neid menetlusi väga õrnalt, nt: «Ma ei usaldanud oma vanemaid lõpuni. Jumal teab, ehk viisid tõesti tapetud sea. Ja veel õõsel, kui rukkiväli hõljus tuules või ka kuuvalgel?» (lk 122). Mõnikord tugevatoimeliselt: «Sa tulid õhtul hilja. Mäletad? Olid käinud oksjonitel ja laatadel, ostnud hõbedat ja kulda, kartuleid ja peete, just — kartuleid ja peete, mina mäletan» (lk 118). Võiks välja pakkuda mitu interteksti, kus rukkiväli lehvib tuules või kus esineb paar hõbedat-kulda, kuid igal juhul on selge: see, kes räägib, ei räägi siin päris ise — ei olegi ilmselt ta ise. Täpselt sama lugu on ka siis, kui intertekst täiesti ühemõtteliselt äratuntav: «Keset meie elu vaevarikast rada leidsin end äkki keset tumenevat metsa, kus

mul tuli õige tee käest kaotada. /---/ Olin metsas ja siin oleks võinud juhtuda peaaegu kõik» (lk 68).

Mis õieti juhtub lausungi subjektiga sellise radikaalse topeldamise käigus, on küsimus, mille püstitamiseta varsti ei saa enam meie uuema kirjanduse pragmaatikaga tegeldagi. Mida nõuab seesugune tekst lugejalt? Kuidas lugeja end kaitseb? Kuidas tekstiga flirdib? Milline on sellise teksti moraal, ohverdus, distsipliin? Milline ta nauding? Kõik need ja muudki küsimused sirutuvad varsti juba meie kooliõpikutegi kirjanduskäsituse poole, nagu King Kongi käsi läbi pilvelõhkuja akna. Rääkimata institutsionaalsest kirjandusuurimisest. Peale selle: ükskord algab aega, mil tuleb hakata analüüsima ka 70ndate kirjanduskriitika mütoloogias kesksete tegelastena esinenud eufemistlikke väljendusi, mis selletaoliste küsimustega kokkupuutumist vältida aitasid («mängulisus», «peiarlikkus» jm). Ka kirjanduskriitika on kirjandus.

«Kirjandus». — See muinasjutuline majake, mida nii tihti tahaks seisma panna jutumärkide hanejalgadele: sest et ta nii tihti ei hõlma enam mitte lihtsalt raamatuid ja teoseid, luuletusi ja romaane, vaid (ka) tekste. Selliseid tekste, mida raamatutele või teosteile võib ka vastandada. Tekste, mis päriselt enam ei allu märgi metafüüsikale, ei lähtu lihtsalt klassikalisest eeskirjast, mille järgi raamatule-teosele kui terviklikule tähistajale peab eelnema juba lõpetatud ideaalsus, terviklik tähistatav. Tekste, mis eriomaste kirjatehnikate varal toodavad mitmesuunaliselt uusi tähendusi, ilma neid ühelegi kesksamale ja ideaalsemale allutamata. See problemaatika viitab tagasi Derridale, kes ongi öelnud, et «raamatu purustamine paljastab teksti pinnat». Mida keerukamalt ebaterviklik on raamat, seda rohkem on ta tekst. Teksti pinnal funktsioneerib kiri, ja tähenduslikesse «sügavustesse» tungimise asemel peame lülituma mitmuslikesse suhetesse, erinevuste liikumisse. Nii Undi kui Unduski romaan teevad kumbki sammu raamatust, kirjandusest väljapoole, kuigi erineval viisil ja n-määral erinevalt. Neile väljapoole tehtavate sammude peavad kohe järgnema ka vastavad sissepoole tehtavad sammud, aga muidugi on see siis juba «teine kirjandus».

³ Käsitagem mõistet «intertekstuaalsus» esialgsemas, kristevalikus tähenduses: intertekstuaalne lausung peab küll olema loetav topeldatuna ja konfliktisena, kuid viidatav intertekst ise ei pea tingimata olema konkreetselt identifitseeritav.

HEIKI AHONEN Poliitvangide nimekirjadest

Sõna «poliitvang» (poliitiline vang, süümevang, meelusvang) on mõisteliselt tuntud tõenäoliselt enamikule Eesti kaasaegsest täiskasvanud elanikkonnast. Märksõna «poliitilised vangid» all käsitleb ENE I ajavahemikul 1918—1939 Eesti Vabariigis arreteeritud kommuniste ja nende mõttekaaslasi (?). Ka 1978. aastal ilmunud täiendusköide ei lisa sellele märksõnale midagi. Kuigi tundub, et suurem osa eestlastest ei seosta mõistet «poliitvang» ainult ENEs loetletud kaheksa, põhiliselt relvastatud terroristliku tegevuse eest vangi mõistetud kommunisti nimega, peab ometi nentima, et antud teema on ajakirjanduses ülinappi käsitlust leidnud. Eesti ametliku ajakirjanduse veergudele on sõna «poliitvang» (kodumaises mõttes) ilmunud viimase aasta-kahe jooksul ja seda ka «viimase poliitvangi vabastamise» teadete näol, hiljem ka elulood ja üksikute poliitvangide elulood.

Varasematel aegadel on nii N. Liidu kui ka ENSV ajakirjanduses kangekaelselt eitatud poliitvangide olemasolu.* Seevastu omakirjastuslikes väljaannetes on algul fragmentaarselt, hiljem üha süstematiseeritumalt kogutud andmeid poliitvangide kohta. Nende andmete põhjal koostatigi nimekirju, mida publitseeriti juba Läänes ja mis said poliitvangide problemaatika omalaadseks kontsentraadiks.

Selliseid nimekirju on koostatud tänaseks juba aastakümneid, kusjuures andmestiku põhjalikkus ja koostamise regulaarsus sõltus suuresti juhuslikest faktoritest.**

Käesolevas artiklis püüan ma teha teatava kokkuvõtte minu käsituses olevast sellealastest andmestikust, jättes vaatluse alt välja üksikud kitsalt spetsialiseeritud teemakäsitlused, nagu näiteks hiljuti avaldatud represseeritud EV ohvitseride nimekirjad (E. Laasi) või V. Salo kirjastusel Torontos ilmunud

* Eituse formaalse alusena on nimetatud spetsiaalset poliitiliste kuritegude koodeksi puudumist — kuna kõik N. Liidus süüdimõistetud isikud kannavad karistust vastavalt Kriminaalkoodeksi paragrahvidele, siis on nad ka kõik kriminaalkurjategijad.

** Algseid nimekirju koostati põhiliselt vabaneud poliitvangide tunnistuste põhjal.

1941. aastal represseeritute nimekirja. Kuna artikkel on mõeldud eelkõige eestikeelsele lugejaskonnale, siis püüan käsitleda peamiselt eesti poliitvangide kajastatust nimekirjades.

Käesoleva artikli kirjutamise ajal olid minu käsituses Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskuses aastatel 1977 kuni 1988 koostatud nimekirjad; Münchenis alates 1978. aastast Kronid Ljubarski poolt väljaantav «Spisok Politzakljutšennõh», mis baseerub eelkõige vene teisitimõitlejate ringkondadest laekunud andmetel, ja evangeelsetest baptistidest süümevangide nimekirjad ajavahemikul 1961 kuni 1988. Viimased moodustavadki kõige varasema süstemaatilise andmestiku süümevangide kohta, ja kuigi neis on fikseeritud vaid spetsiifiline meelusvangide grupp (evangeelsed baptistid), on nende andmete süstematiseeritus ja evolutsioon rohkem kui 20aastase jälgitava ajaloo vältel imekspandav. Andmete korrastamine ja esitamise viis areneb pidevalt, olles ilmselt eeskujuks enamikule teistele, hiljem koostama hakatud nimekirjadele. Esimeses nimekirjas, mis on dateeritud aastatega 61—64, on olemasolevad andmed jagatud seitsmesse tulpas:

Jrk. nr./Nimi/Arret. kuup. /§/Karistus/
Elukoht + ülalpeetavad/Märkused

67. aasta nimekiri on juba 8 alajaotusega, kadunud on märkuste lahter, eraldi on aga toodud ülalpeetavad ja juurde on tulnud lahter sünniajaga. 68. aastal lisandub veel üks lahter laagri või kinnipidamiskoha aadressiga. Alates 1971. aastast hakatakse pidama baptistidest süümevangide koondnimestikku, tabeli algusesse lisandub veel üks lahter üldise numeratsiooni jaoks alates 1961. aastast. 72. aastal on lisandunud ka lahter, milles märgitakse, mitmes kord vang on kohtulikult karistatud.

Sellega on põhiliselt välja kujunenud andmestik, mida poliitvangide puhul fikseerima ja avalikustama hakati. Väikeseid muudatusi tuli muidugi ette veelgi. Nii on baptistide 84. aasta nimekirjas tabel juba 12 lahtriga, kusjuures koondnumeratsioon puudub, eraldi lahtrites on ära toodud vangistatu ülalpeetavad ja tema lapsed (kuni 20 a), kusjuures viimaste puhul näidatakse sünniaastad. Viimane minu käsituses olev evangeelsete baptistide nimekiri (1. apr. 88) pole enam tabelikujuline — andmed on jaotatud tingli-

kult nelja gruppi, millest esimeses on fikseeritud vangistatu isiklikud andmed, teises grupis on toodud vangistatu asukoht-kinnipidamiskoht, kolmandas grupis on andmed perekonna kohta ja neljandaks on koht märkustele. Vaatamata sellele välisele muutusele on andmete hulk jäänud samalaadseks kui eelmistes nimekirjades. Ainsa erandi sellest reeglist moodustab huvitaval kombel paragrahv, mille järgi inimene on süüdi mõistetud, viimases nimekirjas pole seda enam märgitud. Evangeelsete baptistide nimekirjadel on ka mitmed lisad. Nii on eraldi toodud sama kirikunõukogu liikmed, kes on põrandaluse staatuses, aga samuti evangeelsete baptistide hulgast pärit sõjaväelastest vangistatud.

Evangeelsete baptistide nimekirjade ühe eripärana tuleks veel nimetada, et nad on koostatud territoriaalsel printsiibil, mitte alfaabeetilise nimekirjadena. Seega võib Eestist pärit baptistidest süümevangide nimed leida jaotuse ENSV alt. Selle pikaleveninud kirjelduse lõppu jääb veel vaid lisada, et esimene Eestist pärit nimi ilmub ajakirja seisuga 1. jaan. 1972 ja selleks on Karl Tauber Tartu rajoonist Kaiaverest, arreteeritud 8. apr. 69, karistusajaks 3 aastat.

Kasutamiseks kõige mugavamini vormistatuks tuleb pidada poliitvangide nimekirju, mida annab perioodiliselt välja vene ja inglise keeles Münchenis asuv kirjastus «Das Land und Die Welt» («Strana i Mir»). Nendesse nimekirjadesse, mida hakati Kronid Ljubarski poolt välja andma alates 1978. aastast, on koondatud kõik kättesaadavad ja võimalust mööda kontrollitud andmed meelsusvangide kohta. Esimene taoline nimekiri sai teoks Moskvas ilmunud isekirjastulikus ajakirjas «Jooksvate Sündmuste Kroonika» nr 46 publitseeritud nimekirja baasil. Sellest ajast saadik on «Strana i Mir» nimekiri ilmunud 11 korral, viimati 1989. aastal. Nimekiri ilmub eraldi brošüürina pealkirja all «Vesti iz SSSR — Spisok Politzakljutšenõhh». Alates 1974. aastast on nimekirja ilmunispäevaks 30. oktoober — N. Liidu poliitvangide päev. Kõne all olevas nimekirjas on lisadena toodud ka tuntuimate kinnipidamiskohtade aadressid, nimekiri on illustreeritud olemasolevate kinnipidamiskohtade skeemide ja fotodega. Samuti on avaldatud olemasolevad poliitvangide fotod. Nimekirjas endas tuuakse ära järgmised andmed: nimi, sünniaasta, elukutse, arreteerimise aeg, karistuse pikkus, karistusaja lõpp, paragrahv, lühike «kohtuasja» seletus, kohtupidamise aeg, kellega koos oldi kohtu all,

päritolukoht (sugulaste aadress) ja kinnipidamiskoha aadress.

Eestist pärit poliitvangide teemat käsitlevad muidugi kõige põhjalikumalt Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskuse (EVVA) poolt alates aastast 1977 koostatud Eesti Poliitvangide nimekirjad. Esimeses neist, mis on dateeritud augustiga 1977, leidub 54 nime, olemasolevad andmed on jaotatud kuude tulpa: Nimi/Sünniaasta/Elukutse/Arreteerimise aeg/§/Karistusaja pikkus. Sinna lisandub 1979. aastal lahter kinnipidamiskoha tähistamiseks ja lisana tuuakse ära tähtsamate kinnipidamiskohtade aadressid.

Tuleb märkida, et esimese (1977. a) nimekirja kõikidesse tulpadesse jagus andmeid ainult kuue nime puhul. Tervenisti kümne puhul pole teada mitte midagi muud peale nime. Vähemalt osa nimesid oli nimekirjas ekslikult — tegemist oli endiste poliitvangidega, kes selleks ajaks juba vabastatud või maistest elust lahkunud.

Järgmisest (veebruar 79) nimekirjast on kadunud 16 esimeses nimekirjas olnud, juurde on tulnud neli nime, kokku on nimekirja jäänud 42 nime ja kolme kohta puuduvad kõik andmed peale nime. Aprillis 1980 dateeritud nimekirjas on alles veel vaid kaks ilma lisaandmeteta nime.

Praeguseks viimane EVVA koostatud nimekiri on pärit veebruarist 1989 ja selles on 15 nime — enamasti sõjaväeteenistusest keeldujad.*

Selline oleks siis lühike ülevaade Läänes olemasolevatest poliitvangide nimekirjadest, mis Eesti lähiajaloo uurijatele huvi võiks pakkuda. Vähem süstematiseeritud andmeid poliitvangide kohta leidub muidugi ka teistes allikates ja võimalik on ka veel autorile tundmatute nimekirjade olemasolu.** Käesolev kirjutis oli mõeldud ärgitama ajaloolasi koostama põhjalikku nimestikku eesti poliitvangidest nõukogude võimuperioodi kestel, millele saaks fikseerida repressioonide all kannatanud isikute nimed ja hulk.

Omaette suure peatüki selles nimekirjas moodustaksid need, kes külma, nälja ja alanduste betoonimpeeriumist kunagi tagasi ei tulnud. Vaevalt keegi teine hakkab meie ajaloo kurbi lehekülgi meie asemel uurima. Täna on võimalus seda teha, ilma et oleks karta omaenese saatuse pärast.

* Tänu «Genf-49»-le on sõjaväest keeldujate info ilmselt praegu Eestis palju täpsemalt fikseeritud.

** Teada on rahvusvaheliste organisatsioonide Amnesty International ja Keston Coltege poolt koostatud nimekirjad, mis enamasti ilmselt põhinevad kolmel siinkäsitletud allikal.

PEETER ELBING

Sergei Soldatovi kosmograafia

Sergei Soldatov. Vaimsuse ja kõlbluse taas-sünd ning vabadusaade. «Vikerkaar» 1990, nr 5.

Sergei Soldatovi kirjatükk toetub kolmele ele-vandile — need on tõde, pooltõde ja illusioon.

Tõeks nimetan seda, mida ma tingimus-teta usun. Selline on näiteks jutustus stagna-aja dissidentide elust. Ma ei ole asjatundja, aga arvan, et nii võis see olla küll. Üldiselt pean tõeks ka müüte Lääne demokraatiast. Tõepoolest, kui hea ameerika onu meile mi-dagi annabki, tahab ta hiljem laenu prot-sentidega tagasi saada. N. Venemaa eitas 1918. a külmalt oma riigivõlga. «Me ei maksa kapitalistidele midagi,» ütles Lenin. «Tulge kallale, kui julgete. Jõuga ei võta meilt midagi, kõik põletame maani maha.» Selle aval-duse tagajärjeks oli muidugi interventsioon, aga võlausaldajaga jäi omast ikkagi ilma.

Nii tegi Venemaa. Aga kui väikeriik võla-usaldajaga samuti käituma hakkab, lüüakse ta kähku laiaks.

Niisiis: «Võtta muretult välislaenu — tä-hendaks ette programmeerida majanduslikku tragöödiat...» — need SSi sõnad on puhas tõde.

Samas leidub ka arusaamatuid kohti, kas või väide, et suhtelise majandusliku heaolu eest maksab Lääs... vaimse vaesusega?

Ütleme, et Lääne majanduslik jõukus on üldtuntud, ja ütleme, et sellest hoolimata (või just seetõttu?) valitseb seal «vaimne vaes-us», kuid kas võime öelda, et nälgiv Etioopia on Läänest vaimselt rikkam, temast millegi poolest üle? Ja kui vaimne viletsus on üle-üldine, kui vaim ei olene mateerist, kui — nagu ütles näitlejanna: ma tean küll, et õnn ei ole rahas, siis jääb asi ikkagi poolikuks. Sest näitlejanna jätkas nii: aga siiski ma nutan pigem luksusautos kui liinibussis.

Müüdid eesti ajaloo on omamoodi para-tamatus. Kui me hindame «tõsiselt ja objek-tiivselt» Caesari või Napoleoni aega, siis selle-pärast, et need ajad meid ei puuduta, nad õieti ei huvitagi meid, selles mõttes, et me ei kipu ühegi hindajaga vaidlema, meile on ükskõik, milline hinnang neile aegadele anda. Aga kui meil on tegemist nii värskel ajaloo-ga, mida vanemad inimesed veel mäletavad, siis

see ei olegi õieti ajalugu, see on nende mäletajate elulugu, hinnates möödunud hin-dame siin iseenast, ja siin on hinnanguid niisama palju kui hindajaid. Ja loomulikult võõpab võimul olev või parasjagu võimule trügiv seltskond ajalugu oma vajaduste ko-haselt.

Siinkohal ei saa ma vastata SSi 30le küsi-musele. Esiteks võtaks see liiga palju ruumi, teiseks ei oska ma tõesti peast neile kõigile vastata. Aga vähemalt paarile küsimusele on sama ajakirjanumbri lehekülgedel vastatud juba enne küsimust. Kas olid baltisakslased ainult rõhujad? Kas mõjutas eesti rahvus-kultuuri ka vene kultuur? Vastus: meie oma-kultuuri on «rajanud sakslased (Koidula, Faehlmann, von Baer), jätkanud lätlased (Gailit, Laaban, Ivask, Grünthal), lõpetanud kohalikud poolvenelased ja setud (Kolk, Kauksi, Vahing, Kangro)...». (S. Kivisild-nik, lk 40—41). Ja veel paar küsimust. Kas koosnesid ... massdemonstratsioonid ainult Petseri venelastest? — Muidugi mitte, Nikolai Stepulov näiteks oli Narva venelane — ka nii võib sellele küsimusele vastata. Ja kas ei õelnud mitte Sandberger: armsad eestlased, ärge kaevake enam üksteise peale? Ka küsimustele vastamata teame liigagi hästi, et kõigis oma hädades, aastasadu kestnud okupatsioonides on kõigepealt ja kõige enam süüdi eesti rahvas ise, tema nõrkus ja sant iseloom. Täpselt niisamuti, nagu tatari-mongoli ikkes on süüdi vene rahvas — miks nad oma maale tunginud horde otsekohe puruks ei lõõnud? Täpselt niisamuti, nagu ertshert-sog Ferdinand oli süüdi selles, et ta tapeti — miks oli ta nii ettevaatamatu ja laskis ennast maha lüüa? (Hašek)

SS loodab, et vastused neile küsimustele oleksid vastaja «südametunnistuse, tema mo-raalse teadvuse prooviks». Ma ei usu seda. Küsimuste eesmärk jääb saavutamata. Pigem juhtub siin tavaline asi: kui koputatakse süda-metunnistusele, ärkab kõigepealt viha koputa-ja vastu. Ja kui me jõuame viimase punktini: milliseid eelistusi ja soodustusi kasutab ENSV rahvamajandus? — on kõige tõenäolisem vastus vihakisa: kao siit kus kurat ja võta oma rahvamajandus ja soodustused kaasa!

Kui kaht pattu: ajalootunnetuse ühekül-gust ja välismaa kummardamist võib põhi-joontes tõeseks pidada, siis nn kõlbelised puu-dujäägid: võõravereliste vihkamine ja kaasini-meste (omavereliste?) kahtlustamine on

pooltõed. Muidugi võiks siin lihtsalt õlgu kehutada: need mõlemad patud pole ei eestilik ega üldse inimlik väljamõeldis, nad saavad alguse loodusest, loomariigist. Võõras on vaenlane — see on bioloogiaseadus. Teise liigi esindaja himustab mu elu, omasugune himustab mu söögikaussi. Aga momendil on asi milleski muus.

Kõigepealt vihkamine. «*Kaasaegses Eestis on vihavaenu eesmärgiks põhiliselt venelased ja vene keelt rääkiv rahvusvähemus.*» See lause on üheaegselt nii õige kui vale. Me ei vihka venelast kui rahvust, me vihkame okupanti. Kes vihkab Moskva, Leningradi, Novosibirski venelast?

Aga okupant on armee, okupatsioonivõim, ülemus. Mis okupant on vene tööline, kes minuga kõrvuti töötab?

Ega ta olegi. Võõrtöölist okupandiks nimetada on sama kui nimetada okupandiks Prantsuse araablasi või Rootsi türklasi. Ta on võõrtööline; tema põhipatt on see, et ta on võõra toidumulli juures ja seda ajal, mil omalegi ei jätku.

Kahtlane on soovitus «*pöörduda venelaste ja teiste rahvusvähemuste poole üleskutsega tagasi sõita oma kodumaale. . .*». Sellise üleskutse võiks esitada ainult Venemaa. Kui seda teeks keegi teine, oleks see võrdne soovitusega juudile Palestiinasse tagasi kerida — ebademokraatlik ja inimvaenulik tegevus kogu haritud maailma silmis.

Omal ajal imestasin, miks USA neeger, keda seal kuuldavasti kõvasti diskrimineeritakse ja ekspluateeritakse, ei sõida tagasi oma ajaloolisele kodumaale, vabasse Aafrikasse. Ja ma leidsin kaks põhjust: esiteks toidulaud, teiseks — Aafrikas ei oota teda enam keegi, ka seal peetakse teda võõraks. Selline on kõigi migrantide traagika — neid ei ole kellelegi vaja. Bakuu põgenikud vegeteerivad suurlinnade sõjaväeosades ja on sealgi ainult risuks jalus. Kõigepealt ütlesid nemad lahti Venemaast, nüüd ütleb Venemaa lahti neist. Neil ei ole kuhugi minna.

Vastupidiselt SSile ei ole mina sugugi kindel, et «*kaaluv osa mitte-eesti rahvusvähemusest pöörduks tagasi oma põlisele kodumaale. . .*» Nad teavad, et seal ootab neid Bakuu põgenike saatust. Neid ei armastata siin — ega sealpool Narvat. Sellepärast klammerdub enamik viimase võimaluseni selle maa külge siin.

Viimase surmapatu, kaasinimeste kahtlustamise, on SS tõstnud otse jumaluse, kultuse

ausse, ta nimetab seda DIABOLISMiks. Tema teooria kohta ei oskagi midagi öelda; kui, siis ainult seda, et iga inimene peab teisi samasuguseks nagu ta ise. Keegi ei karda rohkem vargaid kui varas. Ma arvan, et (alusetu) kahtlustamisega on niisamuti. Veel arvan, et küllap on vana vabadusvõitleja DIABOLISMiga lähemalt kokku puutunud kui teised ja tal on täielik õigus inimkonnale (või eesti rahvale) etteheiteid teha.

Ja olemegi õnnelikult kolmanda teemata kandva elevandi, illusiooni ehk tulevikunägemuse juures.

Kriitikat teha on kergem kui ise luua. Iga filosoofi tiptund on see moment, kus ta kritiseerib oma eelkäijaid, ja tema langus algab tavaliselt sealt, kus ta asub looma oma maailmaparandamise plaani, haljendavat söödamaad uutele kriitikutele.

Nii ka siin. SS kutsus maailma ja eesti rahva mandumise tunnistajaks J. Lina ja H. Raigi, A. Otsa ja O. Looritsa. Kõik see oleks väga kena, kui. . .

Kui me ise ei saaks maailma mandumise tunnistajaiks kutsuda veel teisi, hoopis vanemaid ja auväärsemaid isikuid.

Hammurapi, Babüloonia keiser: maailm käib alla, noorus on hukas, ta ei austa enam vanemaid.

Hufu, Egiptuse vaarao: inimkond on hukas, igaüks varastab oma naabrilt.

Ja kuna luugupeetav SS lubas endale meelde tuletada laulu hiina müürist, meenutaksin omakorda laulu maailma allakäigust:

*Kõik au ja häbi lõppenud,
ilm varastega täidetud.*

Aga nüüd aitab. Artikli lõpuosa, maailmaparandamise plaan, ei tõuse kõrgemale keskpärase baptistijutlustaja tasemest ja rikub kõik ära. Kogu see «*Iserikastumine igaveste ja kõrgete Väärtustega, MURRANG, TAAS-SÜND, VAIMSUS, KÕLBLUS, SUUR VALIK*» jms võiks ju eesti rahva patuunest ÄRATA-DA, kui mitte Ristija Johannes omal ajal poleks kõike seda väljendanud selgemalt, lihtsamalt ja täpsemalt:

«Parandage meelt, sest taevariik on ligi tulnud.»

Nende sõnadega võiksin oma jutu ehk lõpetadagi, aga kui te mäletate, vanas kosmograafias seisid kolm elevanti veel kilpkonna seljas. Antud juhul oleks see kilpkonn vana vabadusvõitleja edevus ning haavumine tähelepanuta jäämise pärast.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kaim, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkakirjandus
Tõnu Õnnepala 60 18 58. Teadus, publi-
listika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 50 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip. reedeni k 14—16 tel
31 117). Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Ruth Haaring 60 18 58. Masinakiri
Viivi Tammik 44 12 48.

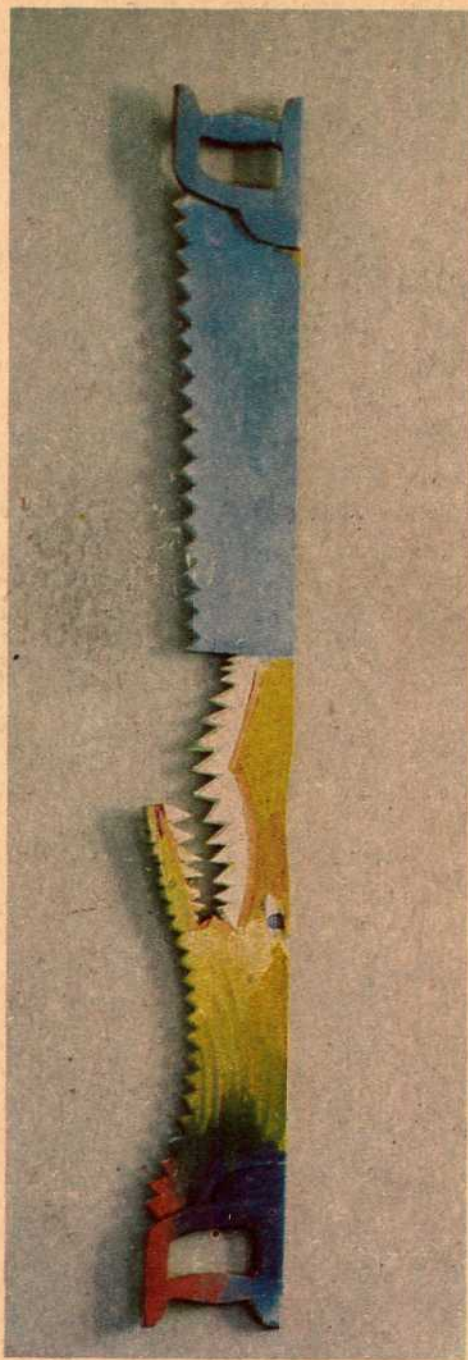
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompui-
ste 30. Laduda antud 04:07, 90. Trükkica antud
13. 08. 90. Ofsetnaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärviõmmitised 12,51.
Arvestuspoognaid 9,05. Trükiaru 45 000. Tell-
muse nr. 2963. Hind 45 kop. Tallinn, издатель-
ство «Периодика». Адрес редакции: 200031,
Таллинн, Тоомпийстеэ, 30, телефон 60 17 72.
Типография Издательства ЦК КПЭ. 200030,
Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.
«Vikerkaar» № 9, сентябрь 1990. На эстонском
языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245